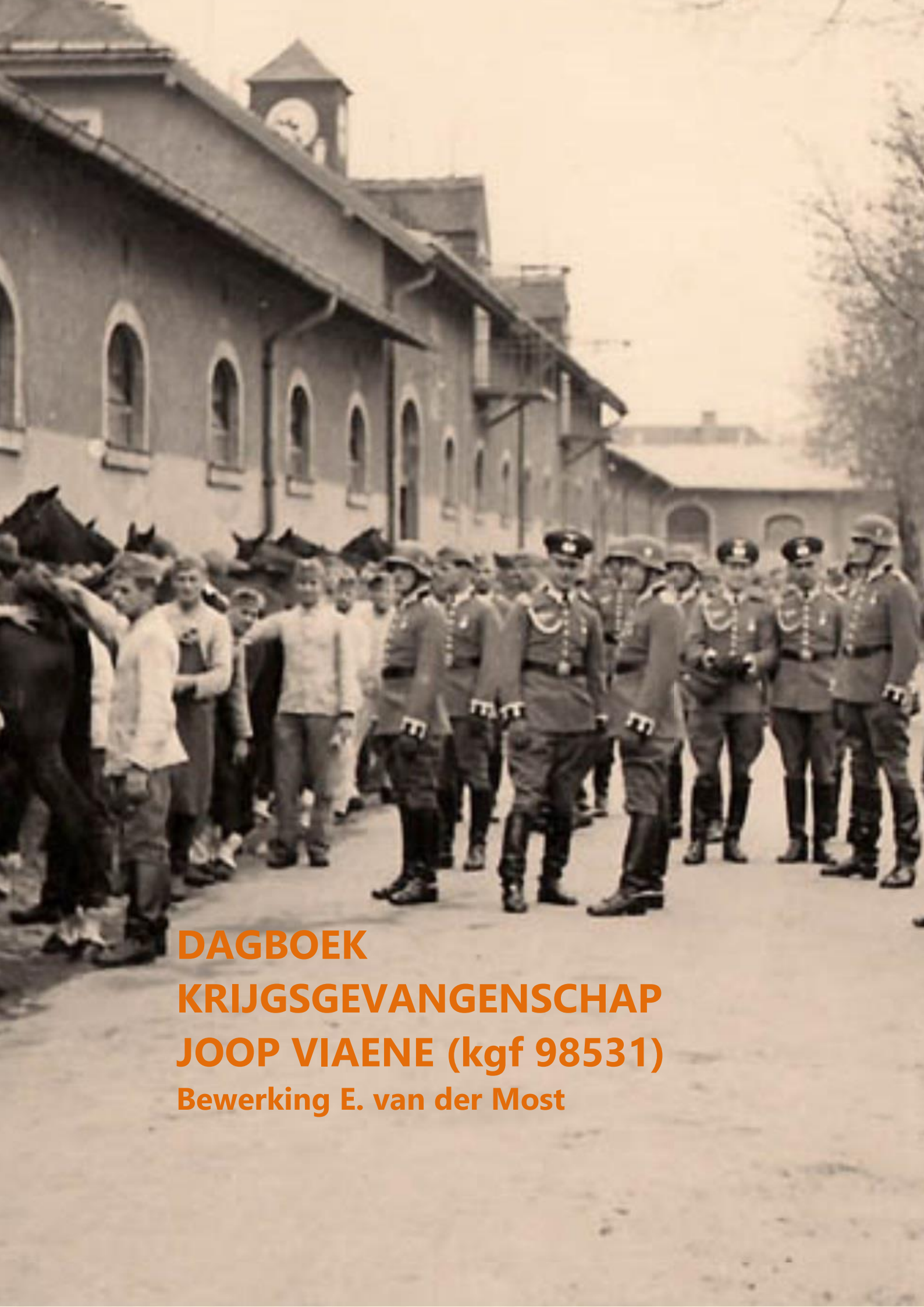

DAGBOEK KRIJGSGEVANGENSCHAP JOOP VIAENE (kgf 98531)

Bewerking E. van der Most

Inhoudsopgave

1. Voorwoord 3
2. Gegevens Joop Viaena 5
3. Oproeping 7
4. De Waterloo-kazerne in Amersfoort 11
5. Stalag IV-b Mühlberg 13
6. Ontvlucht 63
7. Stalag IV-g Oschatz 68
8. Terug naar Stalag IV-b Mühlberg 73

1. Voorwoord

Het dagboek van wachtmeester Joop Viaene bevindt zich in het Nederlands Instituut Militaire Historie (N.I.M.H. te Den Haag), collectie 444 Krijgsgevangenschap en kampen (1940 - 1945) en is online te raadplegen via:
https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/dagboek-viane-viane?coll=ngvn&maxperpage=36&page=1&query=dagboek+krijgsgevangenschap&identifier=EVDO01%3ANIMH01_KBN013000053

Het dagboek van Joop Viaene is een van de weinige dagboeken die in detail beschrijft wat er in Stalag IV-b Mühlberg gebeurde in de barak waarin de manschappen waren ondergebracht, die na de officiële oproepen, door verraad in krijgsgevangenschap belandden.

Bij het bewerken van dit dagboek is gebruik gemaakt van bronnen en literatuur zoals:

- De digitale database van de Nederlandse krijgsgevangen officieren, onderofficieren en manschappen, Arbeitskommando's en overlijdensgevallen, zoals opgesteld door E. van der Most op basis van archieven uit het Nationaal Archief (NA), het Nederlands Instituut Militaire Historie (NIMH), het Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie (NIOD) en het Archief Eemland. Deze database is gedeeltelijk toegankelijk via www.krijgsgevangen.nl;
- Het online raadpleegbare archief van Arolsen;
- "*Onder de vlaggen van Zweden en het Rode Kruis*", David Jan Smit, 1996;
- "*De Pastorie van Mühlberg*", Ds. de Kluis, 1946;
- "*Prikkeldraad, Nederlandsche krijgsgevangenen spreken*". Bob Entrop en Joh. Mulder, 1945.
- "*Mühlberg 1939-1948, Ein Gefangenenlager mitten in Deutschland*", Achim Kilian, 2001.

Aan de hand van de bovenstaande bronnen en literatuur is het dagboek zoveel mogelijk gecontroleerd en waar nodig gecorrigeerd. De genoemde namen van mede gevangenen zijn gecontroleerd, zo nodig aangepast en voorzien van voorletters, rangaanduiding en het krijgsgevangenennummer (kgf).

Verder zijn plaatselijk in de tekst schuin gedrukte passages opgenomen die niet in het oorspronkelijke dagboek voorkomen. Deze passages zijn afkomstig uit andere bronnen en alleen toegevoegd om te attenderen op belangrijke gebeurtenissen die (om verschillende onbekende redenen) niet zijn vermeld in het dagboek. Men dient zich te realiseren dat in het grote kamp Mühlberg sprake was van meerdere parallel aan elkaar levende gemeenschappen. De waarnemingen van een enkele krijgsgevangenen werden soms letterlijk beperkt door de muren van de eigen barak of het kampgedeelte waar deze zich bevond.
Verspreid door het dagboek zijn foto's ingevoegd die eveneens niet in het oorspronkelijke dagboek aanwezig zijn. Deze foto's zijn uitsluitend ter illustratie toegevoegd.

Dit dagboek is bewerkt en digitaal gemaakt ten einde het eenvoudig toegankelijk en beter leesbaar te maken. Bovendien zijn feiten nu digitaal terugvindbaar en kunnen deze worden vergeleken met andere gegevens uit andere dagboeken.
De voorliggende bewerking is vervaardigd als een onderdeel van een studie naar de krijgsgevangen Nederlandse officieren, onderofficieren en manschappen.

Copyright
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestanden en / of openbaar worden gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de bewerker.

Het uploaden van (delen van) deze uitgave naar websites als www.anzdoc.com, www.ecitydoc.com en andere vergelijkbare websites en daarmee het digitaal beschikbaar stellen van deze publicatie aan derden, is expliciet NIET toegestaan en wordt beschouwd als een overtreding van de auteurswet.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen. Zij die in dit verband niet konden worden benaderd, kunnen zich met de uitgever in verbinding stellen. Hoewel de grootst mogelijke zorg is besteed aan de samenstelling van dit boek, kan de bewerker geen aansprakelijkheid aanvaarden voor eventueel in deze uitgave voorkomende onjuistheden.

E. van der Most ©
Gouda 12 juli 2021

2. Gegevens Joop Viaena

De familienaam Viaene wordt in de archieven ook vermeld als “Viaëne”, of “Viane”. De hier gehanteerde schrijfwijze als “Viaene” is gebaseerd op de meeste vermeldingen in de bevolkingsregisters van Den Haag.

Jacobus Johannes (Joop) Viaene is geboren op 9 april 1911. Hij was het tweede kind van Benjamin Viaene (1887 / 18-4-1944†) [1)] en Henriette Walburg (1887/?†).

In 23-11-1935 vestigde hij een zaak met verf “Nu-en-Amel” aan de Fahrenheitstraat 611 te Den Haag.
Hij trouwde Maria (Rie) Kozel (geboren 11-11-1911) waarschijnlijk op 9 (of 22) september 1937 en ging wonen aan de Prinsestraat 66 te Den Haag.
In mei 1940 was Joop als wachtmeester ingedeeld bij het Regiment Grenadiers.
Op 14-10-1943 werd hij in zijn zaak aan de Fahrenheitstraat 611 gearresteerd en werd hij uiteindelijk krijgsgevangene.

Fahrenheitstraat naar links, rond 1930 (beeldbank Den Haag)

Op 10 december 1943 werd hij na te zijn ontvlucht uit Stalag IV-b Mühlberg, gearresteerd in Bad Liebenwerda.
Op 5 juni 1944 is hij naar een Arbeitskommando van Stalag IV-g Oschatz gegaan. Volgens een brief uit 1980 van J.J. van der Zwan (Waterstraat 18 Geel België) zou hij in krijgsgevangenschap, samen met een zekere Franse Heer Gay, paarden hebben getraind. Dit de betrof een Reit- und Fahrschule IX in Osachtz.
Voor 6 september 1944 is hij een tweede maal ontsnapt en op 6 september 1944 werd hij weer gearresteerd en teruggevoerd naar Stalag IV-b Mühlberg. Wat hij

1 In de Abganglist van Stalag IV-g ten onrechte als “Bernard” vermeld.

vanaf dat moment heeft gedaan is niet bekend. Veel krijgsgevangenen werden na een ontsnapping tijdelijk tewerkgesteld in een steengroeve, maar of dat bij Joop Viane ook het geval is weten we niet.

Op 29 mei 1945 is hij gerepatrieerd in Weert.

Van 7 maart 1949 tot 6 mei 1949 zat hij gevangen in de St. Jacobstraat 44 te Den Haag, krachtens vonnis van de rechtbank van 28-8-1948.

Op 13 december 1950 is Joop Viaene getrouwd met A.J. (Anneke) van Oord en woonde op dat moment aan de Herengracht 44a Den Haag.
In 1966 richtte hij een zaak op aan de Haringstraat 29.
Joop Viaene is omstreeks 1977 overleden.

3. Oproeping

In onderstaande tabel zijn op basis van de advertenties in de landelijke kranten, de Ab- und Zuganglisten en repatriëringen de oproepingen van de verschillende onderdelen chronologisch weergegeven.

Datum	***Onderdeel***	***Rang***	***Geboren (letter)***	***Plaats van melding***
15 mei 1942	*Beroeps land- en zeemacht*	*Officieren, cadetten, adelborsten*		*Assen, Bussum, Breda, Ede, Roermond*
7 mei 1943	*beroeps infanterie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps cavalerie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps artillerie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps politietroepen*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 mei 1943	*beroeps techn. Personeel, politietroepen*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 mei 1943	*beroeps zeemacht*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898 A-H*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 mei 1943	*beroeps Genie*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 mei 1943	*beroeps Mil. Luchtvaart*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
13 mei 1943	*beroeps zeemacht*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898 I-Z*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
13 mei 1943	*beroeps overigen*	*lager dan officier*	*>31 maart 1898*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
29 mei 1943	*R.Grenadiers*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
1 juni 1943	***R.Grenadiers***	***lager dan officier***	***1914-1904***	***Wehrmachtslager Amersfoort***
3 juni 1943	*1 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
3 juni 1943	*R.Jagers*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
4 juni 1943	*1 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
4 juni 1943	*R.Jagers*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 juni 1943	*2 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
7 juni 1943	*9 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
8 juni 1943	*2 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
8 juni 1943	*9 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
10 juni 1943	*3 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
10 juni 1943	*11 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
11 juni 1943	*3 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
11 juni 1943	*11 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
14 juni 1943	*4 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
14 juni 1943	*12 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
15 juni 1943	*4 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Wehrmachtslager Amersfoort*
15 juni 1943	*12 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*

				Wehrmachtslager
17 juni 1943	*5 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Amersfoort*
17 juni 1943	*19 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
18 juni 1943	*5 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*
18 juni 1943	*19 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
21 juni 1943	*20 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
21 juni 1943	*Landmacht*	*reserve officier*	*A-N*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
21 juni 1943	*Marine*	*reserve officier*	*A-N*	*Amersfoort*
22 juni 1943	*20 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
22 juni 1943	*Landmacht*	*reserve officier*	*O-Z*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
22 juni 1943	*Marine*	*reserve officier*	*O-Z*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
24 juni 1943	*6 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Amersfoort*
24 juni 1943	*8 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
25 juni 1943	*6 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*
25 juni 1943	*8 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Frieslandkazerne Assen*
1 juli 1943	*1 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
28 juni 1943	*4 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
28 juni 1943	*5 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
28 juni 1943	*7 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
29 juni 1943	*7 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*
2 juli 1943	*8 R.V.A.*	*lager dan officier*		*Frieslandkazerne Assen*
				Wehrmachtslager
1 juli 1943	*10 R.I.*	*lager dan officier*	*1924-1915*	*Amersfoort*
				Wehrmachtslager
2 juli 1943	*10 R.I.*	*lager dan officier*	*1914-1904*	*Amersfoort*

De beroepsofficieren die zich in 1942 meldden werden afgevoerd naar Oflag XIII-b Neurenberg-Langwasser, om korte tijd later verder te reizen naar Stalag 371 Stanislau. De reserveofficieren werden, na melding in Amersfoort, afgevoerd naar Oflag XXI-d/z Schildberg.
Het personeel in rang lager dan officier van de bovenstaande legeronderdelen werd, na melding in Amersfoort, of Assen, afgevoerd naar Stalag XI-a Altengrabow.
Zij verbleven in de regel korte tijd in Amersfoort of Assen, om dezelfde dag of enkele dagen later per trein te vertrekken naar Stalag XI-a Altengrabow. De treinen uit Assen werden in Zwolle gekoppeld aan de treinen uit Amersfoort. De treinen volgden tot aan Maagdenburg dezelfde route. Vanaf Maagdenburg waren er twee opties, doorrijden tot Loburg en van daaruit naar Altengrabow, of doorrijden naar Burg en daar overstappen op een smalspoortreintje dat naar Dörnitz-Altengrabow ging,

De volgende groepen Nederlanders arriveerden in Stalag XI-a Altengrabow:

Kgf nummer	*Onderofficieren en manschappen*
104001 - 104473	*(473 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zaterdag 8 mei 1943,*
104474 - 105643	*(1170 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op vrijdag 14 mei 1943,*
105644 - 106364	*(722 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op dinsdag 1 juni 1943,*
106365 - 106909	*(545 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 6 juni 1943,*
106910 - 107429	*(520 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zaterdag 12 juni 1943,*
107430 - 108101	*(673 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 20 juni 1943,*
108102 - 108561	*(460 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op maandag 28 juni 1943,*
108562 - 108700	*(139 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 4 juli 1943,*
103001 - 103397	*(397 man) aankomst in Stalag XI-a Altengrabow op zondag 4 juli 1943.*

Met de laatste groep die op 4 juli 1943 arriveerde, stopte de eerste opvang in Stalag XI-a Altengrabow en ging Stalag IV-b Mühlberg fungeren als eerste opvang voor de Nederlandse onderofficieren en manschappen. Er zouden wekelijks groepen Nederlanders in Mühlberg arriveren.

96401 - 96742	*(343 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 12 juli 1943,*
96743 - 97199	*(457 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 19 juli 1943,*
97200 - 97747	*(547 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 26 juli 1943,*
97748 - 98058	*(312 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 2 augustus 1943,*
98059 - 98281	*(224 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op maandag 9 augustus 1943,*
98282 - 98378	*(97 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op zondag 22 augustus 1943.*

De bovenstaande groepen bestonden uit het personeel dat via de advertenties in de kranten werd opgeroepen om zich te melden. De onderstaande groepen zijn samengesteld uit willekeurig opgepakte militairen en militairen die zich na 5 september 1944 (Dolle Dinsdag) vrijwillig hebben gemeld , of zijn opgepakt.

98379 - 98431	*(53 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg vóór 14 september 1943,*
98432 - 98491	*(60 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op zaterdag 9 oktober 1943,*
98492 - 98538	***(46 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op zondag 24 oktober 1943,***
98539 - 99000	*(454 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op meerdere data tot einde februari 1944,* [2]
271001 - 271081	*(ca. 81 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op 8 april 1944,*
271082 - 271797	*(ca. 711 man) aankomst in Stalag IV-b Mühlberg op meerdere data, de laatste groep uiterlijk in november 1944.*

Vanaf november 1944 wordt het beeld rond de eerste registraties van de Nederlandse krijgsgevangenen onduidelijk. Enkele Nederlanders werden niet meer in hun eerste kamp van aankomst geregistreerd, maar reisden door naar Stalag IV-b Mühlberg waar hun registratie plaatsvond.

271798- 271979	*(circa 33 man) aankomst in Stalag XI-b Fallingbostel (via Stalag VI-f Bocholt) op meerdere data, op of na 17 november 1944 en na 1 januari 1945 in Stalag IV-b Mühlberg aangekomen en pas daar een Kgf nummer gehad dat niet aansloot op de reeks tot en met 271800.*
119199 – 119696	*(circa 16 man) aankomst in Stalag XI-b Fallingbostel. Volgens NA 2.13.98, inv. 176 zou een 15-tal hiervan "Partizanen uit Holland" betreffen (waarschijnlijk worden daarmee*

2 Bas Brouwer heeft zich in een van deze transporten bevonden en heeft een kgf nummer gekregen dat begon met 98xxx (mogelijk 98665).

leden van een verzetsgroep bedoeld). De nummering van deze groep is niet opeenvolgend.

Een onbekend aantal Nederlanders dat in maart 1945 gevangen is genomen en (geheel of deels) via Stalag VI-f Bocholt, of Stalag VI-c Bathorn naar Stalag XI-b Fallingbostel werd gebracht en in Stalag VI-f en VI-c kennelijk (hun repatriëringsformulieren vermelden geen nummers) geen krijgsgevangennummer kreeg. Waarschijnlijk fungeerde de Stalag's VI-f en VI-c op dat moment als Dulag. Voorbeelden zijn soldaat F.J. Canté, soldaat T. van der Berg en Sergeant N. Bekius.
Voor de krijgsgevangenennummers uit de series 98000, 270000 en 119000 zijn geen Zuganglisten bewaard gebleven in het Nationaal Archief. De genoemde data van eerste aankomst zijn gereconstrueerd en kunnen enkele dagen naast de werkelijke datum liggen.

Voordat de Nederlanders in Stalag IV-b werden geregistreerd waren daar eerder al Russen geregistreerd die in Mühlberg in maart 1943 nummers kregen vanaf 205000, in april vanaf 209000 en in mei 1943 vanaf 211000. [3)]
De nummers die de Nederlanders in september 1943 in Mühlberg kregen waren dus laag ten opzichte van de eerder aan de Russen toegekende nummers. Mogelijk waren de Nederlandse nummers al eerder aan andere groepen krijgsgevangenen uitgereikt geweest.

Joop Viaene had als wachtmeester bij het Regiment Grenadiers op 1 juni 1943 moeten verschijnen in het Wehrmachtslager te Amersfoort.
Hij meldde zich echter niet en is vanaf dat moment ondergedoken. Hij werd echter verraden en werd aanvankelijk opgesloten in de gevangenis aan de Pompstationsweg in Scheveningen.
Joop bevond zich in het gezelschap van meerdere door verraad gevangengenomen militairen en werd op 14 oktober 1943 overgebracht naar de Waterloo-kazerne in Amersfoort. In Amersfoort trof hij wederom meerdere door verraad gevangengenomen militairen, waaronder een aantal mannen uit Den Haag (zie het dagboek van korporaal Luuk Kuijk).

3 Achim Kilian, p. 126.

4. De Waterloo-kazerne in Amersfoort

De aankomst in het Amersfoort en de reis naar Stalag IV-b Mühlberg zijn beschreven in het dagboek van korporaal Luuk Kuijk, die in precies dezelfde periode van Amersfoort naar Mühlberg reisde en die in Mühlberg het krijgsgevangenenummer 98535 kreeg (dus zeer kort nadat Joop Viaene zijn nummer 98531 kreeg).

Vrijdag 1 oktober 1943
's Middags werden we overgebracht naar de Waterloo-kazerne in Amersfoort. Daar waren nog meer krijgsgevangenen. Allen verraden onderduikers. We mochten bezoek ontvangen en schrijven zoveel we wilden.

Donderdag** 7 **oktober 1943
Er ging een transport naar Duitsland en de club van 14 ging niet mee. Wij meenden daarom dat wij als getuige in de zaak Prins-Sido voor het Duitse krijgsgerecht moesten verschijnen. Van genoemd transport vluchtten er zes, waarvan er een is doodgeschoten, een zekere Westbroek. Op zekere nacht was er van onze club ook iemand ontvlucht, nl. Hans van der Made was er vandoor. Reeds was Van Alsum naar huis gegaan (?) dus er waren er nog twaalf over.

Maandag 18 oktober 1943
We hoorden dat Sido bij de Spaanse grens was gearresteerd.

Dinsdag 19 oktober 1943
Prins werd bij ons weggehaald en hij werd overgebracht naar Utrecht. We mochten na de straf voor Hans van der Made weer bezoek ontvangen.

Vrijdag 22 oktober 1943
Er werd 's morgens om 8.30 uur plotseling bekend gemaakt dat we om 10 uur klaar moesten zijn voor het transport naar Duitsland. Er heerste grote opwinding, want er was nog bezoek voor verschillende personen onderweg. Spoedig stapten we echter weg onder zware geleide. We moesten in veewagons stappen. Bij het instappen ontving ik nog juist op tijd het pakket en ƒ 10, - wat moeder had meegenomen, d.m.v. een Rode Kruis zuster (waarschijnlijk Nefkens).
Op het station van Amersfoort werden we achter een personentrein gekoppeld die naar Bad Bentheim ging. In de middag bereikten we de Duitse grens en zagen we ons mooie landje verdwijnen. Die avond kwamen we langs Osnabrück tot Lehrte, waar we 's nachts bleven en aardig door elkaar werden gebotst met rangeren. Ook nog lucht-alarm en honderden vliegtuigen. Een vreselijk angstige nacht in een gesloten wagon op een groot emplacement.

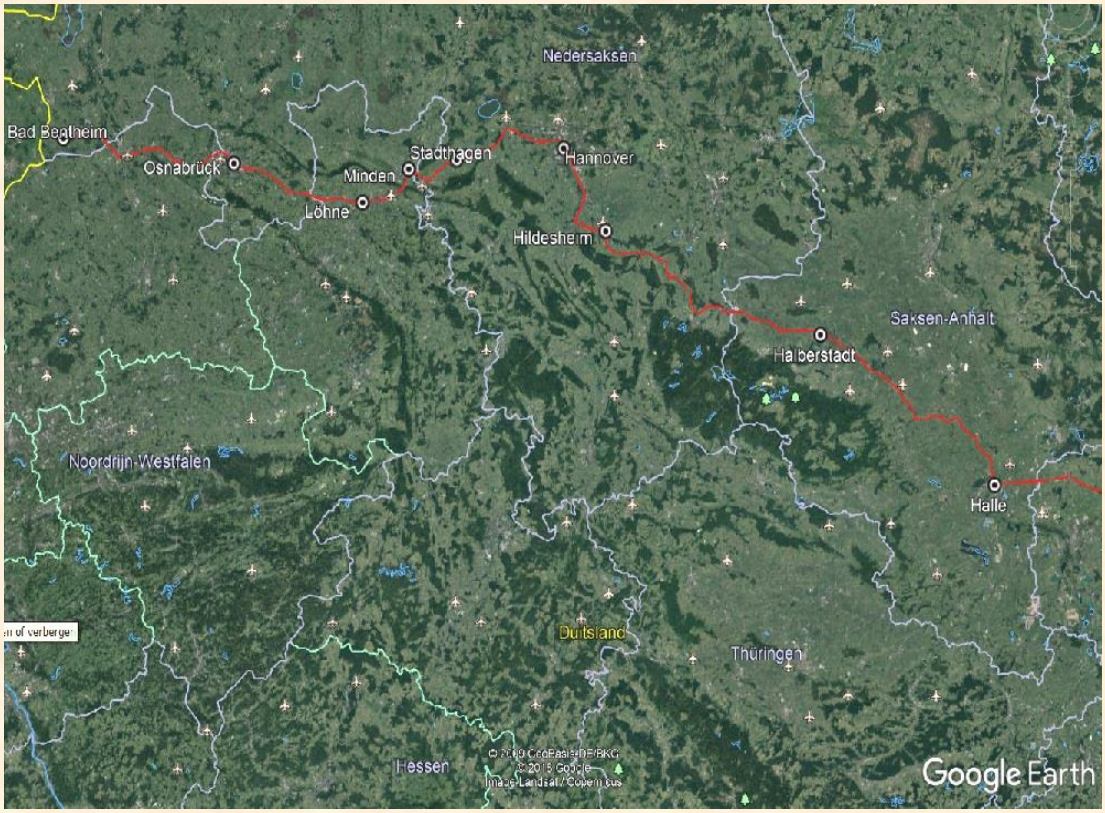

De treinreis tussen Bad Bentheim en Halle (tekening van de route door E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2018).

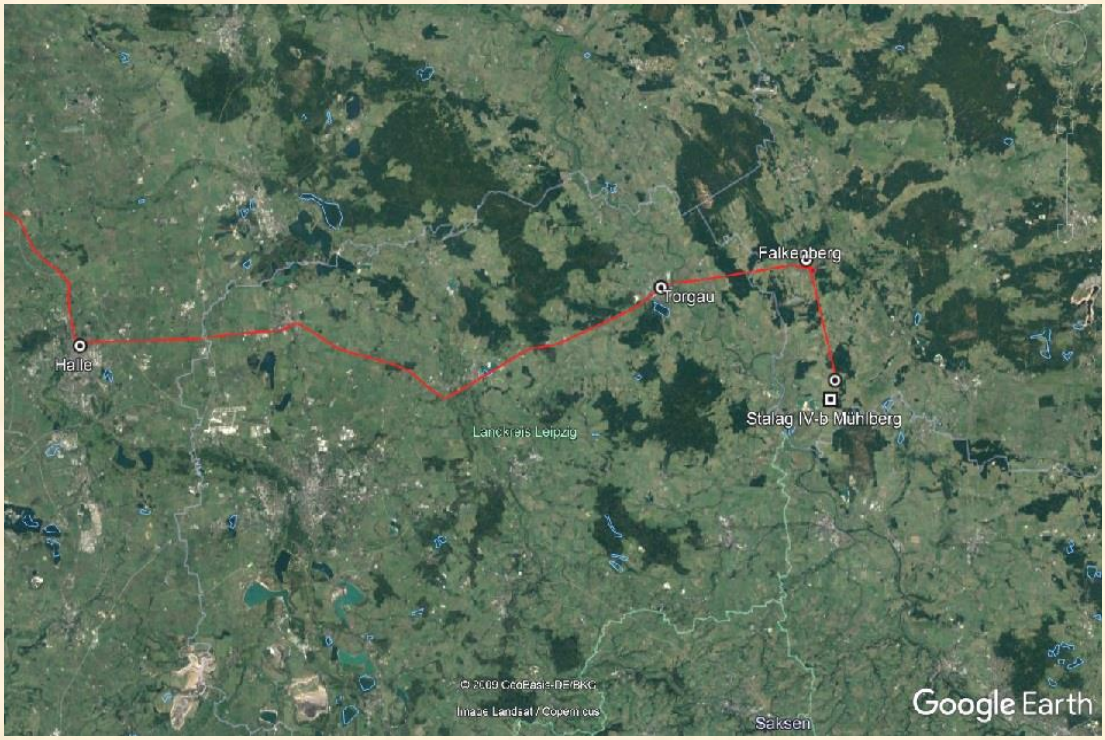

De treinreis tussen Halle en Neuburxdorf (tekening van de route door E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2018).

5. Stalag IV-b Mühlberg

Zondag 24 oktober 1943
De reis was ten einde, het landschap was erg mooi, maar het leven is niet veel gedaan hier. Men ziet bijna geen mensen en het volk is erg teneergeslagen. Veel vrouwelijke werkkrachten en veel gewonde militairen. We kwamen aan het dorpje Neuburxdorf, vanwaar we een half uur lopen moesten naar het Stammlager IV-b, Mühlberg.

Het overgroeide emplacement Neuburxdorf mei 2019 (foto Erwin Rossmeisl 2019).

We werden daar in de ontvangstbarak gestopt en moesten op de harde planken gaan slapen met het ondergaan van de zon. 's Nachts om 01.00 uur werden we gewekt om "ontluisd" te worden. We moesten naar de badinrichtingen en daar kregen we een heet bad. We werden kaal geknipt en er werd een geslachtsorganen-onderzoek gedaan. De kleren werden gegast, dus alles was "luisvrij". Ook werden we ingeënt voor tyfus. Vervolgens kofferinspectie en blikwaren aan controle onttrokken.

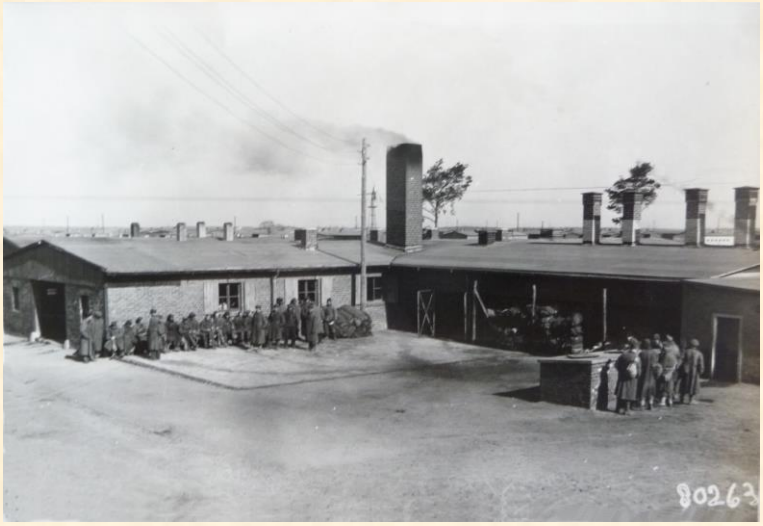

Stalag IV-b Mühlberg badinrichting en ontluizingsbarak
(Mühlberg foto 80263).

Toen naar de barak voor een paar uur slaap. De volgende morgen naar de administratiebarak, daar werden we ingeschreven onder een nummer en er werd een foto van ons gemaakt. (Ik kreeg nummer 98531). Vervolgens werd ons onze vaste plaats aangewezen bij de andere Nederlanders, waaronder veel bekenden. We kregen al snel krijgsgevangenenkleding. Het was wel vreemd om zo plotseling in zo een grote bende te moeten leven, maar het ging. Er waren in dit kamp zeer veel verschillende nationaliteiten bij elkaar. Ik heb met Engelsen, Fransen, Polen en Italianen gesproken. Er is hier een theater, een universiteit en een kantine. In het theater heb ik een cabaretavond meegemaakt voor Hollanders. Dat was een reuze gezellige avond. Men moet niet bij de pakken neer zitten, maar ook eens lachen. Ook woonde ik een lezing bij van Guus Scheffer (Johannes Constantijn (Stans) Scheffer (kgf. 106849)), de kampioen zwemmer (Nederland 1933) die sprak over zijn vrouw, Nida Senff, de Olympisch kampioene. Belangrijk is dat er hier een kapel is met een vrijwillige aalmoezenier.

De Franse R.K. kapel met het beeldje van de H. Maria met het prikkeldraad (Mühlberg foto zonder nummer).

We hoorden al snel dat we van hieruit op z.g. Arbeitskommando gestuurd konden worden. Het eten was weinig en slecht. De behandeling tamelijk goed. De Russen werden hier slecht behandeld, de Engelsen, Amerikanen en Zuid-Afrikanen daarentegen zeer goed. Italianen slecht, die hadden zeer veel honger en ze ruilden alles tegen brood. Kledingstukken, vulpenhouders, horloges, enz., enz. Zelfs gouden ringen werden voor eten geruild. Er was dus een levendige handel. De Hollanders probeerden ook met stelen van aardappels meer eten te krijgen. Men kan hier zelf koken, ik heb er hier nog geen gebruik van gemaakt, want ik had de eerste dag nog geen honger.

Woensdag 27 oktober 1943

's Woensdags werd er bekend gemaakt dat er arbeidscommando's zullen worden weggestuurd. Ik ben daar niet bij.

Op transport naar een Arb.kdo (Mühlberg foto 80293).

De bladzijden 1 tot en met 20 van het dagboek van Joop Viaene zijn niet bewaard gebleven.

Donderdag 4 november 1943
(Ik heb gedroomd) Mijn vrouw heeft net visite van een paar nichten. Net toen ik mij daarover verbaasde was het 06.00 uur en opstaan. Ik lag nog steeds in mij vieze kooi. Het is vandaag meen ik drie weken geleden, dat ik gearresteerd ben. Wat lijkt mij dat een tijd geleden. Ik kan het nog niet voorstellen, toch is het zo. Het beroerde is, dat je niets weet voor hoe lang het is. Elke dag verwacht ik onbewust weggeroepen te worden door Van Soldt. Maar mijn beter weten zegt, dat het onmogelijk is. Je zit hier in een massa van iedereen verlaten. Je bent hier een nummer, die haast niets kost. Dat stukje brood en een paar vieze aardappelen, dat is alles. Voor de rest moet je voor je eigen zorgen. Waarom zullen ze je loslaten?
Je staat nu eenmaal geboekt, genummerd, gefotografeerd. Dan moet je nog op transport. Dat is teveel werk en er zijn te weinig Duitsers. En toch hoop je en hunker je en zo is het met iedereen.
Ik zie met onrust de winter tegemoet. Het vriest hier normaal twintig graden. Kolen krijgen wij niet, alleen maar gruis. Tegenwoordig is er regelmatig kachelcontrole, om te kijken of er kolen gestookt worden. Er worden namelijk nog steeds kolen gestolen. Dat proberen ze zo tegen te gaan. Het is hier een betonnen vloer, kapotte ramen en tochtig. Daarbij een stenen kachel. Wij kunnen er dus van lusten. Laten we hopen dat de Russen zo doorstoten, dat het met de Kerstdagen is afgelopen. Wij allen hopen er op. Verder heerst hier weer een algemeen beroerde stemming, erg gedrukt. Het weer is zeer somber, egaal grijs in de lucht. Er waait een kille wind. Alles zit in de barakken, merendeels zitten zij of liggen zij zich te vervelen. Zo'n dag duurt zestien uur van 06.00 tot 22.00 uur en je hebt niets te doen. Alleen honger en niets te roken.
Ik ben de was maar gaan doen voor Piet en mij.

*Van **Piet** is de achternaam niet in het dagboek vermeld, of uit de documenten bekend. Aangenomen kan worden dat Piet deel uitmaakte van hetzelfde transport als Joop Viaene en dat hij dus 1 van 46 mannen was, die op 24-10-1943 in Mühlberg aankwam. Omdat zijn verjaardag nergens in het dagboek wordt genoemd, zal hij tussen 5 december en 4 november (de periode die in het dagboek niet is gedocumenteerd) jarig zijn geweest. Bovendien is het aannemelijk dat hij een ongeveer gelijke rang gehad zal hebben als Joop. Het is dan aannemelijk dat het hier de Haagse wachtmeester **Pieter Johannes Wiersma**, kgf. 98520 (geboren 9-8-1915 te Den Haag) betreft. Joop Viaene zal Piet waarschijnlijk al in de gevangenis in Den Haag hebben ontmoet.*
Piet Wiersma is op 8-1-1944 als werkweigerende onderofficier, naar Stalag 369 Kobierzyn gegaan, waar hij op 10-1-1944 aankwam. Op 13-8-1944 is hij van daaruit teruggekeerd naar Stalag IV-b Mühlberg, om op 14-12-1944 naar een Arbeitskommando van Stalag IV-d Torgau te gaan. Op zijn repatrieringsformulier heeft hij de vraag omtrent ontvluchtingen niet beantwoord. Maar wanneer hij inderdaad ontvlucht is, dan heeft dat plaatsgevonden voordat hij werd afgevoerd naar Stalag 369 Kobierzyn.

Maar ja, daar was ik ook na 12 uur mee klaar. Wel zeer goor, maar fris rook het. Piet laat zich uittekenen met zijn kale kop door een kamerbewoner die niet onverdienstelijk tekent. Verder hebben wij een broodje op de kop getikte voor twintig sigaretten; tien Poolse en tien Hollandse. Daar had Piet nog wat van.
Die Polen (Poolse sigaretten) waren van ons tweeën. Je krijgt hier eens in de maand de gelegenheid om vijftig Poolse sigaretten te kopen voor zeventig Pfennig, kampgeld. Maar wij gebruiken die voor ruiling. Zo sukkelen wij de donderdag door, hopeloos gewoon.
Het nieuws van het ANP is ook niets bijzonders. Ik ga slapen! Beroerde wereld.

Vrijdag 5 november 1943
Vandaag is er enige opwinding. Ten eerste heb ik een stopcontact ontdekt waar ik mijn Philipsshave op kan gebruiken. Scheren kan ik mij dus. Bij de Italianen op hun bureau, dat wil zeggen een donker, stoffig kamertje. Geen verwarming, maar in ieder geval een stopcontact. Met veel armgezwaai en handgebaren duid ik hun mijn bedoeling uit. Ze begrijpen er geen fluit van. Ze lachten maar en knikten van ja. Toen ik het apparaat liet werken en het over mijn gezicht haalde, was hun verbazing grappig om te zien. Zij wilden direct comme-ci, comme-ca doen. Maar dat heb ik mij direct voorgenomen om zolang mogelijk mijn bezittingen te houden. Daar heb ik mijn bedoelingen mee. Zij kunnen mij beter van pas komen bij een eventuele kans tot ontvluchting. Toen ik mij geschoren had kreeg ik ook zin om mijn schoenen te poetsen. Toen dat klaar was voelde ik mij een stuk opgeknapt. Terwijl ik net zit te bepeinzen wat ik nu weer zou gaan doen, wordt mijn naam afgeroepen met de boodschap "ontluizing". Allemachtig, wat keek ik daarvan op. Dat betekent weggaan. Nu zijn hier drie manieren van vertrekken, naar een Arbeitskommando, wat bij mij niet ging omdat ik geweigerd had te werken, of transport naar een of ander kamp, wat altijd mogelijk was, of naar huis. Ik verwachtte het onwillekeurig elke dag onbewust, maar als het dan gebeurt, kijk je er toch van op. De hele barak direct: "Viaene, ga je naar huis?" Maar ja, ik begreep er ook niets van. Degenen die mij de

boodschap bracht wist alleen te vertellen dat het van Dr. Pilz kwam. Nu, dat is een slecht adres, want dat betekent doorgaans Arbeitskommando, maar dat verdom ik. Ik ben toen naar onze vertrouwensman gegaan, hier reeds eerder gememoreerd en heb hem de zaak voorgelegd. Hij moest toen wel met mij mee, omdat mijn gehele barak vol interesse toekeek. Hij ging toen mee naar Herr Dr. Pilz. Zodra hij mij zag vroeg hij wat er van mijn dienst was. Ik heb hem toen verteld dat hij mij wel op transport naar dat Arbeitskommando kon sturen, maar dat ik weigerde daar te werken. Toen gaf hij er een slinger aan en vertelde dat het een vergissing was, omdat zij mij voor soldaat hadden versleten. Maar hij dreigde meteen, dat wanneer ik bleef weigeren, ik naar een ander kamp zou gestuurd worden in Polen, waar geen terugtreden meer mogelijk was. Nu ja, dat lap ik aan mijn schoen.
Buiten gekomen begon de vertrouwensman op te pijpen; zie je wel hoe bang hij voor mij is? Wanneer je moeilijkheden hebt, kom je maar bij mij, ik help je wel. De goeie man had er niets aan gedaan, alleen maar staan luisteren; hopeloze vent.
Er was een Hollandse vliegenier binnengebracht, die op 1 november boven Brest was neergeschoten [4)] van de 24 bommenwerpers worden er elf neergeschoten, alleen door afweergeschut. De man was schutter in een bommenwerper. Van de bemanning waren er maar drie overgebleven, de rest was gesneuveld. De man was erg zenuwachtig en rammelde van de honger. Wij hebben hem toen te eten gegeven van onze portie. Het was net etenstijd. Wij vroegen hem honderduit over de toestand in Engeland. De indruk was erg rooskleurig. Genoeg te eten, roken en drinken. Hij diende bij het uitbreken van de oorlog bij de marine en voer op de Medusa. Zij zijn daarmee in Engeland gekomen en hij is bij de vliegdienst gekomen. Zij hebben daar een Hollands vliegeskader met uitsluitend Hollands personeel.
Zij vliegen allen in Hollands vliegverband. Zij verdienen zeer goed. Hij was tussentijds met een Engels meisje getrouwd. Prins Bernhard is erg gezien in Engeland, zit in zijn Spitfire de Duitsers in zijn eentje achterna. De man vertelde dat hij blij was om hier te zitten, omdat hij nu zeker was, dat hij de oorlog zou overleven. Ik kan hem geen ongelijk geven. Hij zat nog te beven wanneer hij aan zijn afschieting dacht.
Ik kan het mij indenken. Toen ik ’s morgens moest ontluizen, maar wat niet doorging, heb ik toch nog getracht dat er doorheen te drukken, wat mij ook lukte. Ik heb gewoon volgehouden dat ik wegging, toen een verkeerd gevangenennummer afgegeven, daarna alles afgegeven voor de ontluizing en toen een heerlijk bad. Het lollige daarvan was dat je goed een uur in de ontluizing moet, maar het baden duurt maar 10 minuten. Ik moest gelijk met de Engelsen baden. Met zijn drieën onder één douche. Een heerlijke warme douche is dat, op het hete af. Nu hebben de Engelsen de gewoonte elkaars rug te wassen tijdens het baden. Daar ik tussen hen instond, werd mij ook een lapje in de hand geduwd en moest mijn dichtstbijzijnde maat wassen. Daarna deed hij dat bij mij. Toen kwam de klap op de vuurpijl, na de warme douche pakte er één de slang, waarmee de badkamer uitgespoten wordt en richtten die op de andere baders. Die Engelsen zijn dat ook al gewoon. IJskoud water kwam daar uit, een dikke straal. Ik kroop waar ik kruipen kon, maar kon het niet mislopen. Ik schreeuwde het uit, het leken wel messen. Die Engelsen lachten zich tranen, vooral toen zij in de gaten hadden dat ik een Dutchman was. De grootste pret hadden zij.

---

4 Hier is waarschijnlijk Cornelis Schot bedoeld, die via Stalag Luft III in november 1943 naar Mühlberg kwam.

Toen dat gebeurd was, moesten wij ons aankleden. Die Engelsen waren niet ontluisd, kwamen alleen maar baden, die konden zich aankleden. Dat deden zij dan ook bliksemsnel, omdat de kledingruimte niet verwarmd wordt en het vroor buiten al, dus ook binnen. Maar ik liep in mijn nakie rond en dat zou vijftig minuten duren. De Duitsers trekken zich daar niets van aan. Goede raad was duur. De volgende ploeg Engelsen stond al ontkleed kaar om te baden. Ik stapte vlug weer in en weer in het bad plus massage. Dat is zo vier keer gegaan toen kreeg ik mijn kleren. Zij stinken wel, maar dat geeft niets. Ze zijn ontsmet plus je dekens en dat is wel wat waard. Je hebt hier zo een ziekte te pakken, of onder de luis. Ik meen tenminste een geweldige jeuk op mijn lichaam te voelen. Ik ben bang voor scabiës. Als je het voelt is het al te laat. Dan naar de Sanitäters. Dat zijn Hollandse Rode Kruis verplegers, die zich vrijwillig ter beschikking stellen voor Hollandse krijgsgevangenen. Om de drie maanden worden zij door Hollanders afgelost.
Die heb ik mijn vermoeden meegedeeld, die lachten er om en vinden dat iets heel gewoons, omdat het zoveel voorkomt dat het de moeite niet waard is. Zwavelzalf erop en doorlopen. Er heersen allerlei gekke ziekten. Nu ik hier zo'n twee weken ben, heb ik mij al een beetje georiënteerd en ook bekeken dat je met een beetje handigheid meermalen kan baden. Dat is dan je redding. Ik zal er gebruik van maken zoveel als ik kan. In die bedrijven is het vier uur geworden en op de barak gekomen hoor ik van Piet dat hij voor 10 vooroorlogse sigaren, waar hij in Holland 15 gulden voor betaald had, een Kuch geruild had. Dat was hier reuze voordelig. Eten is belangrijker dan roken. Wij brengen de avond door bij onzer buurlui, onder een kopje Ersatzthee. Bij het appèl komen wij te weten door voorlezing, dat er een vereniging is opgericht door de Hollandse onderofficieren, om een meer kameraad-schappelijke geest te kweken onder de Hollands krijgsgevangenen. Verder zou het bestuur adviezen geven in moeilijkheden ed. Elke barak zou twee chefs hebben, daarboven nog wat. Typisch Hollands, een vereniging, bestuur, ereleden, kamer-chefs, adviseurs, etc., alleen maar om kameraadschap te kweken. Natuurlijk zat er een onderwijzer in. Daar ging de geest ook van uit.
Het Duitse nieuws zegt niet veel. Zoveel Russische tanks kapot, etc.
Wij gaan naar bed. Welterusten.

Zaterdag 6 november 1943
Piet en ik hebben uitgevonden dat, wanneer het 06.30 uur appèl is, je om 07.00 uur weer in je kooi kan liggen. Wij hebben dat gedaan. Het is wel niet prettig, ongewassen uit je kooi, je kleren in, 15 minuten in de kou staan te lijden, dan naar binnen, weer ontkleden en dan trachten te slapen. Je ligt meer te piekeren dan je slaapt. Daarvoor gaan Piet en ik overdag helemaal niet slapen, omdat je dan altijd gaat liggen denken. Bezig blijven is de hoofdzaak. Maar vanochtend hadden wij dan toch het voordeel twee uur korter om over de dag te doen.
Daarbij de belangrijkste factor eten. Je ontbijt minder, want om 10.30 uur komt er weer eten. Je zou ook kunnen zeggen, fitter voor je eigen.
De zaterdagmorgen breng ik door bij de Sanitäters. Die heb ik zover gekregen dat zij privé helpen. Toen ik 's morgens om 07.30 uur op doktersrapport kwam, had ik weer iets om mij te verbazen. Ten eerste een kale kamer, wel met een kachel, maar die brandt niet. Het gerucht doet de ronde, dat de Sanitäters die inpikken om hun kamers te verwarmen. Niet gek. Verders worden daar door elkaar geholpen, Fransen, Serven, Italianen en wij. Het beetje schaamte gevoel wat ik nog had ben ik wel

kwijtgeraakt hier. Maar ik kan er toch niet toekomen om geheel nakend voor een stelletje gapende Serven en Italianen geholpen te worden. Het zou een heel klein kunstje zijn met een paardendeken iets af te schermen, maar dat vinden zij niet nodig. Toen ik dan ook bezwaar maakte werd ik doodgewoon niet geholpen. Maar een paar sigaretten bereikten weer hun doel. Ik word nu geholpen privé bij een brandende kachel. Bij de Sanitäter kwam ik te weten dat er om 14.00 uur film zou draaien in het theater. De toegangsprijs was 30 Pfennig. Daar wij geen kampgeld bezitten, kunnen wij daar niet aan meedoen. Wij hebben wel geld afgegeven om te wisselen, maar dat duurt maanden voordat je het krijgt. Het waarom weet ik ook nu niet. Toch wilden Piet en ik daar heen. Dan kwamen wij die zaterdagmiddag ook doorheen. Het was een gedrang van je welste voor het gebouwtje. Zoiets maak je nooit mee in je leven. Allerlei nationaliteiten staan er te dringen. Allerlei talen door elkaar. Toen de deur openging een smalle opening, drong iedereen naar binnen. Zodoende waren wij gauw bij de ingang. Piet was het eerste binnen, tenminste aan de deur, met gebarentaal (voor zover hij zijn armen kon bewegen in de drukte) wilde hij uitleg geven dat ik zou betalen. Toen ik voor de ingang was gebaarde ik dat Piet zou betalen, die al binnen was. Voordat de bewaker zou protesteren, was ik al naar binnen gedrukt. Dat was ook alweer gelukt. Ik was hevig benieuwd wat voor film zij zouden vertonen en hoe de vertaling zou zijn. Toen het zaaltje vol was werd er verduisterd. Men begrijpt dat dat zeer primitief ging. Het daglicht stroomde rijkelijk naar binnen. Verder was het projectiedoek kennelijk een vuil laken. De operateur was een oud mannetje, met een oud autootje en een oud projectieapparaat. Eerst kregen wij een voorfilmpje: "Het Harz-gebergte", daarna een Jeanne d'Arc herdenking in Frankrijk, daarna een beetje journaal (Franse werkwilligen naar Duitsland vertrekkend) en toen de hoofdfilm getiteld "Een nacht in Mei", met Rika Röck. Alles in het Frans en alles weer zeer gebrekkig. Het doek was te klein voor het beeld, de belichting te zak, akoestisch zeer beroerd, het was een geluidsfilm. Maar de clou van alles in het vertoonde was de hoofdfilm. Allemaal mooie vrouwen met mooie benen, zeer gewaagde kleding en pikante taferelen in slaapkamers. Dat werd vertoond aan een zaal vol met mannen, waarvan het grootste gedeelte al vier jaar in gevangenschap verkeert. De uitlatingen door de Serven etc. bij een of ander zwoel tafereel, waren niet van de lucht. Gelukkig verstonden wij Hollanders er geen silabel van. Niet erg fijn gevonden door de D.W. Piet en ik waren er ook van onder de indruk. Niet van die vrouwtjes, maar het vertoonde in zijn geheel. Als je hier een paar weken verkeert, dan verleer je helemaal je omgangsvormen. Zo'n film zit vol met klatereffect. Maar het laat je toch een beeld zien van de buitenwereld met zijn verkeer, cafés, stations, etc., het ware leven. Zoiets raak je hier ontwend. Om een voorbeeld te noemen, wij waren door een kennis uitgenodigd een bordje kapucijners te komen eten, gewoon zonder vork of wat ook. In Holland denk je daar niet aan. Hier is het een evenement. Maar toen die film afgelopen was en wij weer buiten stonden, rondom je heen prikkeldraad. Is het gelijk een koude douche. Piet liep te mopperen en of ik nou al vertelde, Joh, we gaan kapucijners eten, het enige wat hij zei "Een pokkenbende".
En hij vloekt toch niet gauw. Maar ja, dat gaat ook wel weer over. Wij hebben de kapucijners gegeten en hadden nog een beste honger. Maar dit went ook wel, zegt men hier. Na de kapucijners moesten wij naar de kantine, daar zouden twee

Engelsen en een Hollander musiceren op drie harmonica's. Er zou ook bier geschonken worden; twintig Pfennig per kroesje.
Maar ja, daar zaten we weer, geen geld. In de kantine was het gezellig druk. Weer hetzelfde beeld: alle nationaliteiten. Toen kwamen de musici op. In één woord, ze speelden fenomenaal. De stemming was er direct. Het waren alle drie beroepsmusici. Er werd braaf meegezongen al bij een potpourri van Hollandse liederen zoals bijvoorbeeld "zolang de lepel in de breipot staat", etc. en "Het is plicht dat iedere jongen". Daar waren de Hollanders prima in. Uit volle borst en met glunderende gezichten werd meegezongen. De Fransen en de Serven keken met open mond toe. Toen waren de Engelsen aan de beurt, natuurlijk met "It's a long way to Tipperary", daarna de Zuid-Afrikaners met "Sarie Marijs". Alles bij alles een zeer opgewekte stemming. Dat duurde tot 19.00 uur. Om 19.30 uur zou de dokter een redevoering komen houden. Wij moesten dat beschouwen als een reprimande. De zaak was dat enige mannen uit onze barak hadden geklaagd over de medische behandeling en nog meer feiten. Nu zou de dokter zichzelf verdedigen. Hij is gekomen nam een papier, las daar zijn verdediging vanaf. Alles zeer zwak. Het draaide daarop neer, dat hij vrijwillig was gekomen, ook jonge kinderen bezat en nu zat hij hier. Dat moesten wij respecteren. Ik kan alleen maar zeggen, dat ik grondig hoop hier nooit ziek te worden, want dat is hopeloos. Voor de rest kon ik geen partij trekken, omdat ik hier nog te kort zit om daarover te oordelen. De avond hebben wij in verveling doorgebracht en teveel aan Holland gedacht. Natuurlijk reactie op die film.
Het ANP gaf niet veel nieuws, alleen dat het goed gaat. Het kan mij niet te goed gaan. Wat mij betreft staat morgen het Bolsjewistische gevaar voor onze barak. Goedenacht.

Zondag 7 november 1943
Vannacht zeer slecht geslapen. Als gevolg van de film? Ik weet het niet. Ik ben de enige niet. Piet lag ook al om 04.00 uur wakker. Omdat het zondag is vandaag, is er een uur later appèl dus om 07.30 uur. Buiten gekomen blijkt het te sneeuwen. Wat een mistroostige bende. Enfin, er bovenuit zien te komen, het kan niet anders. Alles staat in hun jassen gedoken. Het duurde erg lang voordat het verlossende fluitje klinkt. Er schijnt iets bij de Franse ploeg te mankeren. Een Duitse soldaat gaat de Franse barak binnen en vlak daarna horen wij die Duitser binnen schreeuwen en schelden. Daar komt als een haas uit de barak gehold een pittig Frans manneke in zijn hemd naar buiten vliegen, alsof de duivel hem op de hielen zat. Hij had zich kennelijk verslapen, of vond het buiten te koud. Hij moest in de houding staan voor de Duitse officier en kreeg er daar weer van langs. Het was een koddig gezicht. Daarna hebben Piet en ik maar een rondje gelopen. Het was te guur. Er werd op het ochtendappèl meegedeeld dat er om 09.30 uur inspectie zou zijn op het sportveld. We hebben ons bed opgemaakt, geschoren, getracht de schoenen iets schoon te krijgen, ontbijten, daarna de inspectie. In carrévorm moesten wij aantreden. Onze harmonicaspelers voorop en zo marcheerden wij het veld op. Het sneeuwde niet meer. Daar gewacht totdat de Duitse officier het gewenste achtte te komen. Elke barakchef moest zich bij hem melden. Hem werd toen meegedeeld onder andere dat het ochtendappèl niet meer buiten gehouden zou worden, maar in de barak. Dat was goed nieuws. Je jas over je pyjama en dan weer naar je kooi betekende dat. Daarna moesten wij paraderen voor de Duitse officieren. Dat was wat moois.

Glashard hoofd rechts. Een aanfluiting gewoonweg. Maar het mooiste was de harmonicaspelers voorop en uit volle borst zingen "Voor Koningin en Vaderland" en de Duitsers stonden prachtig saluerend in de houding. Waarschijnlijk kennen zij het hele lied niet.

Zondagse parade (Mühlberg foto 80678)

Vlug een kopje koffie gebietst en toen naar een cliënt van mij. Ja, er stond tussen 10.00 en 12.00 uur een cliënt op mij te wachten. Ik had namelijk twee polshorloges, een gouden en een gewoon Anker. Ik had het aangeboden aan diverse Hollanders, die er hier een baantje op na houden. Die kunnen zich makkelijker bewegen door het kamp dan wij die niet willen werken. Maar ik wilde er alleen Duits geld voor hebben, 650 Mark voor het gouden horloge. Dat was een hoge prijs, maar het geld had ik nodig bij een eventuele kans tot ontvluchting. Nu had een Hollander kennis gemaakt met een Duitse soldaat die er wel zin in had. Die zou op een zeker punt op post staan tussen 10.00 en 12.00 uur. Hij had daar dan dienst als schildwacht. Piet en ik erop af en die Hollander die ons met hem in kennis zou brengen. Men begrijpt dat moet allemaal zeer voorzichtig gaan, want mocht een meerdere van hem het zien, dan zwaaide er wat. Een Duitser mag namelijk zich helemaal niet inlaten met een krijgsgevangene, laat staan handelen. Het moet dan ook een gek gezicht geweest zijn, mij op een gepast afstand langs die schildwacht te zien gaan, mijn vinger in de hoogte houdende, zodat hij het horloge kon zien. Ik terugwandelen. Hij vragen met zijn hoofd "hoeveel?" Ik "650 Mark". Dat was teveel hoorde ik op mijn terugwandeling. Hij vroeg toen naar het Ankerhorloge. Daar moest ik stil bij blijven staan, want daar wilde hij brood voor geven die smeerlap. Maar terwijl ik met hem sta te praten, wordt er uit de wacht gebruld en daar staat een Duitse officier te schreeuwen en te brullen. De schildwacht staat verstard en begon mij toen uit te

kafferen, natuurlijk om zichzelf een houding te geven. Ik salueerde nederig en verdween.
Maar ja, ik moest weten hoe of wat. Ik naar onze barak weer een andere jas met muts geleend en zo vermomd weer op hem af. Ik vraag hoe laat. Hij antwoordt met vingers 07.00 uur, zo dat weet ik. Dat geld zou onze plannen geweldig kunnen staven. Piet en ik samen bezitten ongeveer 200 (gulden) Hollands geld, maar daar heb je niets aan. Niemand neemt dat aan en een bankgebouw daar hebben we geen tijd voor. Dat is te gevaarlijk. 's Middags zijn wij wezen pokeren en hebben daarbij uitsluitend Engels geconverseerd. Dat is weer eens wat anders. Daarna kwam ons zondagmiddagmaal bestaande uit wat overgeschoten kapucijners. Laten we zeggen een stuk of twintig met wat nat daarvan, toen wat natte aardappelen door elkaar geklutst en Piet en ik aten. Ja, ja, hoe is het mogelijk, wij aten m de doodeenvoudige reden, er was niets anders. Maar daar tegenover staat dat de Engelse accordeonspelers, twee man en een slagwerker en onze Hollanders om 18.00 uur een jazzband zouden vormen en een concert geven. Alleen toegankelijk voor die barakbewoners waar het gegeven zou worden en dat was niet bij ons. Maar wij worden geïnviteerd door een paar kennissen van ons, die daar huisden. Er was zelfs een vat bier. Comci comca. De Engelsen hadden Hollandse uniformen aangetrokken omdat het verboden was. Nu, ik kan niets anders zeggen dan geweldig. Die slagwerker sprong boven zijn trom uit. Geweldenaars waren het. De hele barak zat te springen en te swingen. Dokters, aalmoezeniers, alles was in beweging. Opeens een gelach en een gejoel, daar was het vat bier open. Het spoot tegen de zoldering. Het vat was driest sigaar (het vat was snel leeg) Wat leefde je daar van op. Maar het was weer te mooi om waar te zijn, de lol was gauw beëindigd in de vorm van een vechtpartij en nog wel onder Hollanders. Dat ging zo: de Engelsen hadden zelf de meeste schik en die fabriceerden een lawaai, dat moest de aandacht trekken. Een stel andere barakbewoners, tuk op een afleiding, kwam ook naar binnen, maar dat werd niet goed gevonden. Het was een meningsverschil, het werd een scheldpartij en het eindigde in een vechtpartij. De aalmoezenier trad er tussen. Alle vreemde barakbewoners moesten eruit, dus ik ook. Piet bleef zitten tot het einde.
Tegen 19.00 uur stond het Duitsertje op mij te wachten om te handelen. Het draaide op niets uit. Hij speculeerde op mijn honger en stond met een brood onder mijn neus. Ik heb de verleiding weerstaan. Daarna wilde hij ruilen een half pond koffiebonen, die Piet nog had, voor een brood. Dat hebben wij ook niet gedaan. Die Duitser had er de pé in. "Riskeer ik daar nu twee jaar voor, helemaal hier te komen. Als ik gesnapt wordt, enz., enz." Wat mij betreft krijgt hij levenslang. Dat ging dus niet door.
Verder hebben wij de zondagavond in gepaste vervelendheid doorgebracht. Wij konden de verleiding niet weerstaan om als soupé een sneetje Kuch te eten. Het ANP gaf niet veel. Geruchten waren beter. Turkije is in oorlog. De Engelse vloot had doortocht in de Dardanellen. De Krim afgesloten. 800.000 gevangenen. Opeens was er een hoera stemming in de barak. Met de kerstdagen thuis jongens, etc.
De groeten van generaal Winkelman en andere officieren uit Innsbruck, overgebracht door een Serv met de boodschap dat alle onderofficieren het werk moesten weigeren. Vijftien officieren waren gevlucht, veertien weer gevangen genomen. Het lijkt wel onbegonnen werk om te ontvluchten, maar toch proberen wij het.

Maandag 8 november 1943
Het eerste ochtendappèl binnen in de barak. Maar wij hebben meteen pech, wij hebben namelijk corvee. In zo'n barak zijn de bewoners in vier groepen verdeeld, dus om de vier dagen heb je corvée. Dat bestaat uit eten halen, kolen stelen, barak aanvegen, maar dat was niet nodig, alleen thee halen en vegen. Dat ging dus niet door. Wij hebben dan ook geveegd, enz. Daar werd opeens de aardappelwagen gesignaleerd. Een run naar buiten. En ja hoor, daar kwam hij. Hetzelfde gezicht als anders. Een trage os die hem trok en een zogenaamde indolente Rus als koetsier. Net dat de wagen onze barak passeerde werd hij bestormd door Hollanders. Het was een gewone overval. De Duitse bewaking bestond alleen uit een post; een oud manneke. Als hij er vier van afjoeg, zaten er tien aan de andere kant op, of van achteren en allen stopten zich de zakken vol. Hollandse politieagenten, Hollandse marechaussee, Hollandse onderofficieren, Mariniers, etc. Enfin, elk wapen was vertegenwoordigd. De Duitser wist zich geen raad. Toen begon hij maar te roepen dat er een Duitse officier in aantocht was. Toen gingen wij maar, want die knapen schieten gewoon. Over die Hollandse agenten wil ik nog memoreren, dat zij als gijzelaars hier binnengebracht zijn, een maand of vier geleden. Door sabotage in Enschede indertijd hebben zij zes willekeurige agenten opgepikt in uniform en die op transport gezet hierheen, zo ook de marechaussee. Men begrijpt wel dat het geen gezicht is, de Hollandse politie een aardappelwagen te zien bestelen. Dat was voor het eerst dat ik meegedaan heb, Ik heb maar vier aardappels bemachtigd, maar elk begin is moeilijk.
Tegen een uur of elf werd er weer een nieuw transport binnengebracht bestaande uit onderduikers. Een dertigtal. Het eerste wat mij opviel was, dat het allemaal haast mensen zijn die opgepakt worden uit de onderste lagen van de maatschappij. Hoe dat nu mogelijk is begrijp ik niet. Of er in de arbeiderskringen meer verraad bestaat dan in de beter gesitueerde of minder onderduikers zijn blijft een vraag. Maar een feit is dat het vandaag een soepje is wat er binnenkwam. Nu hebben zij ook niets mee; een kaal hoofd, een zware baard, ongewassen en onder het stof. Dat flatteert natuurlijk niet. Maar naar hun maatschappelijke positie gerekend bleek het wel op een laag niveau te staan. Het is hier al een bende genoeg en om hier niet te verlagen tot een dier, heb je toch al genoeg moeite mee. Je moet je gewoon een harnas aantrekken waarop alles doodloopt. Alles is hier geoorloofd. Daar je hier onder en boven de wet leeft en er geen rangen bestaan, leeft iedereen zijn eigen leven. Alleen de Duitser heeft wat te zeggen, maar die komen haast nooit in de barakken. Willen zij orde in de barakken houden, dan moet er toezicht zijn en personeel en materiaal wat er ook weer niet is. Daarbij is het hier een doorgangslager, er stromen elke dag duizenden krijgsgevangenen binnen en er weer uit naar de Arbeitskommando's.

Op scheren en wassen wordt niet gelet. Verschoning, eetgerei wassen ook niet. Dus het moet geheel van de persoon in kwestie uitgaan. Je sluit je dus aan bij personen die gelijk gestemd zijn. Zo zijn Piet en ik bij elkaar, plus twee roodborstjes, die een vaste kern vormen. Wij eten gezamenlijk, gebruiken daarbij een deken als tafellaken en verdedigen ons hoekje van de barak. Dat is onze vaste plaats. Maar daar wij geen recht hebben op een vaste plaats geeft dat altijd reden tot moeilijkheden. Maar wij houden stand. De kameraadschap is hier ver te zoeken, er is steeds heibel, zelfs

hooglopend. Het zal wel bij elke nationaliteit zo zijn. Je zit hier bij elkaar. Er wordt nu wel direct geen honger geleden, maar je maag knort de hele dag. Dus bij het eten uitdelen, hoe onsmakelijk het eten ook is, zijn er steeds moeilijkheden. Ook een typisch staaltje was toen de nieuwelingen arriveerden en de ouderen er als gieren omheen draaiden. De nieuwelingen vers uit Holland hebben eterij bij zich. Dat proberen de anderen te bemachtigen. Dat gebeurt dan door ruiling. De meesten hier doen dan ook aan levendige handel. Engelse sigaretten zijn ook erg gewild.
De nieuwelingen krijgen dan ook een hele hoop eerste indrukken te verwerken.
Een Engelse sigaret hebben zij in geen tijd gerookt. Wanneer zij dan een aanbieding krijgen van een doosje echte Engelse Players sigaretten voor een hele Kuch, doen zij dat dan ook, wat erg dom is. Kuch is hier absoluut goud waard, maar dat beseffen ze nog niet. De oude rot gaat met de Kuch naar de Engelsen en krijgt er daar 80 tot 90 sigaretten voor, dat ligt geheel aan de honger van de persoon. Heel toevallig zag ik zo'n handeltje plaatsvinden. Ik sprak daar mijn misnoegen over uit tegen mijn vaste kennissen. 's Avonds bij het appèl hebben wij dan ook de nieuwelingen doen weten dat zij eerst goed weten de zogenaamde handelswaarde en dat dan pas tot ruiling over wordt gegaan. Principieel ben ik er op tegen.
Volgens mij bestaat er geen smeriger handel, wanneer iemand honger lijdt en daarvan trachten te profiteren door hem zijn lijfgoederen, ring, etc. af te nemen. Het is wat anders wanneer iemand absoluut een stukje brood over heeft en aan anderen daarvoor een paar sigaretten geeft. Dat is normaal. Het gaat dito met schrijfpapier. Eens in de veertien dagen krijgt men de gelegenheid om te schrijven, meestal een kaart met een beperkt aantal regels. Zo'n nieuweling kan geen post ontvangen of dergelijke wanneer zijn familie geen nummer weet. Het is dus zaak om dat zo snel mogelijk te schrijven. Maar zij krijgen pas over veertien dagen de gelegenheid.
De ouderen weten dat. Zij zorgen dus dat ze kaarten in voorraad hebben en dan maar de hoogste prijs zien te vangen, terwijl de manier is om te lenen en terug te geven. Zij helpen elkaar niet, of zij moeten er beter door worden. Over dat onderwerp hebben de beterwillenden al heel wat afgepraat, maar geen resultaten. Ieder heeft hier zijn eigen leventje. Geen saamhorigheidsgevoel. Het is jammer want hier moet men juist als één blok staan tegen de Duitsers en andere moeilijkheden. Maar ja, dat besef is hier nu eenmaal niet. Misschien als de nood aan de man komt, zoals in de meidagen van 1940, maar daar hebben wij nu niets aan.
Het is erg roezemoezig in de barak geworden. Een gepraat en geschuifel. Andere barakbewoners hebben het nieuws gehoord dat er nieuwelingen zijn binnengekomen. Al snel hoor je dan "zijn er nog Hagenaars, Rotterdammers, etc".
Iedereen is tuk op nieuws uit zijn stad. Er was een Hagenaar bij en die had voor mij het opwekkende nieuws, dat er tot aan de Van Meerdervoort(laan) geëvacueerd zou worden. Dat betekende voor mij evacuatie en misschien wel totale opheffing van mijn zaak. Op de lange duur word je hier fatalistisch. Het kan je niets verdommen. Je kunt er niets aan doen, geen tip, niets kan je doorgeven. Ik zal maar afwachten op mijn kans. Ik ben met Piet rondjes gaan lopen. Zo sukkelen wij de maandag door, Geen belangrijke geruchten en geen berichten.

Afbraak van een gedeelte van de Fahrenheitstraat i.v.m. de aanleg van de Atlantic Wall (beeldbank Den Haag).

Dinsdag 9 november 1943
Heerlijk lang uitgeslapen tot 09.00 uur. Dat wil zeggen, vanaf 04.00 uur in de ochtend liggen soezen. Er gaat dan van alles door je hoofd; voorop ontvluchting. Piet ligt ook te woelen en te draaien. Lukt ook niet al te best. Het voordeel van laat opstaan is, dat de ochtend omvliegt. Eerst ontbijten, wat wij zo gezellig mogelijk doen. Het is dan 09.30 uur, scheren, schoenen zien te ruilen. Om 10.00 uur afwassen van je bord en kom. Om 10.30 uur eten halen en erbij blijven zodat ze je niet beduvelen. De ploegcommandant houdt er ook weer vriendjes op na die hij bevoordeeld, plus zichzelf en dat gaat van het een en ander af. Dan is het 11.00 uur. Vervolgens je aardappelen pellen, ze zijn in de schil gekookt. Dat weer afwassen, een hapje bij elkaar scharrelen voor 12.00 uur. Dat ook weer afwassen, voor je je eigen dan weer geïnstalleerd hebt om te gaan schrijven is het 13.00 uur.
Dan wil Piet ineens een rondje wandelen, of de roodborstjes willen bridgen. Om 14.00 uur Kuch en thee halen. Om 15.30 uur uitdeling en daar wordt het ook 16.00 uur mee. Dan is het meestel donker geworden. Daarbij is het hier een zeer slechte verlichting, waarbij je haast niet kunt kaarten, laat staan schrijven of lezen. Zo'n avond hang je meestal dan ook maar rond of zit je te bomen. Iedereen heeft wel wat uit zijn burgerleven te vertellen, gelogen of niet, maar de tijd draait.
Vandaag heb ik mijn eerste handel gedaan met een privébezitting, namelijk mijn leren koffer is gesneuveld tegen 600 Engelse sigaretten. Die handel heeft twee uur geduurd. Ik heb hem verkocht aan een Engels-Poolse vliegerofficier. Hij werd geïntroduceerd door een Poolse Dolmetscher. Ik wilde er 475 Rm voor hebben.
Dat bezat hij niet. Wel chocolade, sigaretten, koffie en thee. Maar mijn bedoeling was Duits geld te bemachtigen. Bij ontvluchten moet je Duitse geld hebben en niet te veel bagage. Na veel loven en bieden is de koop doorgegaan voor 600 sigaretten. Die brengen hier 75 Pfennig per stuk op. Dus zodoende kom ik toch wel aan mijn geld.

Vervolgens mijn gouden horloge. Daar vroeg ik voor 800 sigaretten. Nu is het jammer dat het niet loopt. Dat was dan ook de oorzaak dat de koop niet doorging. Hij zou de volgende dag terugkomen met een vakman die het bekijken kon. Ik hoop zo. Nu ik mijn koffer kwijt was moest ik plaats maken voor mijn nieuwe aanwinst. Wat een rijkdom: Player, Pall Mall, Bondstreet, etc. Ik had genoeg bekijks. Maar daarom moest ik het ook goed opbergen. Je bezit hier geen kast of iets dergelijks, dus alles moet in koffers. Ik hoop er maar het beste van. 's Avonds komt het bericht binnen dat er een onderofficier en twee politieagenten gegrepen zijn bij een ontvluchtingspoging. Zij hadden het goed voor elkaar. Elke dag komt er een tractor in het kamp met twee aanhangwagens, die tamelijk hoog op hun assen staan. Die komt elke dag Kuch brengen en gaat 's avonds rond 20.00 uur het kamp weer uit. Heel makkelijk kan men zich verschuilen in zo'n aanhangwagen. Je weet alleen niet waar hij heen rijdt. Maar per slot van rekening is elke richting goed, als je maar van het kamp gaat. Zij zijn met z'n drieën in die wagen gekropen met een burgerjas aan. Alles ging goed tot aan het hek bij de schildwacht, die er ook geen erg in had, maar de post boven laat de schijnwerper erin vallen en ziet hen met zijn drieën in de wagen zitten. Er werd alarm gemaakt, ze werden opgepakt en de bak in. Een kwestie van een paar minuten. In plaats van vrijheid zitten de pechvogels nu dubbel zuur. Maar Piet en ik zijn er niet van ontdaan, wij gaan er rustig mee door. De eerste steen is gelegd. Onze burgerkleding bezitten wij nog, plus 600 sigaretten die buiten het hek veel zullen opbrengen. Verder kan ik voor mijn oude horloge een Kuch, 40 sigaretten plus 40 Rm krijgen. Ik denk dat ik het maar doe. En dan onze kans maar afwachten. Wij hopen in ieder geval met de kerstdagen thuis te zijn. Dat is per slot van rekening een grote kans, omdat er dan veel wordt gereisd en wij dan niet zo opvallen. Bij het appèl geen bijzonderheden. Goedenacht.

Woensdag 10 november 1943

Vanochtend is het weer baden. Dat was prettig. Maar het was heel zuur toen Piet en ik terugkwamen van het baden, toen bleek dat een ander ons portie genomen had. Daar grepen we natuurlijk heerlijk naast. Daar doe je niets aan, het is gebeurd.
Wij hebben toen maar wat Kuch van ons eigen rantsoen genomen. Verder worden er hier allemaal Engelse, Canadezen, Amerikanen, Australiërs en Zuid-Afrikanen binnengebracht. Die komen van het kamp bij Berlijn. Door de hevige bombardementen zijn zij hierheen gevoerd. Doedelzakken van de Hooglanders van alles hoor je hier. Je kunt hier wel de hele dag het gedreun van geschut, huilen van granaten, flakafweer, etc. horen. Vlak bij ons kamp is een grote munitiefabriek, waar de hele dag en nacht wordt ingeschoten. Het valt op wanneer het stil is. Omdat de Engelse vliegeniers precies weten waar de krijgsgevangenen zitten, worden hier ook geen gevechtshandelingen gepleegd. De Duitsers maken daar gebruik van door er fabrieken omheen te zetten; heel slim.
Toch is er pas geleden een kamp met Engelsen getroffen, waar 500 doden waren te betreuren. Verder is er vandaag een nieuweling tegen de grond geslagen door een Duitser, omdat hij niet groette. Die weet in het vervolg hoe die dat doen moet; drukken als er een Duitser is.
Ik heb een bod gehad op mijn horloge. Het is iets beter dan het vorige. Mijn Anker kan nu opbrengen 100 Lagermarken en een plak chocolade van 1½ ons gewicht.

Dat heb ik dan ook gedaan. Dat is mijn tweede bezitting die weg is. Maar ja, daar is nu eenmaal niets aan te doen. Wij moeten geld of artikelen hebben, die buiten het kamp waarde bezitten en niet veel plaats innemen. Als het kan alleen met een aktetas weg, dat is de manier en in die tas alleen maar sigaretten, chocolade, koffiebonen en wat eten voor ons zelf. Wij hebben nog twee blikken Haust toast voor onderweg. Als wij daarbij nog een 500 Rm hebben en wij hebben geen pech, dan zijn we met de kerstdagen thuis. Al is het maar voor een paar weken. Nu zij eenmaal weten dat ik Engelse sigaretten bezit (die transactie met de koffer kon niet ongezien blijven) krijg ik allerlei aanbiedingen. Vandaag heb ik nog een ruil gedaan bestaande uit 40 sigaretten tegen een brood van 2 Kg. Dat is wel tamelijk duur.
In geldwaarde omgerekend kost dat brood 20 gulden. Dat is een hele prijs.
Maar omdat morgen mijn vrouw jarig is willen Piet en ik ter viering iets meer eten. Bijvoorbeeld bij het ontbijt vier sneetjes en 's avonds ook zes sneetjes. Verder wordt er nog een blikje chocolademelk geofferd in gortmout gekookt, bedoeld als "sweet". Die sigaretten vliegen anders mijn koffers uit. Tien sigaretten voor de tussenpersoon, veertig voor het brood, tien geleend, tien privé, dat zijn er zeventig! En dat in de tijd van een dag. Als dat zo doorgaat dan weet ik het wel. Bij het appèl werd door het ANP de reden van Hitler voorgelezen. Niets bijzonders te melden, was alleen bedoeld voor het Duitse volk. Zullen zij het weer slikken?

Donderdag 11 november 1943
Piet wekt mij met de felicitaties voor mijn vrouw. Ja, zo is het. Nu, we zullen ons best doen de dag een beetje de toen uitblinken boven de grijze eentonigheid van alle dag hier. Weer tot 08.00 uur geslapen. Daarna het vorstelijke ontbijt van vier sneden brood met jam en echte thee, ook van Piet. Toen diverse felicitaties in ontvangst genomen. Ter ere van mijn vrouws verjaardag mijn schoenen gepoetst. Met de bruine schoenensmeer moeten wij echter zuinig zijn, die is absoluut nergens te koop.
Daar hoor ik mijn naam afroepen door de facteur en ja hoor, een brief voor mij. Raden van wie! Van mijn vader. De hele barak jaloers. Het is dan ook een wonder, de mensen uit de transporten die hier al vier weken eerder gekomen zijn hebben nog steeds niets gehoord en ik al een bericht uit Holland. Notabene zonder gevangenen-nummer. Terwijl je daar eigenlijk op leef. Daarbij nog op mijn vrouws verjaardag. Dat gaf er helemaal een feestelijk tintje aan. Veel nieuws staat er niet in. Dat kon ook trouwens niet, omdat de inkomende en de uitgaande post hier "geprüft" wordt. Men kan dus niets bijzonders berichten. Maar alleen het idee bericht uit Holland te krijgen is al prettig. Het lijkt wel of de kok ook rekening houdt met de verjaardag. Wij hebben vandaag spinazie en heus niet slecht, het smaakte best. Dat was voor het eerst dat wij groenten kregen. Wij hebben toen wat gestolen aardappelen geschild met Pellkartoffeln er doorheen en het geheel opgevrolijkt met een klontje boter en het met behulp van mes en vork opgegeten. Dat was niet gek.
Vanmiddag kreeg ik de uitslag te horen van mijn gouden horloge. Dat was geen goed bericht. Het anker was gebroken en dat kon hier niet gerepareerd worden. Hij wilde alleen maar de goudprijs betalen en de onderdelen die weer de kamp-horlogemaker kon gebruiken. Dat neem ik nog in overweging. Het blijkt een prima patriot te zijn, was van geboorte Pool, maar diende in het Engelse leger. Het is een

energieke vent, in het burgerleven was hij verkoper. Nu, hij toonde wel hier zakenman te zijn. Onze tafel is zo zoetjes aan een beurs geworden. 's Morgens en 's middags verschijnt hij om te kopen, hoofdzakelijk horloges, koffers en goud. Hij praat er niet lang over, betaalt een goede prijs, natuurlijk in goederen. Een van de nieuwelingen, een onguur type, tracht er steeds tussen te komen terwijl wij hem waarschuwen zijn beurt af te wachten. Die doet daarbij op onsympathieke wijze zaken door topprijzen te vragen en als het kan nog rommel te leveren. Nu, dat had hij gauw in de gaten. Terwijl wij weer in gesprek waren over een onderwerp dat ik hier niet kan neerschrijven, wel later als ik vrij ben, kwam hij weer er tussen. Toen zette de Pool hem zo terecht dat hij met beschaamde kaken moest afdruipen. Dat had die kerel verdiend, maar toch doet het je pijn dat Hollanders zich zo beroerd kunnen aanstellen tegenover buitenlanders. Volgens mij moet je er rekening mee houden, dat je een nationaliteit vertegenwoordigt. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat een geheel volk getoetst wordt aan individuen, maar toch de mentaliteit van een volk herken je in de eenling. En daarom vind ik het zo beroerd wanneer een Hollander zich beroerd aanstelt tegenover buitenlanders, hoofdzakelijk ten opzichten van de Engelsen. Dat is een prachtvolk. Ik ben niet Engels ziek, zoals de meesten in Holland, zonder reden. Maar hier in het kamp maak ik ze de hele dag mee. Die lui zijn geweldig homogeen, keurig gedisciplineerd, niet slaafs, alles vrijwillig en ongedwongen. Verder keurig gekleed en geschoren en veel aan sport doen. Stel daar tegenover de Hollanders. Een te groot verschil, nonchalant door het kamp slenterend, overal wat trachten te ruilen, schooierig gekleed, ongeschoren en ongepoetste schoenen. Het is jammer, maar het is zo. Natuurlijk zijn er uit-zonderingen, maar bij de Hollanders is 70% fout ten opzichte van de Engelsen op zijn hoogst 5%. Maar de beterwillenden doen er weer een hoop goeds aan. Wat dat betreft is de Hollander één met de Engelsen. En daar vloeien vriendschappen uit voort. Voor het gehele leven. Zij helpen elkaar met van alles. Daar mankeert niets aan. Komen bij elkaar clandestien in de barakken, waar foto's de ronde doen van respectievelijke families, elkaars adres wordt genoteerd, kaartjes worden uitgewisseld. Dat zijn de enige twee nationaliteiten die met elkaar omgaan. Niemand bemoeit zich met de Fransen. Ik vind dat ook geen hartelijk volk. Zij hebben hier de beste baantjes en gaan dik om met de Duitsers. Het is ook geen hartelijke volk. Ze hebben een hekel aan de Hollanders en de Engelsen. De andere rassen gaan hoofdzakelijk met elkaar om,. ten eerste door hun andere levenswijze en de grote moeilijkheid van hun talen. Frans en Engels, daar kan je je gauw genoeg in verstaanbaar maken. Maar een Serv, Rus, Pool, Italiaan, etc. is moeilijker. Wij zijn zo zoetjes aan genaderd aan de avondmaaltijd. Gortmout met een busje chocolade-melk. Nu het viel mee. Piet is niet gauw te bevredigen, maar het ging zei hij. Dat valt al weer mee. Vanavond is er weer een uitvoering van het O.K.-cabaret.
Met een goed gevuld buikje naar het theater. Daar wordt niet gestookt, maar dat geeft niets. Wanneer wij er een half uur zitten wordt het er wel warm. Er zaten weer verscheidene Canadezen, Engelsen en Zuid-Afrikanen in Hollands uniform, uitgenodigd door Hollanders en clandestien meegenieten. Ter ere van mijn vrouws verjaardag met zijn vieren een Pall Mall in brand gestoken. Wij waren klaar om te genieten en wij hebben genoten. Het prettige van een krijgsgevangene is, je hoeft geen doekje voor je mond te nemen. Openlijke beledigingen aan het adres van hun Führer dat gaat dan ook niet. Dat gaat dan bedekt op een dusdanige wijze dat je

buldert van het lachen. Je bemerkt wel dat alle gramschap zich oplost in venijnig geschater. Wij bezitten hier een verdienstelijk Jazzbandje. Een crooner, goochelaar, conferencier, zangkoor met excentrieke liedjes. Maar het leukste is, niemand bezit de middelen om ermee te werken. Bijvoorbeeld de goochelaar, hoe die aan een stukje touw, een lapje gekleurd goed en een toverstokje komt is een raadsel, maar het is er. Zo vergaat het elke amateurartiest. Het zangkoor bezit geen muziek of tekst. Het Angelus bijvoorbeeld, daar kenden ze niet meer van dan één couplet. Net zolang zoeken totdat er iemand verschijnt die het tweede couplet kent. Of er is net een zangkoor samengesteld en vlak voor de uitvoering moeten er een man of twintig op Arbeitskommando. De hele boel schijnbaar in duigen. Maar toch zingt het koor 's avonds op de uitvoering, al neuriën de nieuwelingen er vals doorheen, het mag de pret niet drukken.
Ook hebben wij erg moeten lachen om een voordracht bestaande uit zeven bedrijven. Het draaide daar om niets. Twee van onze jongens komen op en vragen aan elkaar alleen "Heb jij vaders tabaksdoos ook gezien?" Het antwoord is nee en dan herhalen zij alle twee "dan is hij er niet". Dat wordt op verschillende manieren naar voren gebracht. Bijvoorbeeld op zijn Indiaans, dus sluipend en fluisterend vragend, dan in rococostijl op zijn Germaans, dus robuust, elkaar aansprekend met Wodan etc., daarna Modern een sigaret bengelend in de mond, zeer onverschillig doend en dan het laatste dus de klap op de vuurpijl Ultramodern, nu daar hebben wij om gebulderd. De Duitse paradepas opkomend en elkaar toeschreeuwend het bovengenoemde. De zaal viel om van de lach. Verder natuurlijk de conferencier, die elke week het kampgebeuren in een vers verwerkt. Daar werd ook in bezongen een voorval dat zich als volgt afspeelde. Iedereen ontvangt hier van thuis een pakket, hoofdzakelijk bijvoeding en andere gebruiksartikelen. Die pakjes worden door de Duitsers opengemaakt en gecontroleerd op verboden waar en ook op brieven. Nu bestaan er verschillende manieren om toch een brief te verstoppen in zo'n pakket, bijvoorbeeld in een jampot, boter, daarin een buisje, bijvoorbeeld voor aspirine, daarin een briefje gestopt en dat vervolgens in de pot met boter geduwd. Zo bestaan er verschillende manieren om iets te schrijven wat verboden is. Zo is het van de week voorgevallen dat iemand een rol closetpapier in een pakje ontvangt. Dat is het helmaal geen luxe, omdat er hier haast geen papier voorkomt. Couranten mogen wij niet hebben, ook niet ontvangen. De ontvangen pakjes worden uitgepakt bij de Duitsers, de verpakkingen houden zij. Dat is dus zeer lastig. Ik heb gelukkig nogal veel sigarettenpapiertjes bij mij. Bij controle van dat pakketje nu moest van die Duitser de gehele rol closetpapier afgerold worden. U begrijpt wat voor een vertoning dat is, de ene Duitser afrollen en de andere oprollen. Er stond natuurlijk niets opgeschreven. En zo staat eigenlijk zo'n gehele avond in het licht van het belachelijk maken van de Duitsers en het zingen van patriottische liederen. Tegen de helft van de avond ongeveer, ging het licht uit. Luchtalarm. Het gaf niets, een kaars op de piano en dan maar lustig zingen. De stemming is er wel op zo'n avond.
Om 20.00 uur na het einde in onze barak komende lag er weer een brief op mij te wachten. Nu van mijn vrouw. Zeer toevallig op haar verjaardag. Daar begreep niemand iets van. Iedereen wilde de datum van verzending weten. Allerlei mogelijkheden werden nu geopperd hoe dat nu kwam. Het was voor mij heel duidelijk. Bij het vertrek heeft mijn vader kans gezien bij de trein te komen, waar hij in gesprek kwam met een Freiherr, die tot onze begeleiding hoorde. Die wist de

plaats van onze bestemming en dat kreeg mijn vader te horen. Zodoende was er een mogelijkheid van schrijven. Alleen de vlotheid van uitdeling in het kamp hier was onbegrijpelijk. Ze zijn hier al erg traag, daarbij nog geen nummer van mij vertonend, is het heel goed mogelijk dat zo'n brief blijft liggen. Ik had hem in ieder geval. Het was een zeer prettige brief. Alleen een regel in die brief gaf Piet en mij stof tot nadenken en praten. De heer Van Soldt had namelijk mijn uniform van thuis meegenomen. De bedoeling daarvan had hij niet tegen mijn vrouw gezegd. Daar kunnen wij hier naar gissen. Ik opperde direct de gedachte dat Van Soldt het gedaan had gekregen mij waarschijnlijk vrij te krijgen. Hij redeneerde dus, zijn burgerkleding is hem afgenomen, hij loopt in kampkleding, dus ik neem zijn uniform mee, dan kan hij meteen mee. Dat is de optimistische kijk. De keerzijde is, ik zit toch in de buurt van dat kamp. Ik breng hem zijn uniform dat is beter dan die lompen. Maar hij weet niet dat ik al mijn burgerkleding nog bezit. Nu zit ik te wachten op de komst van de Heer Van Soldt. De brief is 11 dagen onderweg geweest toen had hij mijn uniform al, dus hij kon elke dag komen. Afwachten maar.
Na het lezen van de brief was er een broodfuif met Piet. Wij hebben zoveel gegeten als wij konden. Dat was het einde van de 11e november. Bij het appèl werd een order voorgelezen van de Hauptmann, dat ontvluchtingspogingen geen nut hadden, daar Nederland bezet gebied was. Veder werd het op je familieleden verhaald. SIC

Vrijdag 12 november 1943
De vrijdagmorgen doet zich kennen met 7 graden vorst, behoorlijk koud. Om je nu te gaan wassen in het washok, daar is moed voor nodig. Dat washok is ook een vreselijk ding. Er zijn twee troggen en daar hangt een buis met gaatjes langs. Daar loopt water uit, maar zeer traag, want hier in het kamp is haast geen druk op het water. Verder is alles beton. De gehele dag is het er nat en vochtig en er is schemerig licht. Als je dan 's morgens opstaat is dat je eerste indruk. Als het daarbij nog van dat grauwe weer is, dan is het helemaal hopeloos. Zo'n nutteloze dag, eindeloos lang. Dan krijg je zo'n beroerde stemming over je. Het is allemaal zo troosteloos en waarom? Doordat je nu toevallig "dienstplichtig" was, goedgekeurd en er ingeloot zit je hier. Niemand tot nut. Ver van je huis en bekenden. Niemand die zich voor je interesseert of je nu ziek bent of niet. Heb je veel pech en je wordt ziek dan ga je het Krankenrevier in. Daar bezitten ze geen medicijnen om iets te bestrijden. Ga je dood, nou ja, er onder en een paar Duitsers schieten saluutschoten over je graf, thuis krijgen ze bericht na verloop van twee of drie weken dat je dood bent. Soedah. Leuk vooruitzicht.
Ik geloof dat het vandaag weer zo'n melancholische dag wordt waar je niets tegen kunt doen. De volgende dag gaat het meestal wel weer beter. Dan gaat het hier wel wennen. Maar ik wil hier juist niet wennen. Dat vieze onhygiënische gedoe, alles is hier vervuild en smerig. De wc.'s stinken over het kamp. De tafels waarvan je eet zijn zwart en smerig en of je ze nu tracht te boenen, een ander maakt ze direct weer smerig. En als je al die knapen hier er met die vodden bij ziet lopen, dan stuit je de hele boel zo tegen de borst dat je wel zou willen vluchten zonder plan. Je onder-goed ziet er uit, gewoon grijs. Schoonmaken gaat haast niet. En wanneer je het te drogen hangt aan een zogenaamd rek, dan wordt het gestolen, of een ander droogt zijn handen er mee af, of het zit onder het stof door het aanvegen van de barak.

En dan te weten dat het thuis allemaal zo prima in orde was en je hier zit te degenereren. Maar ja, wij zullen ons best doen, vandaag er weer bovenuit te komen. Zo'n stemming is voor een ander ook niet prettig. Maar het is hier ook zo'n onmenselijk bestaan. Er zijn er een hoop die hier wel kunnen wennen, een baantje bij de Duitsers, een pakketje af en toe van thuis en de rest scharrelen ze er wel bij. Maar wat dat betreft zijn Piet en ik anders, wij willen alles riskeren om hier uit te komen. Het wordt nog een obsessie voor ons. Je staat er mee op en gaat er mee naar bed. Vandaag is er nog een aardig staaltje voorgevallen met een Duitser, die was zijn geweer kwijt geraakt. In elke barak liep hij te zoeken naar zijn spuit. Hij had hem ergens neergezet en nu wist hij niet meer waar. In elke barak werd hij er natuurlijk braaf tussen genomen. Iedereen hielp hem zoeken, dan hoorde je ineens een schreeuw "ik heb hem", die Duitser er op af en dan was het een stok of iets anders. Die knaap had ook een tik te pakken, dat was aan het oostfront geweest. En dan te bedenken dat je door zo'n stelletje imbeciele lui wordt bewaakt. Het uitkomen gaat ook wel, tenminste is te proberen. Maar dan moet je een uur lopen naar het dichtstbijzijnde station. Neuburxdorf heet dat plaatsje, daar woont geen mens. Alles is daar militair. Een burger zie je daar niet, of het moet zijn een heel oud mannetje, die je haast ook niet ziet. Het is een compleet uitgestorven wereld. Als je hier een jongmens ziet van een jaar of 30, dan is hij invalide, maar dan draagt hij nog steeds een uniform. Verders, met een plaatsbewijs loop je fout. Er wordt hier alleen maar gereisd met toestemming. Iedereen moet hier een papier hebben om zijn daden of handelingen te dekken. Iedereen is ook gerechtigd om er naar te vragen. Clandestien meereizen is ook uitgesloten, omdat van onderen tot op het dak alles "nachgesehen" wordt. Geen enkele Duitser kan je vertrouwen of om medewerking vragen en toch proberen wij het.

Duitse bewakingstroepen in Neuburxdorf
(Album Kriegserinnerungen Mühlberg, ebay 2019).

De vrijdag verloopt in een beroerde stemming. Alleen tegen de avond hoorden wij het een en ander. Er waren twee Hollandse vliegeniers binnengebracht, die enkele dagen geleden waren afgeschoten. Die wisten te vertellen, dat Roemenië vredesvoorstellen had aangevraagd en dat Kreta gevallen was. Weer een pracht van

een gerucht. Verders hoop ik maar dat het gauw 21.00 uur is, kunnen wij gaan slapen.

Zaterdag 13 november 1943
Plasregens. Door de gore ramen zie ik niets anders als water plenzen. Omdat wij vandaag corvée hadden bleef ik er meteen uit. Piet bleef nog wat slapen. De barak moest ik vegen; snert baan. Een betonnen vloer, hier en daar kapot, niet afgewerkt dus zeer ruw, daarbij nog nooit met water op geweest omdat het niet gaat, er staan overal koffers, kisten, dozen en pakken, lege conservenblikken, etc. Daar veeg je maar wat doorheen met een stalbezem. Om het stof te weren loopt er een water te sprenkelen, wat af en toe afmetingen van een waterhoos aanneemt. Men begrijpt wel het afzien. Het wordt een modderbende waar iedereen heerlijk doorheen loopt te plassen; monnikenwerk. Om 07.30 uur ben ik klaar. Ik naar de dokter, want ik heb nog steeds last van jeuk. De dokter vindt het lijken op scabiës, maar twijfelt nog. Hij gaat het behandelen, plaatselijk met zwavelzalf om na vier dagen te oordelen of het geholpen heeft. Zo niet, zal opname in het Krankenrevier nodig zijn. Dat kan ik er nog net bijhebben. Waarom is Van Soldt hier nog niet? Mijn bips en andere plaatsen worden met die smerige zalf ingesmeerd en daar gaat Joop weer. Dan voel je je nog een beetje beroerder. Door de kou en nattigheid dan nog dat vieze gevoel van achteren, de weg terug. Ik zal daar maar niet te diep op ingaan, men behoeft niet veel verbeelding te hebben om mij snipverkouden, door die baggerrommel naar mijn barak te zien terug scharrelen. In de barak is het een heerlijke rommel. Er is net hout gehaald. Dat zijn allemaal dorre takken die kleingemaakt moeten worden voor de kachel. Iedereen is ermee bezig. Je kunt er niet doorheen komen. Dan maar wachten. Maar plotsklaps komt er weer een order dat er een buitenlandse commissie in aantocht is, die het kamp komt bezichtigen. Alles direct van kant, voor de kijkgasten. Kort en krachtig, een mooie auto, een paar heren lopen door de Wilhelminastraat voorzichtig stappend door de modder, stappen weer in de wagen en weg zijn ze. De krijgsgevangenen hebben het goed. Hek dicht. Vlak daarop komt het gerucht dat wij een Rode Kruispakket krijgen. Daar had die commissie voor gezorgd. Er moesten vijf man aantreden om ze te gaan halen. De gehele barak in rep en roer. Die vijf man kwamen terug naar verloop van een uur, zij hadden zeer zeker Rode Kruis pakketten moeten sjouwen, maar niet voor de Hollanders, maar voor anderen. De Duitsers hadden daar mensen voor nodig, dus eenvoudig tegen de Hollanders gezegd “het is voor jullie”, dan helpen ze wel. Het lukte ook nog. Maar geen pakketten voor ons. Toen steeg nog even het gerucht op dat wij van het Deense Rode Kruis geconserveerde melk zouden krijgen. Dat werd, toen het gerucht een uur oud was, gereduceerd tot vijf man voor een busje. Uiteindelijk kregen we nog niets.
Het eten is vandaag zeer slecht. Een ondefinieerbaar sopje, waar af en toe een stronk in dreef. Walgelijk gewoon, maar ja, wat dan? Je moet het wel eten. Ik heb het dan ook gegeten, maar Piet kon het niet naar binnen krijgen. Daarna kregen wij de tip dat er vanmiddag gewandeld zou worden, alleen voor werkwillige onderofficieren. Degene die daar over ging was een Dordtenaar, een verre kennis van Piet. Hij is er mee gaan smoezen, met dat succes dat er nog één meekon. Dat zou Piet dan zijn, maar Piet ging van de gedachte uit, alle twee of geen één. Wij zijn er alle twee bij gaan staan en het zou gelukt zijn als het weer niet gekker zou gaan doen.

Het regende al de gehele dag, maar om 13.30 uur ging het nog stormen en stortbuien. De schildwacht die mee moest, had daar geen zin in. Het wordt opgeschoven tot morgen. Piet en ik hopen dat het doorgaat morgen, want dat is een geweldige afleiding. We mogen dan drie uur wegblijven. Meestal gaan zij dan naar Mühlberg, drie kwartier lopen. Dat moest ook een geweldig beroerd gat zijn, waar niets te zien is. Maar de mogelijkheid bestaat er een glaasje bier te kopen en even in zo'n herberg te vertoeven. Maar, zo vertelde ons er een, die al meer mee geweest was, stel je er niets van voor, want het beroerdste gat in Holland is er een stad bij vergeleken. Maar daar is het ons niet om begonnen. Wij hadden ook vernomen dat met een paar sigaretten of een stukje chocolade de kans bestaat, om er een brief af te geven. En nog belangrijker vind ik, je kunt je meteen oriënteren. Wij weten haast niets af van de kampomgeving en dat is voor ons zeer belangrijk. En al bij al is het een pracht van ontspanning. De post wordt meestal beloond met de man 50 Pfennig, een aardig douceurtje voor die man. Nu hopen we dus maar op goed weer voor de zondag. In de barak teruggekomen hokten daar allen samen, omdat het buiten te slecht was. Hoe krijgen wij de zaterdagmiddag er weer doorheen?
Ik ben maar een beetje gaan rommelen. Aardappels schillen, een beetje afwassen, thee zetten en zo schommelen we de middag door. Bij de nieuwelingen bleek een communist te zitten die zijn principes verkondigde, wat natuurlijk een geweldig debat ontketende.
Het is hier al een heterogeen gezelschap. Zoiets draait natuurlijk altijd op ruzie uit. In dit geval viel het erg mee en zo werd het 17.00 uur. Hoe krijg je toch die dagen om? 's Avonds greep er een zijn viool en die heeft verder de gehele avond van die sentimentele liedjes gespeeld. Tegen 20.00 uur kregen wij nog luchtalarm. Het kan mij niet schelen wat er gebeurt. Bij luchtalarm zit je hier geheel in het donker.
Om 21.00 uur appèl. Nieuwsberichten zeggen niet veel. Geruchten zijn er niet. Verders werd er een officieel bulletin uitgegeven naar aanleiding van het bezoek van de Internationale commissie. Het bleek een verslag te zijn wat de resultaten waren van hun bezoek. Als het waar is, klinkt het niet gek, namelijk zij hadden een onderhoud gehad met de vertrouwensmannen, waar geen Duitsers bij geweest waren. Ten eerste de Hollandse regering in Engeland beschouwt degenen die zich vrijwillig als krijgsgevangen gemeld had niet als verraders. Dat valt dus alweer mee! Verder zouden zij hun best doen dat de Hollanders ook Rode Kruis pakketten zouden krijgen. Wij zijn tot nu toe de enigen die dat niet ontvangen, behoudens de Italianen. Maar dat orgeldraaiersvolk heeft ook geen recht. Per slot zijn het de bondgenoten van de Duitsers. Hoe hun positie is weet niemand. Of het nu Badoglio aanhangers zijn, of gevluchte, weet niemand. De commissie zou er verder voor zorgen dat de Hollanders beter gekleed zouden worden, omdat wij nu gelijk de Russen gekleed waren. Hoe de commissie dat nu bedoelde begrijp ik niet. Je zou zeggen dat wij beter zijn als de Russen. Voorlopig moeten wij het toch daarvan hebben. Ook zouden zij hun best doen om de afgekeurden zo spoedig mogelijk naar Holland terug te laten sturen. Met die mensen is het ook hopeloos gesteld. Een lamme, een kromme met nog een zeer zielige figuur. Die jongen loopt met de dood in zijn schoenen. Helemaal krom gegroeid door een ruggegraataandoening. Vreselijk om aan te zien. Die mensen lopen al drie maanden op een transport te wachten. Verder nog een 15-tal met verminkingen op Arbeitskommando opgelopen. Ten

slotte zouden enkele fabrieken bezocht worden, waar Nederlandse krijgsgevangenen werken. Daar ging een vreselijke roep vanuit. De commissie bestond uit twee man, een Zweed en een Zwitser. Ik hoop geen profijt te trekken van hun bemoeiingen, maar zo spoedig mogelijk naar huis te gaan. Piet en ik gaan naar bed. Het is vandaag een beroerde dag geweest. Wij zijn blij dat hij ten einde is. Wij hebben elkaar niets meer te vertellen. In de slaap vergetelheid zoeken.

Zondag 14 november 1943
Om 07.30 uur appèl. Het is hopeloos weer; storm en regen. De communist loopt al weer zijn stellingen te verkondigen. Hopeloos is die vent. Wij brullen dan ook dat hij zijn bek moet houden. Wij zetten 's avonds voor het naar bed gaan het pannetje met theeblaren weer op. Dat houden wij net zo lang vol zo lang er kleur vanaf komt. Vanochtend heb ik pech, doordat die kachel harder brandde dan normaal was het hengsel ook gloeiend heet. Met een wijde boog vloog het over de kachel. Ik kon het niet langer vasthouden. Maar om de kachel stonden wat lui zich nog slaperig te warmen. Die kregen het gedeeltelijk over hun lichaam. Men begrijpt de reactie; schelden en mopperen. Dat was het begin en wij zonder thee. Doordat er één om stilte riep voor een mededeling dat het inhield dat het generale appèl niet doorging vanwege het slechte weer. Ook dat een Hollandse onderofficier veertien dagen verzwaard gekregen had omdat hij naar huis geschreven had over comsi-comsa, dat hij honger had. Dat was tegen de kampregel. Zodoende vergaten zij het voorval van die thee. Ze waren anders blijven schelden. Onder het ontbijt zegt Piet opeens tegen mij "Joop, wat is dat?" Ja, wat was dat? Piet hield een hoofdluis in zijn handen. Wij begaven het allebei van de schrik. Onze trek was meteen weg. Dat is het toppunt. Wij doen ons uiterste best ons hier niet te verwaarlozen. Zoveel mogelijk baden, dekens luchten, elke dag scheren, etc. Notabene een kale kop, al groeit het al weer een beetje en dan nog ongedierte op je hoofd. Piet en ik waren er stil van. Maar de drang om die bende te ontvluchten werd er sterker door. Wij hebben nu ons voorgenomen om elke dag ons hoofd te borstelen. Piet met een nagelschuier en ik had ze gelukkig in mijn etui zitten. Wij zullen ook daar strijd tegen leveren. SIC
Wij zijn daarna, op uitnodiging, koffie gaan drinken in een barak naast ons. Wij hoorden daar ook dat de Engelsen met een complete band stiekem een uitvoering zouden geven. Dat is tenminste weer een lichtpunt. Van wandelen komt niets, omdat het bar slecht weer is. Zodoende maar weer afwachten dat het klokje draait. Piet had nog twee goede sigaren, die hebben wij maar in de brand gestoken voor de zondag. Verder een hapje eten met echt vet, van een hulp in de keuken. Dat betekent een broodmaaltijd uitsparen.
Zo zoetjes aan gaat onze maag naar het eten hier staan. Ik had niet vele honger meer. Het scheelt tenminste met twee weken geleden. Je lichaam gaat wennen aan het weinige eten. Alleen heb ik pech met mijn gebit, want ik heb twee kiezen waarvan het vulsel verdwenen is. Ik ben benieuwd hoe de tandarts in het kamp dat opknapt. Het zal wel trekken worden. Natuurlijk gebeurde er weer iets ten nadele van onze jazz-avond. Vanmiddag zou er buiten het kamp door de Fransen een monument onthuld worden ter nagedachtenis van de in krijgsgevangenschap overleden militairen van alle nationaliteiten. [5)] Prompt zijn er negen ontvlucht.

---

5 Dit is een ander monument dan het monument dat iets minder dan een jaar later, op 5-11-1944 werd opgericht op de begraafplaats te Neuburxdorf.

Daarna mocht niemand meer de barakken verlaten. De Duitse bevolking kreeg het op zijn zenuwen. Direct om 19.00 uur appèl. Zuur voor ons, want nu konden de Engelsen niet bij ons komen. Een vat bier was al besteld. Maar toch hoopten wij, dat zij nog zouden komen. Om 19.10 waren zij er nog niet. Om de verveling van het wachten weg te werken, zijn enkelen van onze eigen krachten iets naar voren gaan brengen. In het begin was er alleen maar een mandoline met een fluit, daarna een accordeon, een gitaar, en toen kwam er ook nog een viool tevoorschijn alles grotendeels geleend bij de Serven. Het werd nog een betrekkelijk gezellige avond. Hoerah op de Koningin en het vaderland. Het Wilhelmus van Nassauwe gezongen door al de aanwezigen. Einde. Die vierde zondag zat er ook al weer op. Er was geen nieuws van het ANP, dus welterusten.

Maandag 15 november 1943
Wat een rot volk is het toch, waar wij te gast zijn.
’s Morgens appèl gewoon in de barak om 06.30 uur. Wij zijn dan natuurlijk niet gekleed. Je overjas en je muts. Daaronder dan een pyjama plus pantoffels. De een duikt direct weer onder de dekens, de ander gaat zich op zijn gemak kleden. Je weet toch met je tijd geen raad. Het appèl is nog niet beëindigd, akelig dus. Allen liggen weer gedeeltelijk in bed, of wij krijgen her-appèl, maar nu buiten en direct aantreden. Iedereen is nog ontkleed en zo in je blootje op pantoffels naar buiten in de modder. Gelukkig vroor het, zodoende was alles hard. En zo stonden we allemaal buiten te bibberen, te hoesten en te kuchen en er gebeurde niets. De een had hoge nood, maar geen kans. Zo hebben ze ons laten staan tot 07.30 uur. Toen mochten wij weer naar binnen. Alleen maar pesten. Wij trachten ons warm te blazen met vaderlandse liederen te fluiten. Wat dat betreft zijn de Hollanders ook kwelgeesten voor de Duitsers. Als zij maar enigszins de kans krijgen, demonstreren zij hun vaderlandsliefde. Typisch dat alleen de Hollanders dat doen.
Weer in de barak gekomen hoorden wij het nieuws, dat er vannacht weer ontvlucht waren. Nu weer drie Engelsen. Het begint hier aardig te lopen. Toch bijten de Duitsers aardig van zich af, voorbeelden stellen zij genoeg. Er is zaterdag pardoes weer een Engelse soldaat doodgeschoten, daar hij niet direct gehoorzaamde op een Duits bevel. Na het buitenappèl moest ik op een holletje naar het Krankenrevier voor mijn kiezen. Dat is ook voorbeeldig georganiseerd. Eerst moet je je zelf opgeven bij het appèl op het ziekenrapport. Dan moet je zorgen om 07.30 uur in het Krankenrevier aanwezig te zijn. Daar zit een soldaat die op zijn beurt je naam afroept. Hij vraagt wat je mankeert, hij noteert je voor de dokter, dan moet je daarop wachten en als hij weer komt wacht je weer op je beurt, dan krijg je een papiertje en dan naar de tandarts, die weer ergens anders huist. In die bedrijven ben je twee uur kwijt. Bij de tandarts gekomen werken zij aan de lopende band. Twee Fransen, een Serf en een Rus, dat zijn de tandartsen.
De ene Fransman is 23 jaar. Zit hier al 4 jaar en gaat voor tandarts door. En daar wordt maar getrokken, achter elkaar. Een wachtkamer is er niet, dus je bent al doodziek voordat je aan de beurt bent. Alle apparaten zijn primitief. De boorapparatuur wordt met trapbewegingen aan het lopen gebracht . Desinfecteren van de apparaten wanneer zij bij een ander in de mond zijn geweest, gebeurt niet. Toen ik aan de beurt was, kreeg ik de Rus. Probeer hem maar eens te vertellen waar het om gaat. Het eenvoudigste vinden zij hier trekken. Dat wilde hij bij mij ook doen.

Met een hoop armgezwaai bracht ik hem aan zijn verstand dat die twee kiezen gerepareerd moesten worden. Hij met een bende lichaamstaal mij aan het verstand gebracht, dat daar geen middelen voor waren. Hij zou de afgebroken delen bijvijlen zodat mijn tong niet zou beschadigen. Wanneer het verder ging zou hij ze trekken. Ik zal trachten dan in Holland te zitten. Na het kiezengeval, ik was toch bezig, naar de Hollandse hospikken om gedaan te zien te krijgen om 's avonds voor het appèl wat van die zalf ingesmeerd te krijgen, daar dat anders 's morgens gebeurt en dan loop je de gehele dag met dat vieze gevoel. Met een Engelse sigaret lukte mij dat ook. Tot 11.00 uur lopen bietsen bij diversen, doch resultaat nihil.
Eindelijk mijn ontbijtje, wat in dit geval bestond uit soep, daar er om 10.30 uur al warm eten komt. Daarna het bericht dat er om 14.00 uur vanmiddag 120 man ter beschikking moet zijn om hout te sprokkelen in een bos ongeveer een half uur gaans buiten het kamp. Piet en ik kijken elkaar aan. Een kans?
Wij zullen zien. Om 13.00 uur begint de barakchef de mensen al aan te roepen. Dat is namelijk zijn ervaring dat iedereen zich tracht te drukken. Precies eender als in dienst. Die is ziek, die moet net daar zijn, die moet toevallig dat doen en het eindresultaat is, dat niemand gaat. Maar dan gaan de Duitsers er zich mee bemoeien en dat is fout. Na veel gemier stonden er eindelijk genoeg mensen klaar en wij naar de wacht gemarcheerd. Daar kregen wij een wacht mee van tien man sterk die net zoals altijd voor de poort hun karabijn laden, bedoeld als afschrikmiddel. Daarna de wagen ophalen. Laat ik kort zijn, vreselijk. Van die grote boerenwagens op hele grote wielen, waar normaal die ossen voorlopen. Die moesten wij trekken en duwen. Door zwaar modderige bospaden, dwars door veld en bos. In plaats van een half uur was het anderhalf uur sjouwen. Vijftien man voor een wagen met een schildwacht.
De gehele tijd werd je met een kolf van een karabijn tot spoed gemaand, verscheidenen kregen een schop of een draai om hun oren wanneer zij niet genoeg trokken. Dat is zo'n vernederend gevoel, dat je er wel bij kan gaan grienen van nijd. Je kunt niets terugdoen, alleen al wanneer je lelijk terugkijkt draai je de bak in. De heren Duitsers lopen met een sigaret in hun hoofd er naast te wandelen en jij loopt in je lompen, dwars door diepe plassen aan een touw te trekken. Die plassen kan je niet ontwijken omdat het touw te kort is en de plas te groot. En je moet blijven trekken en dan blijft zo'n kar steken in de modder. Eindelijk komen wij aan een terrein, wat wel platgebrand lijkt. Een hoop hakhout wat zwart geschroeid is. Dat moeten wij opladen. Daar word je pikzwart van. Wij aan het opladen. Enkele onderofficieren die hier buitenmodel gekleed lopen, gaan zich bij de Duitsers beklagen dat hun jas zo vuil wordt. Zij worden met hoongelach ontvangen en moeten direct weer aan het werk. Dat is net hun bedoeling, dat je er verwaarloosd uitziet. Daarna de weg terug. Hongerig en koud. Het was tegen de avond harder gaan vriezen dus al die plassen waren gedeeltelijk bevroren. Als je er op stapte ging je er door heen. Al die karrensporen waren hard geworden, deed pijn aan je voeten en die wagen kregen wij ook daardoor moeilijker vooruit. Het werd al schemer en wij moesten nog anderhalf uur sjouwen. De Duitsers verlangden ook naar de barak, dus liepen ze maar te jagen. Het beroerdste voor ons was, er wachtte je niets. Geen eten, geen warm drinken, als je geluk had dan brandde de kachel iets warmer.
Al sjouwende en strompelende kwamen de barakken in zicht. Ik kan haast wel zeker zeggen dat ieder blij was dat hij weer achter het prikkeldraad ging. Toen moesten wij eerst nog die wagen afladen en op zijn plaats brengen. Daarna waren wij vrij. Om

18.00 uur waren wij in onze barak. Het was een ware run op de kachel, iedereen had iets te koken of te warmen. Wij zouden havermout klaarmaken, maar ja, er was geen plaats op de kachel, er werd voor gekeud. Eindelijk om 20.30 uur aten wij onze havermout. Ik had wat zalf gehad van een Sanitäter, zodat ik mij zelf behandelen kon. Om 21.00 uur lagen Piet en ik in de kooi. Wij hebben toen besproken de kansen van ontvluchting, zoals wij die tijdens het houthalen opgemerkt hadden. Het was mogelijk. Het zijn tamelijk dichte bossen, met af en toe struikgewas. Zo tegen donker kan je het hout inspringen. Voordat de wacht schiet, zit jij al in het bos. Ik vraag mij alleen af zullen zij je achtervolgen? Wij denken van niet, anders staan de anderen onbewaakt. Hun trefkans is gering, vanwege de vele boomstammen, maar daar staat tegenover je ziet hier geen mens, geen dorp of iets. Wanneer zij vanuit het kamp een klopjacht houden, dan weet ik het nog niet. Daarbij je kleding. Je moet van te voren weten dat je er tussenuit gaat. Over je burgerkleding je kampkleding. Maar daar je hier behoorlijk koud is, moet over je eigen winterjas je kampjas en daar is hij te klein voor. Verder moet een hoed mee, eterij en sigaretten, die wij hebben voor eventuele omkoperij, wanneer wij gesnapt worden. Ook weet je geen richting waar je heen moet. Het is niet zo eenvoudig, maar als het eenvoudig was dan gingen er meer. Al pratende sukkelden wij in slaap.

Dinsdag 16 november 1943
Wij worden gewekt met het bericht dat er vanochtend weer hout gesprokkeld moet worden. Piet zegt "ik verdom het". Maar ja, daar ben je niet mee klaar. Zij kwamen eerst naar mij, ik vertelde toen, dat ik LA-3 (Leichte Arbeit-3) heb. Ik voelde er weinig voor om met mijn zalf op mijn body te gaan sjouwen in de kou. Dat ging bij mij op. Piet vertelde toen dat hij ook LA-3 had, diarree, maar dat geloofden zij niet. Maar gaan deed Piet niet.
Het zal wel niet veel helpen, omdat ik een idee had dat het wel elke dag hetzelfde zijn zal, omdat het steeds kouder wordt. Kolen zijn te luxe voor ons. Zodoende is het heerlijk rustig voor ons. Piet tracht clandestien te gaan baden, maar omdat ik die zelfkuur deed, kon ik niet mee. Dus bleef ik nog even liggen. Daar komt er op eens vertellen dat er een Duitse officier in aantocht is om de barakken te inspecteren. Ik tracht nog vlug uit mijn kooit te komen en mij te verstoppen, maar te laat. Nou slaap ik in een hoek en daar staat een kruiwagen om die jongen die verlamd is te vervoeren bij een eventuele gelegenheid. Daar begont die vent tegen mij te razen dat ik nog in mijn kooi lag en hij vroeg verklaring omtrent die kruiwagen. Ik zat in mijn rats. Het enige wat ik doen kon was al maar pijnlijk hoesten, dat ging mij goed af, doordat ik behoorlijk verkouden ben en als maar een handdoek voor mij gezicht houden. Ik hoestte en proestte dwars door zijn geschreeuw heen. Net komt Piet terug van het baden en vertelde toen aan die Duitse officier dat ik krank was en heftige Schmerzen had. Als scheldend en razend op iedereen verliet hij de barak. Dat leip ook weer goed af. Ik zou nu de was gaan doen en Piet aardappelen schillen. Piet duikt onder de kooi om ze te pakken, maar alles blijkt weg. Onze geheime voorraad is gestolen. Piet zwaar de pé erin. Ze zijn weg en de dader ligt natuurlijk op het kerkhof. Wat nu? Dan alleen maar wat bruine bonen voor het middageten.
Een misselijke streek, maar zoiets kan je nu eenmaal verwachten. Komen wij ook wel overheen. Ik ga de was doen, dat is een beroerde baan, ten eerste is er helemaal geen gelegenheid voor. Een emmer mag je niet gebruiken. Wanneer je emmer

gesnapt wordt met goed erin, dan gaat hij over de grond. Dat is hier al twee maal gebeurd. Dwars door de barak heen. Waar dat voor dient weten wij zelf niet. Machtswellust?
Verder is je goed hier zo vuil, dat zij het waarschijnlijk zelfs thuis niet schoon zouden kunnen krijgen. Zeep is er niet. Het drogen van het goed is ook zeer primitief. In dat koude washok moet het gedroogd worden. Wanneer je dan eenmaal bezig bent, is er een met paar sokken, of je die meewassen wilt, want voor die paar sokken is het zonde om te beginnen. Weer een ander komt met een handdoek. Uiteindelijk is het een hele was geworden, maar dat is ook iets waar een einde aan komt.
’s Middags ineens komt het af dat de gecondenseerde melk gehaald kan worden. Maar er werd bij verteld dat door diefstal tijdens het transport en meer 1 busje voor drie man beschikbaar gesteld kon worden. Dat gebeurt nog al eens, het openbreken van pakketten. In de burgerstand is het ook niet bruin, maar daar bestaat in ieder geval nog de mogelijkheid van bijvoeding hoe dan ook. Dat is hier uitgesloten. Het eten van het kamp, daar kan niemand op leven. Dat bestaat niet. Daar moeten ze thuis aan te pas komen. Iedereen krijgt hier pakketten. De een wel voorzien, de ander minder. Verder is er bij ons een reuze gedoe onder de Hollanders voor de Rode Kruis pakketten. Het is ook erg opvallend hoe wij het kind van de rekening zijn. Elke dag stromen de Rode Kruis pakketten binnen. Voor alle nationaliteiten. Voor de Engelsen worden prima verzorgd. Die zie je elke dag sjouwen met pakketten, zowel van thuis als van het Rode Kruis. Sigaretten in overvloed. Er zijn er bij die per week 1.000 sigaretten ontvangen; 50 per week van het Rode Kruis en de rest van thuis. De familieleden kunnen in Engeland de sigaretten krijgen tegen inkoopsprijs en zonder belasting. Zij komen ongeveer dan op een halve cent per stuk te staan. Als men dan nagaat er hier voor gerekend wordt ongeveer 1 mark per stuk, dan kan men wel nagaan dat de geallieerde gevangenen in een gunstige positie zitten. De mooiste artikelen ruilen zij tegen sigaretten. Verder wordt hun kleding prima verzorgd. Om de zoveel tijd een nieuw uniform met dikke dassen, truien, handschoenen. Prima voeding, zowel geconserveerde artikelen als melk, vis, cake, vitaminen, honderden pastilles, koffie en thee, enfin, van alles. Wij daarentegen niets. Wij krijgen lompen, oude uniformen van 1914-1918, hevig hersteld, te lang en te kort, het geeft niets en een paar klompen, verder niets. Alleen van thuis. Hoe dat nou in elkaar zit begrijp ik niet. Wij hebben in Engeland ook nog zo iets als een regering. Onze voorzitter van het Rode Kruis zit in Amerika, Prinses Juliana. Er is altijd een collecte gehouden voor het Hollandse Rode Kruis. Zij weten ook dat de gehele voormalige Nederlandse weermacht in gevangenschap verkeert en toch krijg je niets. Wel weer de officieren in Stanislau. Ik kan in deze niet oordelen, maar dat het een zuur gezicht is, ze allemaal met pakketten te zien sjouwen en wij er naar kijken. Maar misschien dat er verbetering in komt. Het is ons beloofd per schrijven van het Rode Kruis. Er is nog wel een voorstel van ons uitgegaan dat de Engelsen ons pakketten voorschieten, omdat er duizenden in voorraad liggen voor hun. Maar onze vertrouwensman vond dat niet goed. Hij wist niet of hij het terug kon geven. Maar zelf komt hij heel niets te kort. Hollands welvaren. Hij steekt er bij ons af. Er is ook een beweging aan de gang bij ons om hem eruit te drukken. Het is zelfs al tot een demonstratie gekomen, maar bij de Herrn Duitsers zit hij vast op het paard. Die willen graag zo iemand. Hij is niet lastig en zegt op alles ja. Terwijl het bij de Engelsen anders is, daar staat zelfs de vertrouwensman in de keuken bij het eten uitdelen. Nu zijn ze bij ons van plan om

hem te boycotten, geen gebruik van hem te maken. Misschien helpt het. Verder heb ik vandaag schaken geleerd. Wij zijn onder elkaar ook aan het Engels leren gegaan. Kijken hoe lang wij dat uithouden. Aan alles is hier gebrek, behalve aan tijd. Toch heb je geen fut om iets aan te pakken. Erg jammer, want je talen kan je hier leren spreken. Maar het gaat om de ondergrond. Zo is het weer avond geworden. Bij het appèl krijgen wij te horen dat je alleen maar voor gelijken in rang en hoger behoeft te groeten. Dus in mijn geval, mocht ik per ongeluk moeten groeten, dan doe ik dat alleen voor onderofficieren.

Woensdag 17 november 1943
Het begint steeds kouder te worden. Het vriest al behoorlijk. Regenen doet het hier niet meer. De grond is keihard. 's Nachts word je wakker van de kou. Ik ben benieuwd als het straks -30 graden is. Het gerucht gaat dat verleden jaar hopen Russen gestorven zijn van de kou. Oorzaak geen goed eten en de verwarming te slecht. Het lijkt mij erg sterk. Alleen die vieze zalf speelt mij parten. Koud en rillerig en dan nog in de zalf. Het toppunt van gelukzaligheid. Ik ben van plan mij vandaag te laten opnemen in het Krankenrevier. Dan ben ik er in een tijd van een paar dagen vanaf. Vandaag is er weer een nieuwe gek toegevoegd aan onze bewakers.
Het is een zeker **"Liebschutz".** Dat is een Duitse onderofficier. Ook van het front. Hij bezit ook een tik. Die man heeft er behoefte aan om steeds te komen plagen. 's Morgens komt hij de barakken inspecteren, waarschijnlijk heeft hij daar geen ander voor, dat vindt hij zelf prachtig. En dan zoekt hij. Dan zijn het de dekens, dan de kolen, dan weer een emmer wasgoed en alles smijt hij dan dwars door de barak heen. Hij maakt daarbij een spektakel en geschreeuw, uit bedreigingen, etc. Vandaag was hij op de aardappeljacht. Hij kwam bewapend met een stok de barak binnen, geëscorteerd door twee Italianen en begon onder de bedden, rekken en alles waar maar ruimte onder stak, met die stok te porren. Natuurlijk had iedereen haast aardappelen of een kool. Dat wordt dan op een tentzeil gegooid, gesjouwd door de Italianen en zo liep hij alle barakken af. Als een lopend vuurtje ging het Liebschutz vooruit, dus iedereen bracht zijn piepers in veiligheid. De eerste barakken waren er natuurlijk bij. Maar het lolligste was, terwijl Liebschutz op zijn knieën rondkroop, werden de aardappelen weer van het zeil af gepikt. Die stomme Italianen stonden er stupide bij. En om te gillen was het, dat een hele ploeg met hun handen in hun zakken stond toe te kijken, wat er op het gepor van Liebschutz tevoorschijn kwam; lege bussen, flessen, oude lappen, etc. was zijn vangst. Er ging een hoera op, wanneer een vergeten aardappel aankwam rollen. Daarna waren de lichtpunten aan de beurt. Enkelen hadden stiekem een draad aangelegd om meer licht te hebben, of hun lampjes verruild voor grotere capaciteit. Dat had hij ook in de gaten. Alles eraf. Die knaap kunnen we nu steeds verwachten.
Ik ga niet het Krankenrevier in, want de dokter acht het niet nodig. Enfin, niets aan te doen. Het is vandaag weer zo'n beroerde dag; hopeloos. Je denkt weer teveel aan huis. Daar wordt je dan weer opstandig van. Het dient tot niets. Ook verwacht ik Van Soldt steeds. Dat komt door die brief over dat uniform. Ik snap er nog steeds niets van; het waarom. Wij hadden vanavond weer het O.K. cabaret. Ik had geen zin om te gaan. Mijn stemming was te beroerd en daar kom je moeilijk bovenuit. Alles drukt je dan. De dag schiet niet op. Je zit maar te staren. Lezen bijvoorbeeld gaat helemaal niet. Nu is hier ook geen lectuur. Alleen maar vieze beduimelde stuiverromannetjes,

meegekomen met een transport uit Amersfoort van die of gene. Dat lokt helemaal niet. Piet en ik hebben het steeds maar over onze plannen om te vluchten. Wij hebben nu weer iemand ontdekt, die een gedetailleerd overzicht heeft van Duitsland. Dat hebben wij nodig. Wij kunnen hem dan overnemen. Verder is het vandaag een brooddag geweest. Zij zijn hier wel allemaal beroerd. Maar je stemming is veel aan toe. Ook word je de ene dag meer geplaagd door de honger dan een andere dag. Op het appèl geen nieuws. Ook geen .....*(een bladzijde of een stuk is weggevallen)*

Donderdag 18 november 1943
Men merkt hier al dat men tegen de Hollandse feestdagen gaat lopen. Een van ons, een goede tekenaar, stelt zich ter beschikking om op onze toegestane post, een modelbriefkaart, een Kersttekening te maken van ons kamp, zodat je die zo kunt versturen. Je bemerkt het ook aan de inhoud van de binnengekomen pakketten uit Holland. Een stukje speculaas, of een ander bijzondere St. Nicolaas lekkernij. Wij kwamen vandaag koffiedrinken bij een barakkennis en die gaf als traktatie een stukje speculaas. Ik was toen net bezig om te trachten mijn sokken te stoppen. Ik ben toen met mijn sokken stopperij op visite gegaan. Het moet wel voor een buitenstaander een mal gezicht zijn, een kop koffie te zien drinken met een stukje speculaas en daarbij sokken stoppen (ik kan beter zeggen gaten dichten). Er moet gewoon een stuk ingezet worden. Maar met naar huis gaan moet ik toch hele sokken hebben.
Na het koffiedrinken in mijn barak teruggekomen, zit die Engelse Pool op mij te wachten, schijnbaar op mijn horloge komend. Het is zo'n goed koopman, dat hij dat niet laat merken. Over ditjes en datjes sprekend, kwam hij toch op mijn horloge terug. Wat mijn uiterste prijs was. Ik hield vast aan mijn bod van 800 sigaretten en niets minder, maar dat gaf hij niet. Hij wilde 400 Rm geven, gedeeltelijk in sigaretten, chocolade, zeep en geld. Ik heb daar maar in toegestemd. Per slot van rekening heb ik er niets aan, het is kapot, gerepareerd kan het niet worden, en die spullen hebben wij straks hard nodig om te betalen of iemand om te kopen wanneer wij gesnapt worden. Die Engelse Pool zal nu eerst trachten om het met andere onderdelen van een kapot horloge te laten repareren. Ik hoop maar dat het lukt. Dat is dan weer een stukje dichter bij onze ontvluchting.

Horlogemakersafdeling (Mühlberg foto zonder nummer)

Had ik maar dat Duitse geld bij mij gehouden toen ik gearresteerd werd. Dat waren ongeveer 600 Rm. Niemand zou ze bij mij gevonden hebben, maar dat is nakaarten. Als, als, als ik zo begin, dan had ik hier nooit gezeten. Verder kwam er nog een kerel bij mij, voor een kostuum en een pet. Ik vroeg hem 275 Rm gedeeltelijk in goederen zoals bovengenoemd. Hij zou ook terugkomen. Ook maar afwachten. Alles is hier afwachten, dat leer je hier wel. Het is alleen zo jammer dat ik dat niet kan. Ik ben vreselijk (punt slijpen) ongedurig. Allerlei geruchten doen de ronde over de oorlog. Dan zitten de Engelsen al in Roemenië en dan zitten de Russen weer in Polen. Alleen het positieve nieuws voor mij is, dat ik achter prikkeldraad zit in Duitsland. Zeer positief. En op die plaats kan ik niet wachten en is misschien erger voor mij als voor anderen, die zitten hier betrekkelijk naar hun zin. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat wanneer zij naar huis konden zij het allemaal direct zouden doen. Maar zij zouden ook geen ontvluchtingsplannen beramen of meegaan. Zo hard trekt hun de vrijheid ook weer niet. Zij hebben een baantje in het kamp, krijgen daardoor meer eten en hebben zich helemaal ingesteld om te wachten op het einde van de oorlog. Zitten elke dag naar het ANP te luisteren, bespreken dan de kans van die of gene partij, verzamelen knopen van uniformen of organiseren avondjes bijvoorbeeld al voor de Kerstdagen. Dat hebben Piet en ik al georganiseerd om in Holland te vieren, dat is het verschil. Het valt ons nog mee, dat zij geen kampzwemfeest organiseren voor de zomer van 1944. Maar misschien hebben zij dat al gedaan, zonder dat wij het weten. Vandaag heb ik weer een brief geschreven naar huis. Het beroerde is dat je op geen stukken na weer, wanneer hij thuis is. Met een beetje geluk en wat sigaretten hoop ik een gedeelte van mijn dagboek weg te krijgen op een clandestiene wijze. Er gaan binnenkort Rode Kruis soldaten na 3 maanden naar Holland terug. Misschien nemen zij het mee, ik hoop het sterk. Ten eerste is het ten strengste verboden om een dagboek bij te houden. Daarbij memoreer ik gevallen die natuurlijk niet geschikt zijn voor de Duitsers. Als zij dat vonden zwaait er heel wat voor mij. Het schrijven gebeurt ook stiekem, want je barakbewoners kan je ook niet geheel vertrouwen. Daarbij zou een Duitser al heel gauw op mij afvliegen en vragen wat ik had te schrijven, omdat er geen andere brief bestaat dan de voorgeschrevene. De Duitsers zijn geweldig argwanend. Alles bij alles genomen zeer riskant, maar daarom dubbel zo prettig. Ik vind het ook het prettigste tijdverdrijf het werken aan mijn dagboek. Het geeft een geweldige afleiding en het geeft je de sfeer van thuis, waar je de ondervindingen vertelt van hetgeen je ondervonden hebt. Het is wel surrogaat maar van alle surrogaten waar ik in Holland niet naar taal, hebben wij hier geweldige behoeften. Neem bijvoorbeeld de koffiesurrogaat, hoe smaakt ons dat niet? Een etensketel met water, een eetlepel met koffiesurrogaat, een beetje suiker en je ziet vier glunderende gezichten. En als toppunt zo als van de week, een schepje gecondenseerde melk. Dan is het helemaal feest. Toch geloof ik, wanneer ik weer thuis ben, al is het met een kale kop en iets magerder, je al die ellende weer gauw vergeten bent. Soms denk ik wel eens terug aan de dag van mijn in hechtenisneming, donderdag 14 oktober om 16.00 uur 's middags. Dat is op vijf dagen geleden. Toen was ik nog vrij. Kortom, betrekkelijk wat ik wilde, heen gaan en staan waar ik heen wilde, natuurlijk ook betrekkelijk. Het is gewoon niet in te denken. Terwijl mijn leven tot nu toe toch ook niet kalm gegaan is. Tegelijk veel sensatie en afwisseling. Als ik denk aan de gezellige borrelavondjes met Sjaak, de gezellige avondjes met zijn vieren, terwijl het toen toch ook oorlog was. De twee

laatste maanden zijn alleen wat rommelig verlopen. Reuze beroerd. Misschien was dat wel nodig denk ik wel eens, om mij tot de orde te roepen. Maar dan vind ik dat dan wel een hardhandige wijze. Per slot van rekening zit daar geweldig veel risico aan, mocht bijvoorbeeld onze poging tot ontvluchting falen, dan kunnen er dingen gebeuren die niet meer leuk zijn.
De Duitsers voelen en begrijpen dat de oorlog in een stadium is gekomen die voor hen niet prettig is. Aan heel hun doen en laten voel je dat. Wanneer je dan een ongeoorloofde handeling pleegt en vooral een ontvluchtingspoging, dan straffen ze je tot en met. Daarbij zijn het allemaal lui, die lang aan het front hebben gezeten, dus heel wat meegemaakt hebben. Een dode meer of minder komt er niet op aan. Die Liebschutz, hij liep nu net weer over de barak, heeft zijn twee zoons aan het front verloren en is zelf mank. Daarbij geestelijk ook een zwak. Zo'n man is niet meer normaal en grijpt direct naar zijn revolver. Daarbij lijden zij aan het idee van het Herrenvolk. Wij tellen niet mee,
alleen Duitsers, dat is hun geleerd. Wanneer je nu je eigen dat kan laten aanleunen, schiet je met hen wel op. Maar dat is mijn karakter niet. Ik voel mijzelf wel niet tot het Herrenvolk behoren, maar ik ben wie ik ben en dat vind ik voldoende…….
Ik beschouw mij beslist niet als de meerdere van de Duitsers, maar zeer zeker niet als de mindere. Daarom kan ik er niet tegen, door een Duitser bejegent te worden als een mindere. Daarom zal ik weet niet hoe blij zijn, wanneer ik weer in Holland ben. Daar hunker ik naar en daar wil ik alles voor riskeren. Ik zal deze dag beëindigen al om 18.00 uur omdat er vanavond wel niet veel te beleven zal zijn. De kachel is uitgegaan, er is geen brandstof meer. Het is hier onbehagelijk koud geworden.

Vrijdag 19 november 1943
Deze dag tekent zich door als maar plannen te ontwerpen en weer te verwerpen. De een is voorstander van een volkomen gedekte reis door papieren. Die moeten natuurlijk allemaal vervalst worden. Voordat dat voor elkaar is, is de oorlog allang voorbij. Zelf ben ik voorstander bij elke kans toe te slaan. Er blijft toch altijd risico bestaan. Van de meeste vluchtelingen wordt het meeste weer gepakt. Dan zijn ze meestal gesneuveld op kleinigheden. Doordat je hier alleen maar kunt reizen op een zogenaamde reisvergunning, moet je die ook hebben. Dan nog je pas, persoonsbewijs, plus een zogenaamd Urlaubsbescheinigung. Het kamp wordt gealarmeerd tot 120 Km in de omtrek. Iedereen maakt jacht op je. Dus het blijft een risico. Maar met je plannen maken, draait de dag ook. Het beroerde is alleen, dat je elke dag er van droomt. Nu ben ik elke nacht thuis. Ik beleef van alles, maar het wakker worden desillusioneert je toch weer.
Ook wordt hier haast elke avond tegen het naar bed gaan, muziek gegeven door een violist en een gitaar. Dat begint zo tegen 21.00 uur als alles in de kooi ligt. Dan gaat de verlichting uit, alleen blijft er dan een lamp branden met een kapje er overheen; in dit geval een kartonnen doos. Dat is voor de nacht. Allerlei bekende melodieën onder andere het lied waar mijn vrouw zo veel van houdt, het lied der …… uit Casanova op een gedempte viool. Wanneer je dan zo in het donker lag te luisteren, dan werd er menige traan gelaten in diverse kooien. Dan voel je pas.
De musici spelen bij voorbaat weemoedige melodieën. Het lijkt ook meestal beroepsmusici, ook veel krontjong met zang van een Indo. Dan liggen Piet en ik te

luisteren en vertoeven heel ver met onze gedachten. En dan is het enigste dat Piet tegen mij zegt "Joop, een pokkenbenden".
Dat is een gezegde namelijk van Professor Dr Goudriaan, toen wij nog in Amersfoort lagen. Elke ochtend wanneer hij zich moest wassen en scheren moest hij door onze kamer en dan zei hij steevast "Mogge jongens, een pokkenbende hier". Dat was een gewoonte van hem. Wij wisten ook dat het kwam. Dat gezegde is niet ook ingeburgerd, vooral bij Piet. Daarbij strompelt hij natuurlijk er nog bij, wat ik hier niet kan memoreren.
Vandaag is erger nieuws te melden. Mijn horloge is teruggebracht. Dat kan ik hier dus niet kwijt. Erg jammer. Mijn kostuum is ook nog liefhebber. Ook jammer. Het ANP geeft het gewoonlijke hoempa-nieuws. Zoveel tanks naar de mieter, etc.
Er moet ook door de Duitsers een eilandje in de Dodehonnes genomen zijn. Vreselijk veel gevangenen. Geruchten luiden dat Churchill heeft gesproken. Duitsland had een vredesvoorstel gedaan aan Engeland om tezamen tegen de Russen te trekken. Engeland doet dat niet. Dat is al.
Verder zit ik elke dag te wachten op Van Soldt. Ik durf haast niet mijn barak te verlaten, omdat ik bang ben dat hij voor niets komt. Misschien wel erg ziekelijk van mij, maar dat is mijn enige normale kans uit deze bende te komen. Daartegen staat dat Van Soldt mij misschien al lang vergeten is. Of anders gezegd, geen tijd of gelegenheid heeft om mijn zaken te behartigen. Dito met mijn vriend Karel Hoos. Die bezit ook genoeg relaties die mij kunnen helpen. Ik mag hier bezoek ontvangen en zij bezitten allemaal vergunningen om in Duitsland te reizen. Wanneer ik ze even kon spreken dan konden zij ons onschatbare diensten bewijzen. Als zij ons niet normaal kunnen vrijmaken, dan kunnen zij ons aan diverse kleinigheden helpen, waar ons succes mee verzekerd zou zijn. Maar ja, nogmaals, uit het oog, uit het hart. Wanneer ik denk hier het eind van de oorlog te moeten afwachten, dan na verloop van ik weet niet hoe lange tijd vrijgelaten te worden, zoals bijvoorbeeld in 1918 waar het twee jaar duurde voordat alle krijgsgevangenen weer vrij waren, dan zou ik zo tegen het prikkeldraad willen opvliegen. Daarom moet er binnen een zeer korte tijd verandering komen in mijn toestand. Het vluchten wordt steeds geremd door de gedachte dat Van Soldt mij nog komt weghalen. Misschien ijdele hoop, misschien ook niet. Het is in ieder geval nu drie weken geleden, dat hij mijn uniform thuis ophaalde. Met wat voor bedoeling, wat ik ook niet weet. Ook bestaat de mogelijkheid, dat wij op transport moeten, nog verder van Holland, of werken in een fabriek, met alle risico's aan deze. Enfin, voorlopig nog maar even aanzien, net zolang totdat het ons te machtig wordt.

Zaterdag 20 november 1943
De onderlinge stemming in onze barak is beneden peil geworden. De gehele dag maar pikken op elkaar. De hele oorzaak zit hem hoofdzakelijk in het te weinige eten. De Hollanders zijn over twee grote barakken verdeeld, nummers 21 en 23. Die barakken zijn weer onderverdeeld in twee kleinere met het washok in het midden. Dat wordt dan weer aangeduid in barak 21A en 21B. Men kan dus de communicatie door het washok, waar alle twee de afdelingen gebruik van maken. Piet en ik komen regelmatig in 21B. Wij wonen zelf in 21A, doordat daar een paar Dordrechtenaren wonen, waar Piet ook vandaag komt. In 21B huizen allemaal Hollanders die een baantje in het kamp hebben; schoenmakers, kleermakers, bureaumensen, etc. Al die

mensen zijn hier al vijf maanden, van het begin af. Het zijn dus mensen die zich vrijwillig gemeld hebben. Door hun baantje hebben zij ook relaties, wat hier erg belangrijk is. Bijvoorbeeld: je schoenen moeten gemaakt worden. Als dat over de officiële weg gaat, dan moeten het dienstschoenen zijn. Dat duurt dan vier weken. Ik ga op zo'n relatie af en binnen een dag heb je ze terug voor vijf Engelse sigaretten. Zo gaat het hier met alles. Zij krijgen ook extra eten uit de keuken en er blijft voor hen ook nog genoeg aan de strijkstok hangen, in alle opzichten. In menig opzicht mag ik die mensen ook niet. Het zijn meestal van die onderkruipers, van het .....

(er ontbreekt een pagina)

..... van Schalkwijk. Verder hebben Piet en ik vandaag een succesje geboekt. Wij kregen vandaag een beetje saus. Dat bleek geheel uit vet te bestaan waar nog wel varkensvlees in gebraden bleek te zijn. Piet had nog een blikje gehakt uit dienst overgehouden. Wij hebben toen bruine bonen gekookt. Het afgietsel van de bonen heb ik op het vet gedaan, het busje gehakt erbij en dat geheel even laten koken. Aardappels gekookt. Het was een diner. Het was de eerste keer zolang wij van huis waren, dat ik apart aardappels opgediend kreeg. Het smaakte prima. Wij hadden daarna ook geen honger toen het op was. Omdat het zaterdagmiddag was, zou er een film vertoond worden. Dat gebeurt eens in de veertien dagen. Wij er heen. Het was bitter koud. Om 14.00 uur zou het beginnen, maar de film was er nog niet. Het zou niet doorgaan. Wij om 15.00 uur maar weggegaan. Wij waren net in de barak of er werd verteld het ging wel door. De film en de operateur waren aangekomen. Om 15.30 uur ging de deur open. Toen wij aan de beurt waren, om toegelaten te worden, bleken wij een biljet te hebben dat niet voor de eerste voorstelling gangbaar was. Alleen de Fransen hadden toegang. Die Fransen hadden het weer goed voor elkaar. Vrijdags kaartje halen die door Fransen verkocht werden, niet ten baten van hun zelf. Maar die hadden het als kampbaantje. Zij waren zo stom twee soorten kaartjes te verkopen; blauwe en witte. Als het nu te druk zou worden, dan werden alleen de blauwe toegelaten, die waren natuurlijk gekocht door hun landgenoten. Dat konden zij doen omdat zij ook een baantje hadden als controleur aan het theater. Dus alleen de Fransen zaten erin en de Serven, Engelsen, Hollanders, etc. stonden buiten. De tweede voorstelling zou om 17.30 zijn werd gezegd. Wij stonden er weer, maar om 18.30 uur stonden wij er nog. Het eindresultaat was, dat er geen tijd meer was, want om 20.00 uur is er appèl. De smerige Pètain-aanhangers waren ons weer een slag voor. Onze 30 Pfennig weg en vernikkeld van de kou. Terug naar de barak, waar wij toch nog een grappige avond hebben gehad met twee Zuid-Afrikanen. Die namen thee, melk en suiker mee en wij hebben braaf zitten lachen om elkaar. Hoofdzakelijk om het aparte dialect van de Zuid-Afrikanen. Wij zaten elkaar gezegden en spreekwoorden te leren. De een was winkelchef in Cape Town en de ander farmer in Johannesburg.
Zondag is er weer een jarig en dan feesten wij hem. Over het algemeen zijn het zeer beschaafde en ontwikkelde lui. Smerige praatjes etc. komt er bij hen niet over de lippen. Zij weten genoeg van het buitenland. Hun ontwikkeling staat over het algemeen hoger dan van de Hollanders. Maar zij voelen zich ook als Hollanders.
Zij vroegen tenminste of wij veel met hun om wilden gaan, omdat wij hetzelfde bloed bezaten. Zij zitten al 2½ jaar in krijgsgevangenschap. In Libië zijn zij in

krijgsgevangenschap geraakt. Ze hebben een jaar bij de Italianen als krijgsgevangenen gezeten. Dat moeten honden geweest zijn. Alles is hun afgenomen, horloges, ……. Gewoon bestolen. Wij hebben het hier niet goed, maar daar moet het vreselijk zijn. De Duitsers houden zich nog enigszins aan de Conventie van Genève. Maar dat orgeldraaiersvolk weet nog niet eens van het bestaan daarvan af. Zo is onze zaterdagavond verlopen. Er doen op het moment weer genoeg geruchten de ronde. Als de helft daarvan waar is, dan zijn wij met de Kerstdagen normaal thuis. Turkije moeten nu weer zijn vliegvelden aan de geallieerden hebben afgestaan. Verder is de stemming op het moment hier in het Hollandse kamp beneden nul. Alleen maar het voedsel. Het gaat er nu weer om de vertrouwensman trachten weg te werken vanwege de pakketten. Het hele kamp rijdt hem geweldig, doordat wij niets krijgen. Doordat de vertrouwensman er niets aan wilde, of tenminste er zijn best niet voor wilde doen. De hele dag wordt er over gedebatteerd, De hele dag hoor je spreken over rechten, conferenties, etc. Maar de vertrouwens-man heeft de stem van de Duitse kampcommandant. Het is precies waar ik in Holland soms om gelachen heb, namelijk wanneer een krijgsgevangene klachten omtrent zijn behandeling heeft, hij zich dan in Zweden kan beklagen. Ik kan hier nog geen eens doordringen tot de Hauptmann, een brief wegsturen of iets dergelijks, laat staan mij in Zweden gaan beklagen. Ik ga naar bed.

Zondag 21 november 1943

Generaal appèl weer, om 09.15 uur. Dezelfde vertoning weer. Sufjes aantreden weer, bibberen van de koude, Ik heb al geloof ik gememoreerd dat de Hollanders in drie barakken zijn ondergebracht. Voor wij nu op het generale appèl moeten aantreden op het voetbalveld, treden eerste de groepen, baraksgewijze aan voor hun barak, en dan loop je groepsgewijze naar het midden van het sportveld. Nu kan je zo echt het verschil zien in mentaliteit. Eerst komen, keurig aangemarcheerd, de actieve onderofficieren, die zijn natuurlijk bij elkaar gekropen. Allemaal in buitenmodel (uniform). Een lied zingend. Dan komen de baantjesgasten, iets minder effect, dat zijn dan degenen die zich vrijwillig gemeld hebben. Daarna komen wij, de onderduikers. Zo'n troep havelozen ziet men nooit meer bij elkaar. Een bij elkaar geraapt zootje. Nu kan ik er niet over oordelen, wat beter is.
Voor de Duitsers vind ik vleiend, wanneer de Hollanders zo prachtig voorbij marcheren, Aan de andere kant zou ik weer zeggen, het is een goede demonstratie om te laten zien dat het moreel van de Hollanders, ondanks het slechte eten, niet gedrukt kan worden. Dat zij de moed niet laten zakken. Wij, dat is onze barak, die tellen niet mee. Nu, het overgrote gedeelte kan het weinig schelen, omdat ik het ook als burger bekijk. Ik voel mezelf geen militair en ook nooit gevoeld. Ik zit hier gevangen en moet trachten zo gauw mogelijk thuis te komen. Zo bekijk ik het.
Het generale appèl verliep vlot. De enige order bestond hier uit wanneer je over het prikkeldraad heenstapte, werd je zonder pardon neergeschoten. Dat wordt dan in elke taal door hun barakchef verteld. Nu kan je ook mooi de mentaliteit bekijken van verschillende nationaliteiten. De Fransen reageren niet, evenmin de Italianen. De Serven roepen zoiets als hoera en de Hollanders lachen luid. Verdere nationaliteiten staan weer op een ander gedeelte van het kamp, dus daar weet ik het niet van.
Maar nu snap ik nog niet welk prikkeldraad zij bedoelden. De versperring van het kamp is ongeveer vier meter hoog. Drie rijen achter elkaar de tussenpaden met

zogenaamde Spaanse ruiters bekleed. Daar kom je met geen mogelijkheid doorheen. Dus dat is het niet. Bij nadere informatie bleek dat het de afrastering betrof. Indertijd bij de aanleg van het kamp hebben zij geprobeerd het kamp een iets vrolijker aanzicht te geven, door wat gras hier en daar te zaaien en dat ook af te rasteren met ook al prikkeldraad. Wanneer het hier regent, dan staat de boel blank en na verloop van een week is dat dikke breimodder. Iedereen tracht droge voeten te houden, anders loop je de gehele dag met koude voeten, dus je stapt over dat prikkeldraad omdat die grond iets hoger ligt. Dat gras brengt het toch niet verder dan enkele beroerde sprietjes. Als je dat weer doet, word je doodgeschoten. Het mooiste ervan is, zij doen het ook nog. Daarna kan ik mij beklagen in Zweden. SIC!
De zondag verloopt verder in het trachten wat aardappels bij elkaar te krijgen voor een maaltijd. Na een uurtje had ik er 20 bij elkaar. De laatste bruine bonen opgezet, het restant saus opgezet, daarna op een plaatjes op de kachel gewacht en zo schiet de zondag ook al weer op.
’s Middags een voetbalwedstrijd tegen de Fransen, als tegenploeg een gecombineerde Hollands-Servische ploeg. De beroerde Fransen werden gelukkig met 5-1 geslagen. Er is geen ruzie gemaakt. Dat gebeurt hier meestal na afloop.

Om 17.30 uur kwamen zij *(de Zuid-Afrikanen)* aangelopen. Zij hadden het een en ander meegenomen. Reuzen aardig. Het bestond uit Kuch, twee dunne sneetjes in puntvorm gesneden en daar tussen in sardines. Een cake per man met boter en kaas belegd. Verder de man een stukje chocolade. We waren met zijn vieren, de twee roodborsjes, Piet en ik en dan hun twee. Verder 10 sigaretten, de echte Players. Wij van onze kant hadden een opdracht samengesteld voor hem. Nu, er was een reuze stemming. Zuid-Afrikaanse liederen gezongen, naderhand kwamen er meer Zuid-Afrikanen in onze barak, die verdeelden zich over de anderen. Hollanders, banjo, gitaar en viool tevoorschijn gehaald, zodoende werd het tot appèl om 20.00 uur een prettig samenzijn. Die Zuid-Afrikanen zijn allemaal vrijwilligers, hoofdzakelijk bereden politie van om en nabij de 25 en 30 jaar. Bij het appèl was er haast geen nieuws. Geruchten geen.

Maandag 22 november 1943
Die laatste ploeg die gekomen is, schijnt toch niet veel te zijn. Er wordt hier vaak de laatste tijd ontzettend gestolen, lepels, vorken, banken, alles verdwijnt. Dat heeft hier een behoorlijke waarde. Voor een bord krijgt men een tin echte cacao, daar zit ongeveer 1½ ons in. Die Engelsen zitten er erg om verlegen. En etenswaar krijgen zij voldoende van het Rode Kruis. Zo is het ook gesteld met de vorken en de lepels. Maar nog erger is, dat het brood ook van elkaar gestolen wordt. Vanochtend twee porties eten ook opeens weg. Een spektakel van jewelste. Het beroerde is, dat zo’n iemand ook niet te straffen is, of je moet de Duitsers erbij halen, wat men natuurlijk niet doet. De stemming is daardoor erg beroerd hier. De een verwijt de ander en andersom. Het toppunt is wanneer zij elkaar straks nog aanvliegen ook. Verder zijn er vandaag nog twee van de zeven ontvluchte Engelsen gepakt, na verloop van drie dagen. Nog een mooi resultaat. Ik ben benieuwd hoe lang wij er over zullen doen. Ook is er vandaag een Roemeens dorp binnengebracht. Dat wil zeggen, alle mannelijke personen boven de veertien jaar. Die hebben een Duitser vermoord, zoals men beweert als represaille dient deze ontvoering. Dat die mensen het zuur

hebben is logisch. Ik zag vandaag een nog jonge man in een plas op het terrein zijn goed uitspoelen. Als zij daar nog minder eten krijgen dan wij, dan zullen er wel verscheidenen hier onder de Mühlbergse grond komen.
Of het wees op ons werk, of de aankomende feestdagen, ik weer het niet, maar het is treurig gesteld met de stemming hier. Een hopeloze stemming. De een zit nog treuriger te kijken dan de ander. Nergens zin in. Je zit maar te staren in de barak. Buiten is het beroerd weer, alles modder en zuur guur. De barakkentemperatuur is zeer kil. Je zit met een jas om je heen en dan maar die knagende maag. Het zal mij niets verwonderen als er straks een uitbarsting komt van die of genen. Er zijn alleen bij de Hollanders in een tijdsverband van vijf maanden al zestien Hollanders opgesloten in zenuwinrichtingen. Men beweert van mij, dat ik ook veel zit te denken. Maar ja, zonder dat je er erg in hebt, zit je te staren. Het zal bij mij natuurlijk komen dat ik elk moment Van Soldt verwacht. Steeds als er een dag voorbij is, krijg ik dan weer een reactie. Met de ochtend ben ik hoopvoller gestemd, maar tegen een uur of twee in de middag zakt het weer. Het is hier 's middags om 15.30 uur al donker, dat wil zeggen in de barak. Dat wordt dan de langste tijd. Er is dan niets meer om te eten of te drinken, de kachel gaat minder branden, het licht is te slecht om iets te doen en dan komt de verveling. Dan wil de een of ander een viool of gitaar oppakken en dan zingen zij meestal van die sentimentele liedjes, geleerd bij de Zuid-Afrikanen en dat blijft dan zo tot een uur of 20.00. Ook is er de laatste tijd veel luchtalarm. Dat is bij ons alleen maar kenbaar door het uitschakelen van het licht. Je zit dan in het donker. Als er een kaars aanwezig is, dan wordt die aangestoken en dan maar doorzingen. Als men dat zo leest, krijgt men misschien onwillekeurig de gedachte dat het wel romantisch moet zijn, maar ik geef het je te doen, elke avond. Je wordt er nog beroerder van. Naar kooi kan je niet gaan, omdat je er toch voor 20.00 uur weer uit moet voor appèl. Veder is deze maandag zeer traag verlopen. Geen nieuws, geen geruchten.

Dinsdag 23 november 1943
Vanochtend ben ik wezen baden. Die vieze zalf heb ik er goed afgewassen met een stuk goede Amerikaanse toiletzeep, geruild voor twee pakjes sigarettenpapier. Heerlijk wit ondergoed nog van thuis, toen voelde ik mij opeens prettig. Piet lachte er om. Dat gevoel noemt hij ook surrogaat. Scabiës zet hoop ik niet door. Dat is tenminste een prettig vooruitzicht. Na het baden ben ik aan mijn burgerpakje gaan werken. Alles in een koffertje gepakt. Een stel schoon ondergoed, hele sokken, overhemd, gepoetste schoenen, ook gerepareerd, handschoenen, mijn jas en pak goed geborsteld. Alleen mijn hoed maakt het hier niet goed. Hij is te groot voor een koffer, los ergens neerleggen gaat helemaal niet, dus ik heb hem ergens anders ondergebracht, namelijk in een van de roodborstjes zijn ransel. Min of meer in opgevouwen toestand. Het gaf mij een prettig gevoel, zo mijn burgergoed eens na te lopen. Maar het einde is toch steeds, koffers dicht en wachten. Piet maar grijnzen, die beweert als wij vluchten, dan zal dat allemaal bijzaak zijn. Dat kan zo zijn, maar ik hoop door mijn uiterlijk de mof te overbluffen. Wanneer ik goed verzorgd langs de weg ga, dan zal het minder argwaan trekken dan onverzorgd. Het zal wel een puzzel zijn om het er doorheen te krijgen. Wij zullen maar op een zekere dosis geluk rekenen. Deze dagen valt er weinig te beleven. Alles grijze eentonigheid, Alleen maar mopperen en kankeren op elkaar. Waarschijnlijk is ook een van de oorzaken

dat de aardappelwagen te weinig voorbij komt. Er valt dus weinig te koken en te knoeien. Vandaar dat er nu misschien ook meer van elkaar gestolen wordt dan anders. Excessen als hun behoefte doen op plaatsen als het badhok is meer dan erg. Het is wat men noemt een bende. Elke dag stuit je tegen de borst. Vanavond is er nog een Amerikaan zogenaamd op visite geweest met zijn koffergrammofoon met Amerikaanse jazzplaten. Toch verveelt dat ook allemaal. In het begin is het allemaal interessant, maar de aardigheid is er ook gauw af. Die Amerikanen zijn over het algemeen erg ingebeelde lui, echte showmensen, voelen zich tamelijk.
De avond is tamelijk beroerd verlopen. Weer luchtalarm. Volgens zeggen Berlijn weer met 3.000 vliegtuigen.

Woensdag 24 november 1943
Regen en sneeuw, dat is alles. Geouwehoer over pakketten. Schrijven naar Genève, de vertrouwensman eruit trappen, geheime vergaderingen beleggen. Alles door de honger en de verveling. De nieuwe ploeg is van plan om vanavond een uit hun ploeg aan te klagen voor het verduisteren van artikelen. Dat aanklagen is natuurlijk betrekkelijk. De bedoeling is daarvan op zo'n vent zijn moraal in te werken. Dat is de enige methode van straffen hier. Verder vanavond weer cabaret waarop wij onze twee Zuid-Afrikaanse vrienden hebben uitgenodigd. Ook hebben wij vandaag een klein succesje geboekt, betreffende onze ontvluchtingspogingen. Er is hier een van de nieuwelingen, die bezit zijn papieren nog. Nu gaat het er bij Piet en mij om, een zogenaamde reisvergunning te krijgen. In het ergste geval, bij controle in de trein of ergens anders, kunnen wij dan nog iets laten zien. Het wordt wel primitief maar het is beter dan niets. Hier in het kamp bestaat de mogelijkheid en daar wordt nu ook voor gezorgd.
Ook vandaag een maaltje erwten van iemand gehad, ook erg belangrijk.
De cabaretavond viel erg mee. Onze Afrikanen vonden het erg mooi. Hebben erg gelachen. Het een en ander was ook wel komisch. Toch kunnen Piet en ik ons daar ook al niet meer mee amuseren. Het is leuk voor een of twee keer.
John, een van de twee Afrikanen, vertrouwde mij toe, dat hij het erg naar zou vinden, wanneer ik weg zou zijn. Hij vond het erg prettig een Hollandse vriend te hebben. Als hij vrij is, dan komt hij absoluut naar Holland en blijft daar. Of hij dan bij mij mag komen. Op een zelfgetekende kaart heb ik hem alles moeten uitleggen, omtrent treinen en stations. Het is een typisch volk, die Zuid-Afrikanen. Flink postuur, beschaafde gezichten en zeer correct. Kunnen alles missen voor een ander. Zit geen slechtheid bij. Op het punt van vrouwen nemen zij een heel apart standpunt in. Zogenaamde moppen, bij ons erg in zwang, hoe smeriger hoe mooier, bestaan bij hun niet. Zij zijn ook erg kinderlijk. Bij alles wat zij doen of horen, kijken ze naar je gezicht of je het wel prettig vindt of niet. Zij vinden het heel erg voor ons, dat wij geen Rode Kruis pakketten krijgen. De eerstvolgende zending zullen zij met ons delen. Wat wij natuurlijk niet doen. Ook hun taal is zeer apart. Ik doe soms de grootste moeite om niet in hun taal te vervallen, wat je namelijk heel gauw overneemt.
Na het cabaret werd het afgesproken ter verantwoording geroepen mannetje aan de tand gevoeld. Al de nieuwelingen worden in een rij gezet in de barak. Daarna volgde de aanval geleid door de barakkenchef op de geheel oningelichte man. Het ging hier namelijk om, toen de nieuwelingen op transport gesteld werden, hebben zij het

een en ander meegekregen van het Rode Kruis, van de soldatenmoeder van de toen net naar huis gestuurde officieren. Dat alles was toen in verschillende dozen. Dat is aan die persoon meegegeven. In Amersfoort was dat toen niet belangrijk. Wat kon het je toen schelen, een doos broodkorsten, een paar aangebroken jampotjes, een stuk kunsthoning, etc. Dat was bij ons transport ook zo. Maar als je hier zit, een week of drie, en je voorraad is op, wat je van thuis meenam, dan begint de ellende. Alles wat eetbaar is dat neem je. Vanzelfsprekend denk en praat je over hetgeen dat je toen versmaadde. Dus vanzelfsprekend komt aan het licht, dat wat op transport is achtergebleven. Dat mannetje nu, loopt de hele dag hier te handelen en te schooien met de buitenlanders. Hij bezit in twee weken ongeveer 60 stukken zeep, die hij gedeeltelijk clandestien naar huis zendt en de rest ruilt hij weer voor Kuch, enz.
Het resultaat is, dat zijn kameraden er de pé over in krijgen, omdat zij er de zin niet in hebben. Verdachtmakingen, etc. En zo deze avond dienende, waarop die man moest laten zien, al de spullen die hij meegekregen had. Hij had natuurlijk alles verruild. Maar die vent begreep natuurlijk wel dat niemand er iets aan kon doen, omdat het niet te controleren viel. Hij dreigde dan ook zich bij de Duitsers te gaan beklagen, omdat zij hem van diefstal verdachten, waarop ieder zich terugtrok, bang voor de mof. En zo verliep dat ook weer. Met verhitte koppen gingen zij naar bed. Dat was al.

Donderdag 25 november 1943
Deze dag onderscheidt zich in niets van de andere. Alleen hadden Piet en ik vandaag nog niets op de kop getikt om te eten. Ik heb getracht het met een keukenhulpje aan te pappen, om wat eten te krijgen. Dat is een oude schoenmaker uit Arnhem, die de hele dag met de vieste praatjes rondloopt. Verder is het een echte vetlap. Niet prettig om met die vent om te gaan. maar ja, wat moet je doen in zo'n geval. Hij beloofde wat eten voor mij mee te nemen uit de keuken voor sigaretten. Afwachten maar, het is mijn laatste kans. Ook is vandaag mijn horloge teruggekomen van de Engelsen met de boodschap dat er geen onderdelen voor zijn. Die gaat dus mee terug naar Holland, het is een pechding. Als het goed was geweest, dan had het mij goede diensten kunnen bewijzen. Vandaag een briefkaart gekregen en die direct naar thuis gestuurd. Je mag maar een paar woorden schrijven en toch weet je niet wat je schrijven moet. Ten eerste wordt hij gecensureerd, daarbij is het een open post, voor iedereen te lezen. Ja mag niets over het kampleven schrijven. Wat blijft er dan anders over, dan het verplichtte "Hoe gaat het er mee?" En als maar om eten vragen. Wat ook hatelijk is, omdat zij in Holland ook al de grootste moeite hebben om er aan te komen. En toch moet het. Van het rantsoen kan je absoluut niet eten.

Het is opmerkelijk wat een buik je hier allemaal krijgt. Dat komt hoofdzakelijk van die beroerde aardappelen. En doorlopen naar het toilet. Vooral 's nachts is dat vervelend, die hele baraktocht. Het toilet is zeer vies. Je moet oppassen dat je er weer rein vanaf komt. Verder is het vandaag weer een beroerde dag. Vanmiddag hebben de Engelsen weer Berlijn te pakken gehad en vanavond ook. Er is in geen drie dagen een courant binnengekomen. Er moeten tijdens de laatste bombardementen 65.000 doden zijn gevallen in Berlijn. Het wordt schijnbaar nu menens met het bombarderen van Berlijn. Wij zitten nu al vier avonden zonder licht. In Rusland en Italië moet het ook goed gaan. Dan mag het hier wel slecht gaan.

Alleen vind ik het een beroerde gedachte in Holland dan pas terug te komen als alles daar in orde is. Vandaar onze vluchtpogingen. De grootste moeilijkheid blijft maar hier het kamp. Ten eerste moetje in het burger eruit zien te komen. Daaroverheen je krijgsgevangenkleding, wat bij mij erg moeilijk is, omdat ik een lange ulster bezit, die ook erg dik is, terwijl mijn kampkleding erg kort is. Daarbij kunnen wij geen koffers meenemen, dus dat moet ook in de zakken van je kostuum. Ik moet namelijk meenemen 500 Engelse sigaretten, wat stukken zeep, een paar stukken chocolade, wat thee en cacao, daarbij mondvoorraad, toiletbenodigdheden, mijn hoed ook onder mijn jas. Het verlaten van het kamp is ook een groot risico. Wij zijn van plan met een valse Ausweis het te proberen. Nu is de moeilijkheid de schildwacht te bedotten. Je moet je namelijk eerst, voor je de schildwacht passeert, bij de wachtcommandant melden. Die controleert je pas, telt de mannen en noteert dat. Zij weten 's avonds dan precies hoeveel er nog komen moeten, omdat je je bij je terugkomst je eigen weer moet afmelden. Nu hadden wij gedacht het als volgt te doen: Piet blijft buiten staan en ik ga naar binnen bij de wachtcommandant, maar ik blijf in de gang staan, ongeveer een minuut. Dat geeft de schildwacht de gedachte, dat wij ons hebben gemeld. Vervolgens laat ik dan mijn valse Ausweis zien en dan zijn wij buiten het prikkeldraad. Maar dat moeten wij doen tijdens het schemer rond 07.00 uur in de ochtend. Maar het beroerde is, het kamp ligt een half uur lopen van het station Neuburxdorf. Dat station is een gehucht, geheel vervallen. Daar wonen geen burgers. De huizen die er staan, worden bewoond door uitsluitend militairen, een zogenaamd wachtbataljon. Dus er is ook alleen maar militair verkeer, wanneer dus twee burgers een kaartje nemen loopt dat erg in de gaten. Hier gaan elke ochtend in troepjes variërend van 10 tot ongeveer 30 man krijgsgevangenen naar hun diverse werkzaamheden, bijvoorbeeld naar Leipzig. Ook de kwestie je krijgsgevangenkleding uittrekken, moet omzichtig geschieden. Iedereen hier is je vijand. Dan is er nog een andere manier en die is naar Riesa lopen. Daar is een groot station, ongeveer zo groot als Zwolle. Daar ligt die stad aan de andere kant van de Elbe, dus die moeten wij zien te passeren. Daar zitten wij ook erg mee. Als je op de weg loopt, waar haast ook geen mens passeert, is ook niet eenvoudig. Dat zijn onze eerste moeilijkheden. Vervolgens krijg je de trein- en stationscontroles en daarna de grens. Wij bezitten geen pas of iets dergelijks. Wij moeten dus 's nachts op een of andere wijze de grens zien te passeren. In Holland moeten wij onderduiken, omdat wij gezocht worden. Wij zijn al een keer verraden, dus daar zoeken ze zo wie zo. Ook bezitten wij geen persoonsbewijs, dat is ook een grote handicap. Ook het geld is moeilijk. Wij hebben pas 90 Rm bij elkaar voor ons tweeën. Dat is ook te weinig. Er zijn dus genoeg moeilijkheden en wij kunnen het maar één keer proberen. Dan, wanneer het mislukt, ben je alles kwijt. Een zware straf erbij en naar het strafkamp. Het risico van neerschieten, daar denk je aar niet aan, anders ga je niet. Maar het verlangen is te groot om lang te talmen. Elke dag wordt het verlangen groter.

Vrijdag 26 november 1943

Vandaag is er beroerd nieuws voor onze Zuid-Afrikaanse vrienden. John moet op Arbeitskommando. Frits blijft hier als Dolmetscher. Zij zitten alle twee erg in de put. Die jongens zitten al gedurende de hele oorlog bij elkaar. Hebben veel meegemaakt met zijn tweeën. In Afrika gevochten, in Egypte, gevangengenomen in Italië. Hebben daar veel ellende meegemaakt. Nu zaten zij hier hadden met ons kennis gemaakt,

wat zij schijnbaar erg prettig vonden en moet een er van weg. Ja, ze zitten erg in de put. John moet naar Stalag IV-g, dat ligt in de buurt van Leipzig. Hij zal daar wel in een munitiefabriek te werk worden gesteld. Erg beroerd. Vanavond komt hij afscheid nemen, de zielenpoot. Eigenaardig is, dat ik John ook erg graag mag. Vanmiddag hebben wij nog getracht de vertrouwensman van hun, een Amerikaan te bewerken, maar hij zag er ook geen kans toe. Het beroerdste voor John is, aanstaande maandag is hij jarig, dat zou hij bij ons gevierd hebben en de Kerstdagen zouden zij een feest organiseren. Hij vertelde dat hij een zeer beroerde maand tegemoet gaat. Tot het laatste moment vroeg hij of het goed was, dat hij na de oorlog bij mij kon komen. Natuurlijk hadden wij weer pech. Het was om 06.00 uur appèl, in plaats van 08.00 uur. Dus na 06.00 uur mogen wij niet meer buiten de barakken. Dus Jonn en Frits kunnen niet komen. Daar is schijnbaar weer iets gaande, vandaar het appèl. De Duitsers zijn hevig zenuwachtig. Liebschutz in eigen persoon controleert het appèl. Hij is erg kalm. Hij ziet de emmer niet op de kachel staan, wat een zucht van verlichting door de barak deed gaan. Het valt niet mee om je goed door die smerige barak te zien vliegen. Met het weinige zeep is toch al haast niets te beginnen. Het zit hem schijnbaar in de laatste bombardementen. ’s Middags de Russen en ’s avonds de Engelsen. Volgens de binnengekomen berichten zit heel Berlijn zonder gas, water, elektriciteit en telefoon.
Frits en John komen toch, brutaalweg. Er is op Frits geschoten terwijl hij de Wilhelminastraat oversprong. Om 19.00 uur zaten wij weer in het duister. Ondanks dat ging er een hoerageroep op. Dat moet voor die Duitsers geen prettig gehoor zijn. John vertelde dat hij om 03.00 uur in de ochtend weg zou gaan. Zij zijn toen maar weer gauw verdwenen omdat het met luchtalarm te gevaarlijk was om te blijven. Wij zijn toen ook maar gaan slapen. Iedereen is weer optimistisch door het aanhoudende bombardement. Ik sta er vrij sceptisch tegenover, omdat alle geruchten toch niet te controleren zijn. Daar heb ik hier al ervaring mee.

Zaterdag 27 november 1943
Vanochtend werd ik door een hevige ruzie wakker gemaakt. Er is weer eens onenigheid in de barak. Er huist hier ook een neger, een zekere Kid Smiling[6)].
Hij moet de kampioen bokser van 1935 van Nederland zijn. Dat heerschap loopt ook de hele dag te handelen. Hij maakt zijn specialiteit in het verhandelen van horloges en dan op een commissie basis. Nu heeft hij al twee maal gepresteerd onderdelen uit de ter verkoop aangeboden horloges te halen en tegen de eigenaars te zeggen dat het niet loopt. Met die onderdelen laat hij dan weer horloges mee repareren die kapot zijn. Hij koopt die dan zeer goedkoop op. Zo leidt hij hier een zeer goed leventje. Verdient daardoor veel en kan dus eten ervoor kopen. De gedupeerde eigenaren durven niets tegen hem te zeggen omdat hij bokser is. Omdat er steeds nieuwe transporten komen, vindt hij ook steeds weer nieuwe slachtoffers.
Vanochtend nu, heeft een van die slachtoffers hem een verwijt gemaakt. Prompt werd hem door die neger een paar blauwe ogen geslagen. Het resultaat was dat niemand hem aandorst. De verhouding hier is dan, dat een onderofficier door een neger wordt neergeslagen en dat zonder hem te kunnen straffen. Het wordt hier steeds gekker. Verder nog een paar beroerde tijdingen. Een jongen zijn vader is overleden en weer een ander zijn vrouw bevallen van een dood kindje. Die berichten

6 Volgene het dagboek Verhulst gaat het hier om de Surinamer Emilie Willy Ameerun (kgf 98232).

zijn zo drie weken oud. Zij worden je bij monde van de predikant meegedeeld. Het lijkt mij hopeloos dat soort berichten hier te moeten ontvangen. Weer een gunstige tijding is, dat de pakketten van onze groep beginnen binnen te vloeien. Er zijn van onze tien man onderofficieren, die hier gebleven zijn, al reeds vijf man, die een pakket ontvangen hebben. Piet en ik hopen ook op een spoedige ontvangst. Het is hard nodig want wij zitten geheel zonder. De honger knaagt behoorlijk. Elke dag maar weer hopen. Er is ook bericht binnengekomen, dat er weer een zestig onderduikers onderweg zijn naar hier. Die moeten vandaag aankomen. Dan zal het hier helemaal een bende worden. Daar tegenover staat, dat er van de vorige ploeg er nog niemand op Arbeitskommando is gestuurd. De mogelijkheid bestaat dus, dat er heel vlug weer een ploeg weggaat. En zo leven wij hier maar voort. De ene dag glijdt in de andere. Wij zijn nu zover at wij al niet meer uit onze barak komen. Je staat 's morgens op, gaat op een bank zitten en wacht op de zondagavond. Je enige interesses zijn Amerikaans bridgen, schaken, lezen, je hebt er geen zin in. Je barak is je enige leven. Alleen naar het toilet gaan, dat brengt je naar buiten, maar dan o zo vlug. Ik ben erg nieuwsgierig hoe je zult reageren als je in het normale leven terugkomt.
Piet ruilt gelukkig ook, dus met weemoed zitten wij maar te kletsen over onze belevenissen. Als ik aan die klipper denkt van Sandig dan zou ik zo wel willen weglopen. Maar dan zit ik ook binnen een half uur in de kast op zijn gunstigst, of met een blauwe boon in het Krankenrevier. Dat doen wij dus maar niet. Ik stel mij wel eens de vraag hoe mijn vriend Sjaak hier zou reageren. Die kan zich ook nogal tamelijk aanpassen. Het belangrijkste bij hem is eten en dat is hier een van de zwaarste punten. Het aller vieste eet je hier graag. Het is misschien niet erg fair ten opzichte van hem, maar ik heb al verscheiden malen gehoopt hem hier ook te zien, hoofdzakelijk om met hem te ontvluchten. Piet is een heel goede vent, maar ik ken hem toch te kort. Maar Sjaak zit in Holland en dat is voor hem reuze fijn. Tegen een uur of 07.00 komt het bericht dat de nieuwe ploeg is gearriveerd. Hij bestaat uit circa 60 man. [7)] *Het betreft waarschijnlijk 62 man en de nummers 98574 t/m 98637.* Weer van alles door elkaar. Het is hier opeens een drukte van belang. Met het appèl om 08.00 uur kwam de ploeg binnen. Weg rust en privé tafel. Een prettig gezicht. De nieuwe ploeg bofte ook geweldig, omdat zij hun haar mochten behouden. Van Engelse zijde was geklaagd wanneer zij doorgingen met haarknippen, zij het bij de Duitse krijgsgevangenen ook zouden doen. Het resultaat is, dat de Hollanders er ook meteen van profiteerden. Een van de nieuwelingen had totaal geen eten bij zich. Omdat er weer veel haaien op de kust waren om de nieuwelingen hun spullen afhandig te maken, waarschuwde ik hem niet al te gauw zijn spullen te verkopen, maar eerst te informeren naar de hier geldende prijzen. Piet en ik zijn maar gauw naar bed gegaan, omdat het niet te doen was vanwege de drukte. Je kunt geen voet verzetten. Ondanks al het lawaai zijn wij toch gauw in slaap gevallen.

---

7 Onder hen bevonden zich de officieren van gezondheid Nolke, Fries en Baet en de sergeant-verplegers Marijnissen, Lieve, De Boer, De Ruijter en waarschijnlijk nog een 2 of 3 andere sergeant-verplegers (NA collectie 2.13.98 inv. 176). Van deze groep zijn geen transportlijsten in Archief Eemland bewaard.

Zondag 28 november 1943
’s Morgens weer een hevig lawaai. Wij hadden geen kans om onze tafel te behouden. Het was propvol. Om 09.30 uur generaal appèl. Geen nieuws, alleen enkele straffen, onder andere ook van vijf Hollanders. Vijf dagen verzwaard arrest, omdat zij van hun werk waren weggelopen. Daarna konden wij inrukken. In de propvolle barak kwam dezelfde nieuweling weer op mij af en vroeg mij om zijn horloge voor hem te verkopen. Het was een bazaar ding, dat waarschijnlijk een gulden of vijf gekost had. Hij moest er 250 Engelse sigaretten voor hebben. Het horloge heb ik toen aangenomen om het aan de Engelse Pool Krawitz te laten zien, maar hij beoordeelde het als slecht en moest er niets van hebben. Omdat ik de eigenaar van het horloge op dat moment niet zag, heb ik het in mijn zak gestoken. ’s Avonds om 19.00 uur vroeg de eigenaar zijn horloge. Ik wilde het pakken, maar het was weg. Nu was er een manier, of verloren in de barak, of uit mijn zak gestolen. Omdat het riempje er niet al te solide uitzag had ik het in mijn zak gestoken. Het was een zeer beroerde situatie. De eigenaar ontpopte zich als een niet al te sympathiek persoon, omdat hij mij er direct van verdacht het expres te doen voorkomen dat ik het verloren had. Ik moest niet denken op die wijze hem te kunnen bedonderen, etc. Ik vertelde hem toen dat hij direct van mij die 250 sigaretten kon krijgen, wat ik toen ook maar gedaan heb. Direct heb ik er ook melding van gemaakt bij de barakchef. Op het appèl is het nog afgeroepen, maar niemand wist er natuurlijk iets van. Het was weg en volgens mij blijft het weg. Dat had natuurlijk al lang zijn weg gevonden naar een of andere buitenlander. Daar er hier verscheidene zware jongen tussen zitten is het moeilijk te onderzoeken. Daarbij een hoop nieuwelingen. Het was een zuur geval, 250 sigaretten van ons fonds te moeten aftellen. Deze zondag staat in een slecht teken voor ons. Maar ja, net wat Piet zegt, Kismet, het is gebeurd. Het enige lichtpuntje was vandaag een goede maagvulling. Dat hadden wij zaterdag al gekregen van een stadgenoot van Piet. Vandaag dus met recht Up en Down.

Maandag 29 november 1943
Het eerste wat weer in mijn gedachten komt toen ik ’s morgens wakker werd, was natuurlijk ons verlies. ’s Morgens zijn wij al de barakken afgegaan, die hier in het kamp staan. Dat had natuurlijk wat voeten in de aard, hoofdzakelijk de taal. Ons plan, aan al de barakchefs het signalement van het horloge mee te delen, zodat zij op hun appèls aan hun barakbewoners konden meedelen, zodat werd het horloge aangeboden wij direct dat konden melden. Nu ging er bij ons om, dat in diverse talen te kunnen vertellen, maar wij zijn maar uitgescheden. Bij de Engelsen en de Zuid-Afrikanen, die liggen over heel wat barakken. Daarbij mogen wij er niet komen. Misschien helpt het, afwachten maar.
Het eten is voor vandaag niets. Alleen kampeten. Piet had nog een hapje over van gisteren, maar bij het opwarmen bleek het zuur te zijn. Toch werkte Piet het maar naar binnen. Hij nam het risico van ziek worden liever, dan een rammelende maag. Afwachten hoe hij er vandaag op reageert. Tegen de middag komen er twee barakbewoners bij mij, die mij een horloge laten zien en mij vragen of dat misschien het vermiste horloge was. Zij hadden het aangeboden gekregen voor 75 sigaretten en door zijn goedkoopte kregen zij argwaan. Jammer genoeg leek het er niet op. Toen vroeg ik of ik het eventueel kon kopen voor die prijs. Dat lukte. Nadat ik het

aangeschaft had ben ik ermee naar de barakchef getogen, of die handelswijze van mij akkoord was. Hij zag er niets verkeerds in. Omdat er een wijzer van kapot was, moest ik het eerst trachten te laten repareren. Bij informatie bleek er een Serv ziek te liggen in het Krankenrevier, die zich hiermee belastte. Na lang vragen en zoeken hebben Piet en ik hem gevonden. Met handgebaren hebben wij hem onze bedoeling kenbaar gemaakt, wat ook lukte. Een typisch gezicht, die man te zien werken met allerlei geïmproviseerde gereedschappen, onderdelen van oude horloges, etc. Na lang meten, vijlen, enz. paste het. Mijn gouden horloge kon hij ook repareren. Volgende week dinsdag zou het klaar zijn. Dat zou weer een gelukje zijn. Misschien dat wij onze strop weer goed kunnen maken. Bij onze terugkomst in de barak zat onze Zuid-Afrikaanse vriend Frits op ons te wachten met de mededeling dat hij morgen op het Arbeitskommando in Riesa moest, dat vonden wij met zijn vieren erg jammer, omdat het een prettige man was waar wij alle vier nog veel van konden leren hier te leven. Wij hadden een dag tevoren een zeer interessant gesprek gehad over het geloof. Wat weer heel anders klonk dan de dogma's die je hier zo al hoorde. Hij had een andere kennis meegenomen, een zekere Willy, die ook hoorde van dat horloge. Hij vertelde mij toen, dat er een Engelsman bij mij gestaan had, die hij ook niet vertrouwde. Onbewust had ik die man ook niet vertrouwd, omdat hij al die tijd naast mij gestaan had en met mij gesproken had, maar daar wij in de Zuid-Afrikanen een groot vertrouwen hadden, was die gedachte door mij weer verworpen. Nu werd de zaak weer anders, te meer daar het geen Zuid-Afrikaan was. Willy wist in welke barak hij huisde, hij zou dan ook trachten zijn naam te weten te komen. Frits vond het een beroerde geschiedenis voor mij en wilde mij een Canadees kaasje van anderhalf ons geven als pleister op de wonde. Maar daar wilde ik niets van weten. Omdat net een van de roodborstjes jarig was, zei ik hem dat hij het beter kon geven aan hem, wat Frits dan ook deed. Toen Willy dat hoorde is hij naar zijn barak gegaan en kwam terug met een bus vlees, twee zakken pruimen, een doos krenten, een plak chocolade en een ons thee. Dat was voor zijn verjaardag. Hoe hij dat allemaal kon missen snapte ik niet, maar het roodborstje bofte. Wij hebben toen een poosje gebridged, wat die Zuid-Afrikanen heel goed verstaan. Zij spelen hoofdzakelijk systeem Culbertsen.
Frits en Willy zijn toen gaan eten, daarna kwam Frits afscheid nemen, want 's nachts zou hij op transport gaan. Hij nam voor mij een stel nieuw ondergoed van het Canadese Rode Kruis mee. Toen ik vroeg waarom hij dat deed, vertelde hij, dat het hem te groot was, wat ik helemaal niet geloofde, omdat hij groter is dan ik. Maar hij stond erop dat ik het aannam. Ik heb het toen maar gedaan, omdat zij genoeg van die spullen krijgen. Voor hij wegging vertelde hij mij nog, dat hij zich schaamde voor die man die dat horloge gestolen had. Hij verschoonde zich daarvoor. Dat is een typisch Zuid-Afrikaans woord. Ook vroeg hij ons, veel aan zijn vriend te denken, waar hij Johnny Oppasmans(?) mee bedoelde en hem niet te vergeten. En "als die Heer hem spaar, hij gauw na die Holland kom". Zo raakten wij hier weer een goede vriend kwijt. De verdere avond was het hier een rommelige bende. Ik hoop maar dat daar gauw verandering in komt. Ruzie op ruzie. Nieuws is er nog steeds niet, omdat het in Berlijn nog steeds niet botert. De geruchten luiden nu weer, dat Duitsland alles op alles gaat zetten om Rusland eronder te brengen. Dat zou moeten gaan met alle beschikbare vliegtuigen er op los te gaan. Dat nieuws komt van een barakbewoner, die dienst doet in de Duitse kapsalon voor officieren. Hij had dat opgevangen. Een

van de officieren had gezegd "Jetzt geht's los". Afwachten maar weer. Het feest zou morgen beginnen. Voorlopig gaan wij slapen.

Dinsdag 30 november 1943
Bij het eerste wakkeer worden, weer een hoop lawaai. Vannacht is er weer gestolen, een Kuch, twee dozen sigaretten, twee pakjes vloei. De ene verdachtmaking na de andere volgde. Het eerste wat Piet tegen mij zei was "Een pokkenbende", en dat is het. Hopeloos gewoon. Hoelang nog? Enfin, wij hebben vandaag weer een poosje extra eten, vijf handjes kapucijners en de man tien aardappels. Dat is weer een uitzicht. Verder is een groot pakket gekomen uit Holland van het Rode Kruis. Wij blij! Maar de domper kwam al heel gauw omdat bij opening bleek dat er Kerst-versieringen inzitten. De kaarsen werden er prompt door de Duitsers uitgehaald omdat wij die niet mogen bezitten. Zij hadden beter eten of etc. kunnen sturen. Wat moeten wij nu in godsnaam in deze bende met kerstversieringen doen, terwijl er zo gebrek geleden wordt. Wij die nu hier zes weken zitten en steeds moeten teren op onze meegenomen voorraad en die voorlopig nog steeds niets gekregen hebben, die hebben daar niets aan. Neen, dat Hollandse Rode Kruis is een grote teleurstelling.
In de ochtend komt er een van onze barakbewoners op mij af en verzoekt mij hem te willen helpen. Hij bleek van het voorlaatste transport te zijn, die een paar pantoffels van een ander had weggenomen. Bij de herhaalde diefstallen en vooral van de laatste nacht, voelde hij zich erg bezwaard. Hij merkte dat de mensen hem mijden, omdat ze hem voor een van de daders aanzagen. Vooral één persoon die hem overal verdacht maakte. Hij voelde zich er reuze beroerd onder. Het bleek de man met de communistische neigingen te zijn, die hem verdacht maakte.
Toen ik die communist er naar vroeg, ontkende hij dat. Wel vertrouwde hij hem niet. Maar terwijl ik met hem er over praatte, kwam de man er zelf bij. Hij kon zich niet langer beheersen en dat werd een bekgevecht. Daar de jongen zo zenuwachtig was, begon hij erbij te huilen en wilde die communist een klap geven, die hij weer terug gaf. Het werd een formeel vechtpartijtje, wat ik gelukkig nog kon scheiden. Ik heb ze toen gezegd dat ik er bij het appèl over zou spreken. Die jongen vertelde mij toen, dat hij getrouwd was en vijf kinderen had. Het boterde thuis niet al te best. Dat wist die communist ook en ook dat moest bovengenoemde aan iedereen vertellen. Hij had het hier toch al zo zwaar, honger, heimwee en nu ook nog dat zij hem wantrouwden. Die knaap stond erbij te grienen en te snikken; een beroerd gezicht. Enfin, kijken wat ik vanavond er van kan brouwen. Liebschutz heeft vandaag weer een gekke bui. De nieuwelingen staan buiten aangetreden en daar stond Liebschutz tegen te schelden. Verdomde Hollanders kijken gewoon anders, anders zal ik je gezicht anders slaan, enz. Daarna kwam hij de barak over, waar net aan mijn tafel een knaap met een baard zat. De meeste lui hier houden er een of andere snor op na, daarbij de gekste kledingstukken. Door een stukje oranje, of het woord Holland geborduurd op hun kleding, daar bemerkt je aan dat het een Hollander is. Die knaap die nu naast mij zat, die bespeelt een gitaar. Nu krijgt hij zeker Clinge Doorenbosch aspiraties, daar hij ook zijn baard laat staan. Liebschutz liep zich kennelijk te vervelen en er was niet veel op de barak aan te merken, zo viel zijn oog op ons. En ja hoor, raak! Hij ging voor onze tafel staan en vertelde die jongen, dat die baard hem niet aanstond en dat hij hem met een lucifer zou afbranden. Wij zaten hem verbaasd aan

te kijken, daar hij er niets mee te maken had. Terwijl hij zo uitviel, want hij praat niet gewoon, zij staan altijd hysterisch te schreeuwen, zo liep hij ook weer weg. Wij schaterden het uit. Toen kwam hij weer teruggemarcheerd, zette zijn handen in zijn zij en bleef zo staan kijken en weg marcheerde hij weer met zijn manke poot. Zo af en toe lijkt het hier wel een gekkenhuis. De dag is hier verder zeer traag verlopen. Piet moppert maar over honger. Maar bij het baden vandaag heb ik zijn corpus bekeken, maar dat ziet er nog goed uit. Hij vertoont zelfs nog een buikje. Toch heeft de boef tegen de avond nog een rantsoen Kuch te pakken gekregen tegen twee sigaretten, wat ik zeer onvoordelig vond, daar die sigaretten gekost hadden 3.50 per stuk, dus dat stukje brood kost 7 gulden, terwijl er maar vier sneetjes van komen, dat de man twee betekent. Dat kan de honger niet stillen, terwijl die sigaretten uit ons "fonds" kwamen. Maar ja, het is moeilijk daar wat over te zeggen. Zo komt de avond, met het appèl, waarop ik dan het woord zou voeren. Ik heb het tegen de barakchef gezegd en na het appèl kreeg ik het woord. Het was een moeilijk onderwerp, omdat het een onderwerp was waar alles op smeulde. Maar het ging gelukkig van een leien dakje. Gelukkig dat ik vroeger wel eens meer voor een menigte heb moeten spreken. De hele barak van 250 man aan het luisteren. Ik moest mijn woorden secuur zoeken en plaatsen, omdat het anders een complete veldslag zou kunnen worden. Het ging er bij mij om, de mensen aan te raden wanneer zij iemand verdenken, het dan niet aan iedereen te vertellen, maar direct naar de barakchef te gaan, die je vermoeden mee te delen en in combinatie met hem verder te werken. Maar geen insinuaties, want dat maakt het leven hier voor een hoop mensen nog moeilijker. Het draait op vechtpartijen uit. Toen ik uitgesproken was kreeg ik van alle kanten mijn handen vol. De een was het er mee eens, de ander niet, etc. Enfin, ik heb er van mijn kant het zijne er aangedaan. Na het appèl zijn Piet en ik verder aan ontvluchtingsplannen gaan werken, om te vluchten. Ik vond het nodig er nu eens spoed achter te zetten. Ons fonds raakt op (Piet heeft weer dertig sigaretten voor een brood geruild) en dan zitten wij straks. Verders loopt het al aardig naar december toe. Het gaat er nog steeds om het kamp uit te komen. Een van Piet zijn kennissen werkt regelmatig buiten het kamp en die bezit zo'n Ausweis. Die was vanavond net op visite. Toen hebben wij het geprobeerd. Kort gezegd hij wilde geen risico lopen. Hij kon ons niet helpen. Hij gaf ons ook geen moed en hoop dat een ander het zou doen. Dat was voor ons zo'n teleurstelling dat wij maar naar bed zijn gegaan.

Woensdag 1 december 1943

Vanochtend bij het opstaan voelde ik wel, dat iets haperde met Piet. Over een heel klein iets was hij kwaad. Om 08.00 uur stond hij op, ontbeet in zijn eentje en begon daarna een beetje te schrijven. Om 09.00 uur ging ik eten en wij spraken niet tegen elkaar. Even daarna stond Piet op en kwam na verloop van een half uur terug. Dat merkte ik door een hevige klap op mijn schouder. Ik keek op en ja, Piet heel zijn gezicht glom weer van genoegen. Hij had weer een aardig succes geboekt betreffende onze ontvluchtingspoging. Hij had de toezegging gekregen van een van de voormannen, die een Ausweis bezitten, ook een krijgsgevangene Hollander, die werken buiten het kamp er doorheen te helpen. Nu, dat is een geweldige stoot in de goede richting en wij leefden er meteen van op. Wij direct over kaartjes en reisroute gebogen. Nu nog het geld in orde gemaakt, wachten op mijn gouden horloge aanstaande dinsdag en dan er tussenuit. Vijftig procent kans dat wij met de

Kerstdagen thuis zitten of in de bak. Er zijn natuurlijk een hoop moeilijkheden op te lossen, onder andere een grote jas voor over mijn civiele kleding, vervolgens mijn reispas moet klaar zijn, mijn bezittingen van de hand doen, etc. Maar er begint figuur in te komen.
Later op de dag boekt Piet nog een succes, omdat een van de werkers buiten het kamp ziek wordt en daar wordt Piet plaatsvervanger voor. Dat is helemaal prachtig, omdat Piet de situatie buiten het geheel kan bekijken. Daarentegen staat weer het gerucht dat alle Engelsen en Zuid-Afrikanen het kamp moeten verlaten. Zij worden overgeplaatst. Het blijkt een gerucht te zijn, want zij moeten allemaal ontluizen. Een vast teken, dat zij weggaan.
Wel het gerucht dat ook wij overgeplaatst worden, omdat het Stammlager ontruimd wordt. Er zouden hier alleen maar Duitse gezinnen in ondergebracht worden, uit gebombardeerde gebieden. Als schoonmakers zouden blijven de Russen en Italianen. Dan moeten wij helemaal opschieten, omdat onze kans dan weer heel anders wordt. Het moet dan weer opnieuw geheel in scene gezet worden en daar hebben wij geen lust mee.
Door al dat enthousiasme hebben we honger gekregen. Wij zijn vergeten dat wij deze dag niets anders hebben gegeten dan het rantsoen. Ik ben naar mijn keukenrelatie getogen en heb een jampot vol gort losgekregen, die om 20.30 uur gaar was. Ik heb nooit geweten, dat gort zo lekker is. Een heel klein beetje met suiker en een flinke dosis trek en je smult. Piet en ik gingen opgewekt naar bed en Piet sliep direct, maar ik kon niet slapen. Als maar speelden dat geval door mijn hoofd. Tegen 24.00 uur ben ik pas ingesukkeld. Ik heb weer braaf gedroomd.

Donderdag 2 december 1943
Piet ging voor het eerst naar zijn baas. Het viel hem tegen dat hij na het appèl niet meer kon gaan pitten. Om 07.45 uur moest hij aantreden bij de poort. Niets voor Piet, dat hij moest gaan werken. Hij is een aardsdrukker. Tot nu toe heeft hij hier nog niets gedaan, maar nu is hij er bij. En het mooiste is, hij kan niet mopperen, omdat het een buitengewone kans is om de situatie buiten het kamp op te nemen. Ik neem de inwendige dienst waar en zal zorgen dat als hij van zijn karwij terugkomt,. dat zijn ton klaar staat. Ben benieuwd naar zijn resultaten. Wij eten vandaag erwtensoep. Dat nemen zij hier in Duitsland zo. Wij in Holland weten van zulk soort eten nog geeneens het bestaan, laat staan dat het maar enigszins op erwtensoep lijkt. En alsof het een delicatesse is, je krijgt er nog heel weinig van. Toen Piet om 10.30 uur weer terug was om te eten, zag ik aan zijn gezicht dat het niet al te best was en dat klopte ook. Zoals hij vertelde was de wachttorencontrole niet zo heel erg sterk, daar zat natuurlijk ook nog wel risico aan, maar het ging. Ik kan natuurlijk heel moeilijk hier heel de terreinsituatie opgeven, dat komt later wel. Maar het ging hierom; w ij moeten een weg aflopen van ongeveer 150 meter. Dat is een weg die correspondeert op de poort. Daar is veel Duits verkeer van militairen, dan kom je bij een kruising. Daar loopt die weg op de gewone hoofdweg. Op dat kruispunt staat een klein bosje met alleen maar hoge bodem. Daar moeten wij onze kampkleding afgooien en snel die straat op stappen. Dat is nou reuze gevaarlijk. Voor iedereen ben je zichtbaar. Op dat stukje van 150 meter kan je een Duitser tegenkomen, die je zeer zeker tegenhoudt. Je afgeworpen kleding is voor iedereen zichtbaar en wordt direct bemerkt, terwijl wij vier uur moeten lopen om in Falkenberg te komen, want

daar vertrekt een trein om 12.00 uur. Dat zijn onze eerste moeilijkheden. Enfin, Piet gaat om 14.30 uur weer aan de gang en komt dan om 17.00 uur terug. Hij zal dan andere moeilijkheden bekijken. Ik zal dan weer zorgen dat er een warme maaltijd is. Hoe weet ik nog niet, maar het zal wel lukken. Het meeste moest ik nog om Piet lachen, hoe hij op de werkzaamheden daar reageerde. Hij moest de kamer schoonmaken van twee onderofficieren, natuurlijk Duitsers, terwijl Piet zelf ook onderofficier is. Hij moest daar de bedden opmaken, schoenen poetsen, kachel aanmaken, etc. Baantjes die Piet helemaal niet voor zichzelf deed. Hij liep te mopperen. Nu meldt hij zich weer een zaterdag en een zondag en dan ga ik. Dan kan ik het ook bekijken. Het is en blijft vijftig procent kans. Wij rekenen er met alles op, dat wij gesnapt worden. Eenendertig dagen op water en een stukje brood. Als wij er dan uitkomen zullen wij wel zoetjes aan honger hebben, dus moeten wij wat achter de hand hebben. Ook onze spullen die achter blijven, je ondergoed, dekens, schoenen, eetgerei, reis etui, scheerapparaat moet ook verzorgd worden. Om aan geld te komen hebben wij met iemand afgesproken dat hij zich ontfermt over onze spullen en daar geld voor geeft, mochten wij na verloop van vijf dagen niet gepakt zijn, dan beschouwt hij het als zijn eigendom. Komen wij terug dan wordt de transactie te niet gedaan, tenminste als wij dan kans hebben het geld te redden. Men begrijpt, dat je alles afgenomen wordt, wanneer je gepakt wordt. En daar moeten wij zeer zeker rekening mee houden. Wij hebben of een Kerstmis in Holland, of wij zitten in de nor. Een klein proefje van de aanstaande Kerstdagen hebben wij hier vanavond al gehad. Het was weer luchtalarm, dus het licht is uitgeschakeld. Een clandestien kaarsje op de tafel en maar weer zingen. Allerlei Christelijke liederen: “stille nacht, heilige nacht”, etc. Dan weer liedjes die slaan op onze toestand; daar wordt je beroerd van. Het eigenaardige is, dat bij normale verlichting niemand zingt, maar zodra is er verduistering en de kaars gaat branden, dan gaat de gehele barak meezingen. Je buurman kan je door de duisternis niet onderscheiden en dat geeft misschien de meesten moed, of het is het het stemmige wat er van zo’n kaarsverlichting uitgaat.
In ieder geval vinden Piet en ik dat het hier voor ons geen omgeving is om de Kerstdagen door te brengen. Het is hopeloos weemoedig. Post en pakketten zijn er voor iedereen, maar niet voor Piet en mij. Naar de oorzaak moet je altijd maar raden. De twee roodbontjes hebben heel wat post ontvangen en de man vijf pakketten. Elke dag maar wachten. Het kan diverse oorzaken hebben. Als een kind zo blij zijn ze hier, met een brief of pakketje, terwijl dat toch niet heel veel uitmaakt. De toegestane post is alleen maar een antwoordkaart van de normale krijgsgevangen-enpost en daar kan men niets bijzonders op vermelden, omdat hij tot en met geprüfd wordt. En staat er iets bijzonders op, dan wordt hij vernietigd zonder medeweten van de geadresseerde. De pakjes die gezonden worden, mogen alleen maar een zeker soort inhoud hebben en wat meer dan twee kilo bedraagt wordt door het Rode Kruis verwijderd. Twee kilo inhoud, daar ben je zo aan toe. Maar ondertussen zouden Piet en ik heel graag een pakje gehad hebben. Ze zouden je daar twee kilo gort sturen. Allemachtig, elke ochtend of avond een bord gort. Maar dan zit je weer met suiker en boter. Het blijft een puzzel. Vandaag hoorde ik nog een verhaal van een Rus, die hier al twee jaren zit. Wat die lui hier meegemaakt hebben, dat is vreselijk. Die hebben zo’n honger gehad, dat zij hun dode kameraden bij zich hielden tot ongeveer zes dagen. Dan begon het te erg te ruiken, dat zij wel moesten

afgeven. Als het dan appèl was, hielden zij die dode ook erbij en kregen zij regelmatig meer eten, dan hun toegestaan was. Daar het te weinig licht in de barakken, je kan er bijvoorbeeld niet bij lezen en doordat je met zijn vijven achter elkaar moet staan (in een diepte van ongeveer twee meter staat men mannetje aan mannetje), zodat een dode daar heel makkelijk in opgehouden wordt.

Donderdag 2 december 1943
Zover zijn wij in ieder geval nog niet. Maar dat een mens zover komt, kan ik mij in ieder geval indenken. Als ik mij zelf bij de hand neem, hoe men in zes weken in zo'n kamp degenereert, verbaast het je zelf. In alles past men zich zelf aan. Heel gelukkig maar, anders ga je de weg op, als zo veel anderen. De nieuwsberichten komen vanavond niet door, omdat het luchtalarm te lang duurt. Het is schijnbaar erg raak, want alles dreunt en rinkelt hier. Wij gaan trachten te slapen.

Vrijdag 3 december 1943
Vanochtend een heel aardig geval gehoord, van wat zich gisteravond afgespeeld heeft. Die knaap die hier al maar is genoemd, namelijk die bietser, zoals wij hem hier noemen, die handelt regelmatig eerst met de Engelsen, bijvoorbeeld zeep, koffie, etc. en gaat dan naar de Duitsers en ruilt het weer voor Kuch. Daar hebben wij een reuze hekel aan, wij doen met de Duitsers niets. Het gebeurt regelmatig, dat wanneer je in het donker door het kamp loopt, je aangesproken wordt door een Duitse militair, die bedelt om een sigaret. Hij moet dit in het donker doen, omdat wanneer hij gesnapt wordt, als hij met een krijgsgevangenen praat, er heel wat voor hem zwaait. Op zo´n moment is zo´n Duitser met je mee, maar het volgende ogenblik jaagt hij een kogel door je bliksem, wanneer het hem bevolen wordt, of bij ontvluchting of bij het aardappelen stelen, ranselt hij je graag door de modder. Op enkele na worden zij door ons volkomen genegeerd. Maar om op dat voorval terug te komen, ´s avonds bij de achterkant van de keuken, die grenst aan het Engelse kamp, wordt weer handel gedreven door onze bietser met twee Duitsers, natuurlijk militairen. Maar voor hem waren twee Engelsen bezig, die twee pakken chocolade wilden ruilen voor een stuk Kuch. Die handel wordt gepleegd, daarna was onze man aan de beurt, die een kwart pond koffie wilde ruilen voor een Kuch. Hij geeft vast die koffie af, terwijl die andere Duitser vast die plakken chocolade in zijn tas doet. Daar begon die Duitser opeens op te spelen, want die Duitser voelde dat die plakken zacht waren, die Engelsen hadden namelijk van die ballen erin gedaan. Dat is natte steenkoolgruis, die wij krijgen om te stoken. Die knaap moest gauw de benen nemen zonder koffie en Kuch. Een goede les voor hem. We hebben braaf gelachen om de mop. Ik kan het mij zo voorstellen, die twee Engelsen heerlijk smullend van de Kuch, geruild voor steenkoolgruis. Echt een streek voor de Engelsen.
Verder is Piet weer naar zijn werk gegaan, al maar inlichtingen inwinnend.
Vandaag is het al weer vrijdag. Je begrijpt nog niet hoe die dagen er doorheen komen. Vooral nu onze plannen op gaan schieten. Piet is teruggekomen van zijn baantje zonder veel nieuws. Hij heeft alvast hoofdpijn gesimuleerd, zodat het voor mij morgen makkelijker is hem te vervangen. En ook of dat lukken zal is de vraag. Piet is nu pas ingewerkt en nu is hij ook al ziek.

Zaterdag 4 december 1943
Na het appèl heb ik mij aangekleed en ben ik naar de Werkcommandant gegaan en heb hem verteld dat mijn maat met hevige hoofdpijn te bed lag en dat ik hem op zijn werk zou waarnemen. Hij vond het helemaal niet prettig nu hij mij weer moest inwerken, terwijl het maar een halve dag werk was. Hij kwam op zo´n manier niet klaar, enz. Maar toen vertelde ik hem dat burgerbaantje was dat er geen van zou komen zijn van kan etc. Ik kon heb in ieder geval overtuigen, dat hij in ieder geval een beste kracht aan mij had, etc. Ik was om 07.30 uur bij de poort gaan staan om het een en ander in mij op te nemen. Het was behoorlijk koud, ik denk zo´n graad of tien vriezend. Ik behoefde mij daar niet te vervelen, omdat er genoeg gebeurde. Een kijvende schildwacht die met een ploeg Engelsen hout moest gaan sprokkelen. Daar moest een wagen bij te pas komen. De Engelsen moesten die wagen draaien om uit de poort te komen. Door de kou bleef de ene hand in de zak en met de andere werken. Dat zo iets niet vlot gaat is logisch. Die Duitser aan het schelden, zich druk makend, de Engelsen heel kalm. Op een gegeven moment maakt die Duitser zich zo kwaad, dat hij een van die Engelsen een klap in het gezicht geeft. De Engelsman keert hem de andere kant toe en vraagt in gebroken Duits "bitte jetzt die andere Seite" Nu, tegen zo'n flegmatisme is niets te doen. Daar was het incident mee gesloten. Maar wanneer het straks vrede mocht worden en die Engelsen worden hier vrijgelaten, dan geef ik niet veel voor de hier loslopende Duitsers. Het is bij achten geworden en daar komt mijn ploeg aangestapt, waar ik mee moet. Tussentijds komt er een Duitse postbeambte bij mij staan en begint een praatje met mij. Dat het behoorlijk koud was, enz. En vertelde meteen dat hedennacht het gehele station van Leipzig platgegooid was. Dat klopte, want volgens mijn barakgenoten was het de gehele nacht door luchtalarm geweest met zware bomtreffers. Ik had er niets van gehoord, zover ben ik al.
Dat scheelt ons weer een reisroute, die over Leipzig ging. Moet dat .....

(een bladzijde ontbreekt)

..... belast of die kamer wel schoon is. Ik moest schone lakens met hem ergens gaan halen. We hebben toen een beetje met elkaar gepraat. Hij liet mij ook nog foto's zien van zijn gezin. Je begrijpt gewoonweg niet, dat zo'n man met lompen aan, uit een dergelijk soort milieu komt. Ik had brave honger gekregen van het beetje werk en verlangde naar 11.00 uur, het einde.
In de barak had Piet nog wat koffie voor mij op staan, plus mijn eten wat vandaag weer vogeltjeszaad was. Het smaakte mij best, alleen wat weinig. Piet was erg nieuwsgierig naar mijn opinies omtrent de buitendienst. Die waren gelijkluidend. Alleen was er beroerd nieuws in de barak, er was een Hollandse onderofficier gestorven.[8)] Hij was 24 jaar oud. De oorzaak was het Arbeitskommando. Er werd een minuut stilte gehouden en maandag wordt hij begraven. Ik ben benieuwd hoe ze dat hier doen.
Ook zou er morgen per barak het Sint Nicolaasfeest gevierd worden. Onder elkaar zouden wij een pakje klaarmaken en dat afgeven aan het theater. Er zou dan

8 Het betrof Engering, Anthonius Cornelis Marie, geboren 28 oktober 1919 te Schiedam, korporaal bij 4 R.I., overleden 3 december 1943 te Neuburxdorf en daar begraven graf 442, later overgebracht naar Ereveld Loenen vak C 185.

maandagavond in het theater uitsluitend door en voor de Hollanders een avond gemaakt worden. Wat ik geven moet, weet ik niet. Piet en ik geven dus maar twee aardappelen waar wij nog eerst aan moeten zien te komen, plus een doosje lucifers. Die zijn hier ook niet te krijgen. Van thuis mag men ze niet ontvangen in pakketten, wegens brandgevaar. Per maand en per barak worden er vier doosjes beschikbaar gesteld. Die worden dan verloot. De gelukkige winnaar is niet gelukkig, omdat hij steeds vuur moet geven aan een ander, wanneer die rookt. Wanneer hij dan een fijne Engelse sigaret rookt, dan bestaat de mogelijkheid dat hij regelmatig zo'n vieze Poolse sigaret er tegenaan gedrukt krijgt.
De zaterdagmiddag verloopt weer erg beroerd. Grenzeloze verveling en als maar kaarten. Dat wordt je geweldig zat. Zo ook deze avond. Bij het appèl viel weer het een en ander te beleven. Ten eerste Heer Liebschutz, in eigen persoon, kwam het appèl afnemen. Wat keek hij weer lelijk. Hij was nog niet binnen of hij begon weer te schreeuwen en te schelden. Het mooiste is, dat niemand hem verstaat, al spreek en versta je nog zo goed Duits. Aldra vlogen de emmers met wasgoed door de barak. Hij had de was van vier man dwars over de kachels heen gegooid, wat een geweldige stoom gaf. Het vieze water vloog in diverse pannen met pap en eten, wat reeds opgezet was door jongens met de bedoeling morgen alvast een goed plaatsje op het vuur te hebben. Dat was zeer vermakelijk natuurlijk. Verscheidene jongens kregen hetzij stoom of water over hun body. Dat alles moest je toestaan. Maar het grappige ervan was, dat je Herr Liebschutz als een duivel, die emmers in de stoom zag rondslingeren. Je zag hem haast niet, alleen hoorde je hem maar schreeuwen. Na veel gebrul vertrok hij weer. Al die tijd was het doodstil geweest, maar daarna brak het gejammer van de gedupeerden los en het gelach van degenen die er niets mee te maken hadden.
Toen kwam het nieuws los. Ten eerste was er een officieel telegram uit Genève aangekomen, dat de mededeling bevatte dat er pakketten voor de Hollanders afgestuurd waren. Het waren 2400 Canadese pakketten met sportartikelen en ongeveer 1500 blikjes gecondenseerde melk, afkomstig uit Denemarken en geschonken door de aldaar dienstdoende Hollandse consul en een met Holland sympathiserend .....
1100 boeken, door de Hollandse *(federatie van studenten uit Genève)*, wat een gefluit deed opgaan, daar dat kennelijk van de NSB afkomt. Er werd afgesproken, die ze niet.....
Daarna werd voorgelezen dat het de Hollanders absoluut verboden was om zich met een Rus te bemoeien, omdat je dan als communist beschouwd werd, wat hier schijnbaar erg gevaarlijk is. Ook werd het de Hollanders verboden om Engelse uniformen te dragen. Die zijn hier erg graag gezien. Ten eerste kan je er zo het Engelse kamp mee inlopen. Ze zijn warm en vlot in het dragen.
Verder was er een konijn gestolen uit de hokken van de Duitsers. Die houden er zo'n beetje beesten op na. Ook was de opslag van kolen opengebroken. Wanneer je daarmee gesnapt werd, had een Duitse soldaat het recht je ter plekke af te straffen, desnoods met de kolf van het geweer.
Ook werd voorgelezen dat de houding van de Hollander in het kamp van dien aard was, dat zij voor prettige Kerstdagen in aanmerking kwamen.
Die zinsnede was erg Duits en er werden dan ook allerlei gissingen over gemaakt.

Ik hoop er geen gebruik van te maken. Het nieuws was weer erg optimistisch, te optimistisch. Enfin, de jongens worden er door opgewekt, Piet en ik zijn daarna gauw naar bed gegaan. Alleen moet ik even nog memoreren, dat vanmiddag mijn grijze kostuum, dat ik van Sjaak gekocht had, plus een overhemd met pet voor 400 Engelse Pall Mall sigaretten verkocht heb. Ons……wat betreft de sigaretten. Ik geloof dat Sjaak dat ook wel gedaan zou hebben, wanneer dat mogelijk was geweest in Den Haag. Dat was dan 400 Hollandse guldens geweest.

Zondag 5 december 1943
Ik had van te voren de tip gehad dat er voor mij kans bestond te baden, omdat ik werk had. Dat was dan in de badkamers van het ziekenlazarett. Omdat ik maar twee handdoeken had, die alle twee zeer vuil waren, had ik geen handdoek en alleen maar zeep meegenomen. Omdat het zondag was behoefde wij pas om 08.15 uur aan te treden. Op zo'n manier liep ik … appèl…, wat … helemaal geen lol was, omdat het steeds kouder wordt.
Op mijn werk aangekomen, mijn gewoon dagelijks werk, terwijl ik nu ook kennis maak met de bewoners van het huis wat ik moet schoonhouden. Het bleek een Hauptmann te zijn die aan mij vroeg zo gauw mogelijk op te schieten, omdat het te koud was om er buiten op te wachten. Ik heb gauw zijn kachel aangemaakt, bed opgemaakt, goed schoongemaakt en afgestoft, terwijl het Hauptmannetje buiten stond te wachten. Nou, wat mij betrof kroop hij er direct weer in en dat deed hij dan ook. Daarna het baden. Dat was in één woord geweldig. Overal speciale sproeiers voor diverse doeleinden, warm en een bank om op te zitten, vlonders op de vloer en ja hoor….. blijven. Ik ben er drie kwartier onder geweest. Ik voelde mij heerlijk behaaglijk. Op mijn gemakje teruggewandeld. Voor de wacht stonden wat mensen van onze barak aangetreden. Bij navraag van mij, waar zij heen moesten, bleek dat zij naar Mühlberg moesten om de pakketten op te halen waar gisteren over gesproken was. Ik ben benieuwd of de boel niet weer bedonderd wordt door de Duitsers. Ik had Piet verwacht er tussenin te zien, maar dat bleek niet het geval. Het zou een pracht object voor ons geweest zijn. Ik heb toen gauw……

Hier eindigt het dagboek abrupt.

6. Ontvlucht

[uitgetypte brief zonder vermelding van datum]
Mühlberg
Beste Rie,
Eindelijk van mij eens een schrijven dat ongecensureerd bij jou hopelijk terecht komt. Ik zit in de cel. Ben namelijk ontvlucht met een vriend. Wij hadden alles prima voor elkaar. Mijn burgergoed bezat ik nog, wat geld, 450 Engelse sigaretten, 6 grote plakken chocolade, Engelse toiletzeep, enfin van alles hadden wij.
Dat had ik allemaal verruild tegen diverse eigendommen. Een kaart hadden wij overgenomen, valse papieren, etc.
Toen, op 9 december 1943, hebben wij de kans gewaagd. Het is allemaal erg avontuurlijk geweest, maar een te groot risico. Maar ik verlangde zo hevig naar huis Rie, kind, ik kan het je niet voorstellen. Maar om door te gaan, door allerlei belevenissen hebben wij van 17.00 uur 's middags tot de volgende dag alsmaar gelopen tot 06.00 uur. Het voor 15 graden en wij verdwaalden in de bossen. Alles was hard bevroren en beijzeld. Je weet wat voor slechte voeten ik bezit. Ik kon niet meer, maar als wij gingen zitten moest de een de ander wakker houden, anders viel je in slaap in de sneeuw. Ook moesten wij trachten een station te vinden, voor het daglicht kwam. Iedereen is hier je vijand, tot zelfs een kind is geïnstrueerd met het oog op parachutisten. 's Avonds bij het appèl om 20.00 uur zouden zij ons voor het eerst missen, dan wordt er een klopjacht op je gehouden en dat is niet mooi. Maar wij konden niet meer. Drie uur hadden zij ons achterna gezeten, wij waren bekaf. Eindelijk kwamen wij op een hoofdweg, dat konden wij in het donker zien. Die zijn wij toen opgegaan en na verloop van een uur kwamen wij in een stadje. Wij wisten niet hoe dat heette, konden het ook niet vragen, daar zij dan bemerkten dat wij Hollanders waren. Door een spoorlijn te volgen kwamen wij aan een station. Daar bemerkten wij dat het Bad Liebenwerda heette, plus minus 60 Km lopen van ons kamp. Wij zijn daar op een bank neergevallen. Er was net een trein weg.
De volgende ging pas om 07.57 uur, dus wij hadden de tijd. Tegen een uur of 07.00 was de wachtkamer al vol met wachtenden. Alles is daar militair. Toch schrokken wij steeds opnieuw als er een militair naar ons keek. Wij hadden een kaartje gekocht naar een volgende plaats, dat lag plus minus 30 Km verder. Je mag hier niet verder reizen dan 60 Km per keer, anders moet je daar een speciale vergunning voor hebben en wij zaten plus minus 800 Km van de Hollandse grens. Om 07.53 stapte er opeens een militaire politieman op ons af en vroeg om legitimatie. Ik gaf hem onze valse papieren, maar toen moesten wij ook onze pas- en persoonsbewijs laten zien. Die hadden wij niet, daar zij ons dit in het kamp al hadden afgenomen. Wij moesten toen mee, gearresteerd, terwijl de trein net voorstond. Om te huilen. Piet en ik mee. Maar ik kon niet meer lopen, mijn benen weigerden dienst volkomen. Maar de politie geloofde dat niet. Ze duwden mij, toen viel ik, kon niet meer opstaan, daar het van die grote ronde keien waren die beijzeld waren. Toen hebben ze mij op een kar gezet en zo naar de gevangenis. Daar werden wij verhoord. Zij wilden van ons weten wie en wat wij waren. Wij wilden dat eerst niet zeggen, maar daar wij het anders misschien nog zuurder zouden krijgen, zei ik maar dat wij ontvluchte Hollandse krijgsgevangenen waren. Dat geloofden zijn niet, daar je niet kan ontsnappen uit het kamp, ook door onze burgerkleding, etc. Toen lieten wij ons

plaatje zien, dat hadden wij speciaal meegenomen en dat ik op mij dijbeen had verstopt zitten.
Toen moesten zij het wel geloven. Wij kregen het direct beter. Daarna kregen wij het verhoor, hoe wij aan de papieren kwamen. Dat konden wij niet zeggen. Toen werden wij weer weggehaald door een andere instantie. Die begon ook al, dat het kunsten waren, dat kreeg hij er wel uit met dat lopen. Daar werden wij weer verhoord. Het weer niet verteld. 's Avonds om 16.00 uur kwamen er toen weer, die namen ons toen weer mee naar een andere stad. Hoe ik het nog allemaal heb kunnen lopen, ik weet het nog niet. Maar door al die verhoren, moeheid en pijn ben je schijnbaar verdoofd. Tegen een uur of 18.00 uur kwamen wij in de stad Torgau.

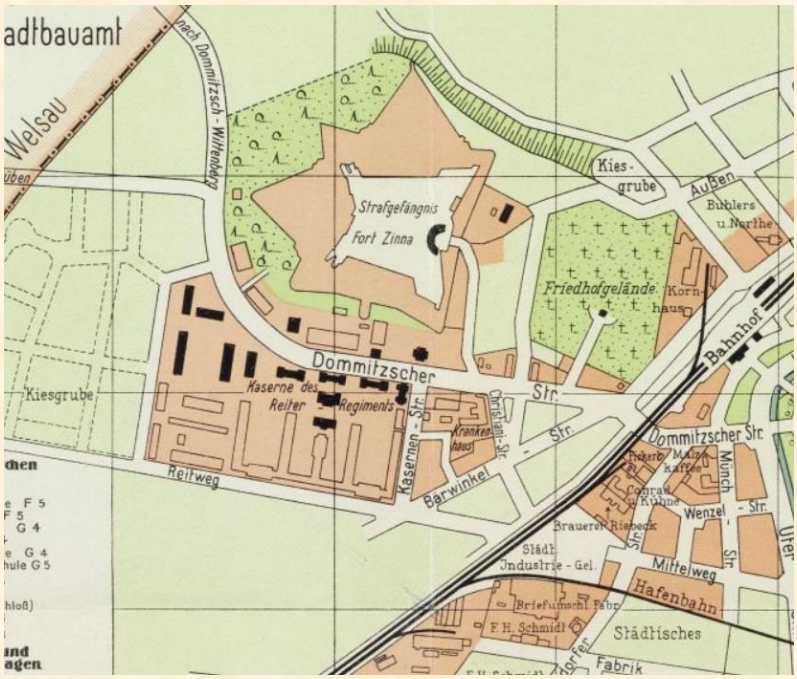

Situatie strafgevangenis Fort Zinna in Torgau.

Weer verhoor, daarna cel. Daar was het vreselijk. Een keldertje onder de grond, drie stap lang, twee stap breed, daar stond in een houten brits, met een schuin plankje voor je hoofd. Die brits was 80 cm en je kon er niet in de lengte op liggen. Er zat reeds een Fransman in, daar moest ik bij. Toen ik reclameerde en vertelde dat ik ziek was, kreeg ik ten antwoord, als ik mijn bek niet hield zou ik bij de Russen komen. Die stonden namelijk met zijn vijven in zo'n hok. Toen het hok in, zonder dekens, bed of anderszins. Alleen een emmer voor je behoeften. De Fransman stond direct de krib af aan mij. Toen kon ik pas voor het eerst mijn schoenen uittrekken. Toen kon ik het geval eens bekijken. Ik stond er zelf van verbaasd, opgezwollen en onder het bloed. Mijn sokken finaal aan flarden, dat zat overal aan vast gekleefd. Geen beetje water om het los te maken. Ja, ik stond er toen prachtig op. Maar ik heb er niet veel van geweten, want ik ben in slaap gevallen tot de volgende morgen. De Fransman was de gehele nacht wakker gebleven. 's Morgens vond de cipier mijn voeten toch zo erg, dat er een dokter aan te pas moest komen. Die heeft mijn voeten gezwachteld met closetpapier. Verband is hier niet. Van zijn privé bezittingen kreeg ik pantoffels. Het was ook een krijgsgevangene Servische dokter. Door de hevige spierpijnen vertelde hij mij, dat ik waarschijnlijk spierreumatiek had

opgelopen, om bezweet uit te rusten in de sneeuw en vorst. Vier dagen hebben wij in die kelder gezeten, daarna op transport naar Mühlberg, ons kamp. Ik kon toen weer enigszins lopen. Maar aldoor liepen wij met de vraag wat gebeurt er met ons. Over de vervalsing van papieren, handtekening en zegels waren zij helemaal niet te spreken, het ontvluchten toen nog daar gelaten. In Mühlberg aangekomen was het hele kamp nog in rep en roer. Direct weer de cel in en 's middags weer verhoor.
Zij wilden maar weten, waar die papieren vandaag kwamen, maar ja, wij konden dat niet zeggen. Allerlei dreigementen, laat ik kort zijn, de finesses vertel ik later wel, wij zijn in voorarrest gezet plus minus 14 dagen en daarna veroordeeld tot 14 dagen verzwaard arrest. Dat wil zeggen water en brood in het donker zonder meer.
Dat is onze winst. In plaats van Holland thuis met de feestdagen zit je nu met de feestdagen tot 2 januari 1944 in de cel in je eentje. Maar ja Rie, ik heb gespeeld en verloren. De jongens zijn erg goed voor mij en Piet, zo heb ik toch stiekem jouw brief en kaart van 8 december gekregen en die van 14 december plus een kaars met dit papier en potlood, die ik 's nachts schrijf tegen de ruit van mijn cel. Iets te eten en te roken krijg ik zo af en toe ook. Nu nog 10 dagen, dan zitten er 25 dagen op. Eerst ben ik erg opstandig geweest, veel gehuild, maar nu berust ik, je went eraan. De meeste tijd dat ik nu van huis ben, heb ik zowat in diverse gevangenissen gesleten. Wie had dat verleden jaar om die tijd kunnen denken. Wat heb ik al niet mee moeten maken gedurende deze drie maanden. Maar toch Rie, als er weer een kans komt probeer ik het weer. Ik wil naar huis. Ik kan hier niet in berusten. Toch hoop ik maar steeds op Van Soldt. Weet je waar ik ook al aan gedacht heb? Door mijn familie vrij te komen. Per slot van rekening heb ik door mijn moeders trouwen met Mulder er twee broers bij gekregen die vrijwillig vechten aan het Oostfront.
De familie van Diest doen ook hun plicht.

Op 3 Juni hopen onze geliefde Ouders
Ober-Stürmmann
C. G. v. DIEST Sr.
en
J. J. v. DIEST-VIAENE
den dag te herdenken waarop zij vóór 30 jaar in het huwelijk traden.
Hun dankbare Kinderen en Kleinkind
te Antwerpen, Apeldoorn en aan het Oostfront.
Voorschoten,
Oranjekade 17.

23-5-1944 Het Nationale dagblad voor het Nederlandse Volk.

Op die feiten wordt je ook vrijgelaten. Probeer daar Van Soldt eens over. Zeg Rie, ik heb nu weer een brief weggestuurd, dat is nu de negende brief en ik heb er pas drie ontvangen. Naar jou gestuurd, doen ze er plus minus zes weken over en naar mij soms een paar dagen. Dat komt, doordat de uitgaande post een voor een wordt nagelezen en geprüft. Staat er nu iets in dat niet mag, dan worden zij vernietigd. Daar weten wij dan niets van. De inkomende post wordt niet zo hevig gecontroleerd. Gelijk met deze brief krijg je een gedeelte van mijn dagboek thuis. Ik meen tot 5 december 1943. Daarna had ik geen tijd meer met het oog op onze ontvluchting. Degene die je deze brief brengt, zijn hier van het Rode Kruis, die hier vrijwillig drie maanden werken. Die verrichten hospitaaldienst.
Zij smokkelen die brieven ook mee. [9)]
Rie, ik heb je een antwoord gegeven op bovengenoemde drie schrijvens. Die brief zal je eerstdaags wel ontvangen. Het is pijnlijk om in herhaling te treden. Rietje, ik hoop dat jij die brief gauw mag ontvangen. Ik kan niets anders zeggen dan vergeef mij alles Rie, ik heb er heel erg spijt van. Als thuis alles normaal was en er was niets tussen ons gebeurd, dan kon ik het hier ook misschien wel gemakkelijker verdragen. Maar ik heb zo'n hoop goed te maken. En nu, met die beroerde feestdagen ertussen, was het voor mij helemaal moeilijk. Maar ik ben nu toch een stuk rustiger, door die brieven van jou. Je kunt mij tenminste nog vergeven. Rietje, ik verlang zo naar huis, om opnieuw te beginnen. Of het nu komt doordat ik ouder wordt of veel geleerd heb of ondervinding, Rie ik weet het niet. Daarom Rie, vertrouw daarop. Misschien ben ik wel heel gauw thuis.
Ik ben ook erg trots op je, dat je de zaak zo prima leidt. Geweldig! Bij mij ging het niet zo goed meer. Paddy, die schat maakt het ook goed. Die heeft mij tijdens mijn vrijgezellenleven veel gezelschap gegeven, ook de konijnen. Laat die leven, Rie, als je wil, ik ben er zo nieuwsgierig naar. Heb je nog iets aan de tuin veranderd? Verder gaat alles goed. Daan houdt de boeken bij. Ook een goed idee. Doe hem de groeten van zijn oude wachtmeester, die er nu de wrange vruchten van plukt. Ook zou ik Sjaak en Beb graag eens en brief willen schrijven, maar het kan er niet vanaf. Geef hem een stevige poot van mij.....onze wederzijdse vriendschap.
Prettige tijd gehad. Dat zal ik niet licht vergeten. Drinkt Sjaak nog steeds zijn borreltje? Voor mij alles afgelopen. Grote bekken, weinig te eten en een beroerd leven. Sjaak dat hebben ze mij gegeven. Wie mij dat geflikt heeft. Kunnen jullie zeker ook niet achter komen? Allemachtig wat hebben ze mij te pakken. Grenzeloos gewoon. Enfin, er zitten alweer zowat drie maanden van op. De oorlog zal toch niet altijd duren. Rie, ik ben benieuwd naar jouw pakketten, als een kind. Stuur alleen voedsel Rie; havermout, gort of bruine bonen of vet. Dat is de hoofdzaak. Eten, daar is het grootste gebrek aan. Luxe is hier niet op zijn plaats. Mijn wasgoed stuur ik ook allemaal op naar huis, daar ik er teveel van heb. Ik kan het toch niet wassen, daar ik geen zeep heb. Ik heb nu twee stelletjes van dat Engelse ondergoed, dat leent zich beter voor dat leven hier. Ik begrijp maar niet Rie, waar dat uniform blijft dat Van Soldt zou verzorgen. Ik heb er nu welbehoefte aan, ik loop er hier als een schooier bij. Dan nog liever mijn uniform. Mijn burgergoed, die twee kostuums, mijn Ulster en hoed, die hebben ze mij afgenomen, dat ben ik kwijt. Zonde hé? Ook nog een

9 De brief en het dagboek kunnen dan op 4-2-1944 naar Nederland zijn gesmokkeld door korporaal verpleger Sandrikus Ros, kgf 97210, of een van de officieren van geneeskunde Van der Giessen of De Witt.

150 gulden, die ik hier verdiend had door die handeltjes, plus sigaretten, etc. Ja Rietje, ik moet er niet aan denken. Ik kan die lui toch al niet uitstaan. Kan jij Van Soldt niet bewerken Rie, da hij mij komt bezoeken. Het plaatsje Mühlberg waar ik zit is plus minus 60 Km van Leipzig. Hij moet vragen naar Hauptmann Lange. Ik heb ze hier al verteld dat ik als boekhouder werkzaam ben bij Van Rossem in Hann van 14 februari 1943. Dat ik met verlof was in Holland met oktober 1943 om mijn zaak te liquideren. Dat ze mij toen per abuis hebben opgepikt. Daar ik toen in Duitsland werkte behoefde ik mij niet als krijgsgevangene te melden. Vertel dat tegen Van Soldt. Hier geloven zij het. Zij vinden het ook vreemd, dat ik hier zit. Je ziet Rietje, ik probeer van alles om thuis te komen. Anders zit ik hier met Kerstmis 1944 nog.
Lief Rietje, ik hoop dat je deze brief ontvangen mag. Het allerbeste Rietje, gelukkig Nieuwjaar voor ons tweeën. Ik dien mijn tijd hier wel in de cel uit. Het kost mij wel erg veel moeite Rie. Dag kind, tot ziens een verlangende kus van jouw Joop.
Rietje, ik hou mijn kop op, zal zorgen dat ik niet ziek word.
JOOP.

Joop is dus samen met Piet op 9-12-1943 uit Stalag IV-b Mühlberg ontsnapt.
Op 10-12-1943 werden zij gearresteerd op het station van Bad Liebenwerda (het overzicht voorin het dagboek vermeldt Bad-Lieben). Hij is voor verhoor overgebracht naar Torgau, waar hij enkele dagen opgesloten heeft gezeten. Vervolgens is hij teruggebracht naar Stalag IV-b Mühlberg waar hij wederom gevangen gezet werd.
Hij blijkt later in (een Arbeitskommando van) Stalag IV-g Oschatz te zitten.
In dat kdo heeft hij paarden getraind.

7. Stalag IV-g Oschatz

Het dagboek van Ad Verhulst vermeldt het volgende:

Zondag 21 mei 1944 (Moederdag)
Afgelopen week zijn enkele kleine Kommando's vrijwillig vertrokken. Onze leider van het Nederlanse toneel, beroepsacteur, is maandagmiddag naar Mühlberg vertrokken, waar hij in dienst komt bij een hotellier. Nu is Harry Virage (kgf ?) bij een wandeling daar geweest en had er twee aardige geëvacueerde Berlinnerinnen ontmoet die daar eveneens in dienst zijn. Volgens de verhalen die de ronde doen heeft hij het er reusachtig goed getroffen. Door dit voorbeeld hebben velen zich inhalig laten verleiden eveneens op commando te gaan en wel naar een Rittergut achter Riesa. Onder hen waren Frichling, Foppe (waarschijnlijk sergeant Foppen kgf 96744), Koster (waarschijnlijk sergeant Koster kgf 104893), Paket (kgf ?) e.a.
Spottend noemen wij het een sexuele nood-commando.
Tevens zijn deze week een 28-tal onderofficieren vrijwillig vertrokken naar een Off. Lager (Tittmoning) voor orde dienst voor de Nederlandse officieren. Het is de vraag nu maar of zij werkelijk naar de officierslager gezonden worden.
Een ander vrijwillig Kommando was bestemd voor een remonte-depot voor het africhten van paarden *(Remonteschule, officieel **"Wehrkreis-Reit- und Fahrschule IX"** aan de Dresdner Strasse in Oschatz)*.

Het is op basis van het archief in Arolsen zeker dat wachtmeester Viaene op 5 juni 1944 naar deze Wehrkreis-Reit-und-Fahrschule IX is gegaan. Hij ging daar -vanwege zijn vrijwillige opgave- heen als krijgsgevangene met "*erlockerte kriegsgefangenschaft*". Hij had daarmee meer bewegingsvrijheid dan een gewone krijgsgevangene.

Ingang van de Remonte Schule aan de Dresdner Strasse in Oschatz.

(collectie Gunter Berthel via Oschatz-damals.de).

[uitgetypte brief, geadresseerde en datum onbekend]
Beste Joop,
Even een krabbeltje van mij. Ik behoef je niet te vragen hoe je het maakt.
Je verveelt je natuurlijk rot en verlangt weer naar het "gezellige" barakleven.
Nu, het is hier dezelfde pokkenbende. Alleen hebben we wat afwisseling door de pakketjes. Die zullen voor jullie natuurlijk gereserveerd blijven.
Hebben jullie alweer een "uniform" gekregen? We hebben Russische en Poolse meisjes (?) aangevraagd. Ik zal er voor jou één op de leen zetten. Nu kerel, veel weet ik niet meer. Houd je taai en tot spoedig ziens.
Van Ant…….

[uitgetypte brief, geadresseerde en datum onbekend]
Beste Joop,
Ook ik zal trachten je door middel van dit krabbeltje enige verpozing te verschaffen. Laat ik je om te beginnen vertellen, dat de belangstelling van je kameraden hier groot is. Steeds komen ze vragen hoe het met jullie gaat. Het laatste pakketje wat jullie van ons ontvingen bevatte onder andere een busje pastei en de man twee sigaretten. Het eerste was een geschenk van Frank van der Wolff (kgf 98544), het tweede van wachtmeester J.W.F. Wolsing (kgf 98589)! Sta je paf of niet?
Zo juist hoor ik dat de Russische keuken in brand staat. Onze Amerikaanse pakketten en sigaretten liggen daar ook! Met man en macht wordt er geblust. Afwachten wat er van overblijft. Nou kerel, ik draai er een punt aan. Tot een volgende krabbel.
Houd je taai. Hei-che-kelei! Stevige poot van Brouwer *(wrsch. korporaal Arnold Johan Brouwer kgf 98539).*

Met betrekking tot het africhten van paarden schreef de Fransman Edward Gerald, 9 rue Denis Papin, 66270, Le Soler aan de heer J.J. van der Zwan, Gaasterland 38 Zoetermeer in februari 1980 het volgende (alleen de passages die informatie over Joop Viaene bevatten zijn weergegeven):

Monsieur,
Bien reçu votre lettre du 18/2/1980 a mon ancienne adresse –ci-dessus mon adresse actuelle. Je ne pourrai vous donner de renseignements au sujet de mes compagnons sauf peut-être l'un d'eux qui habite Toulouse (Haute Garonne). Je vous ré écrirai à son sujet. En dehors de l'époque ou j' entrainais des chevaux je pourrai retrouver aussi mon camarade de captivité Kowalewski (français) que j'ai retrouvé comme évêque de l'Eglise orthodoxe de Paris.
Je me rappelle bien sur le sous-officier Joop Viaene et des camarades entraineur de chevaux. Il y avait notamment aussi Valmy (entraineur de chevaux de courses de profession) c'est celui de Toulouse.
Etant au Stalag IV-b dans la partie du camp réservée aux sous-officiers réfractaires au travail (Freiwilliger) les allemands eurent l'idée de nous proposer d'entrainer des chevaux, méfiants nous acceptâmes a de nettoyer les écuries, de panser les chevaux. Le commandant du camp nous donne sa parole d'honneurs que nous serions uniquement occupés á entrainer ces chevaux. Nous étions une quinzaine entraineurs de chevaux de métier, Nous partîmes a Obersachsen non loin de Riesa.

De Remonte Schule aan de Dresdner Strasse in Oschatz
(collectie Gunter Berthel via Oschatz-damals.de).

Op onbekende datum tussen 5 juni 1944 en 6 september 1944 is Joop Viaene ontsnapt uit het Kommando van de Reitschule. Op 6 september 1944 werd hij gearresteerd en een dag later werd hij overgedragen aan Stalag IV-b Mühlberg.

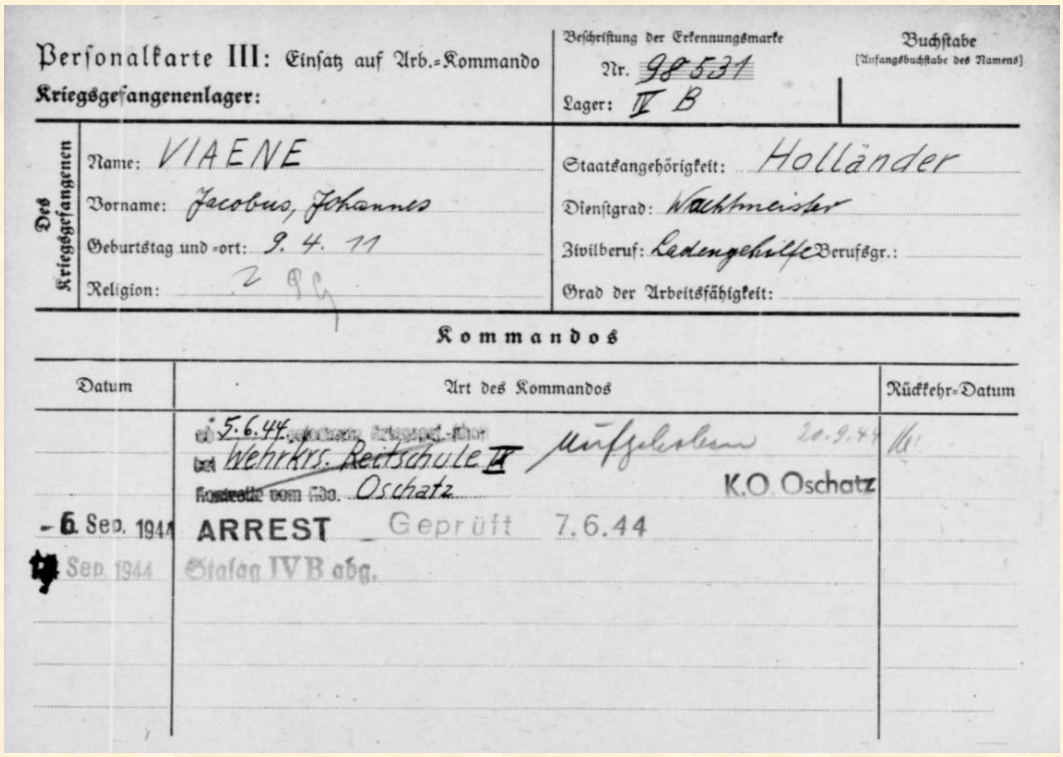

Personalkarte III: Einsatz auf Arb.-Kommando
Kriegsgefangenenlager:

Beschriftung der Erkennungsmarke
Nr. 98531
Lager: IV B

Buchstabe
[Anfangsbuchstabe des Namens]

Des Kriegsgefangenen
Name: VIAENE
Vorname: Jacobus, Johannes
Geburtstag und -ort: 9. 4. 11
Religion: R.C.

Staatsangehörigkeit: Holländer
Dienstgrad: Wachtmeister
Zivilberuf: Ladengehilfe Berufsgr.:
Grad der Arbeitsfähigkeit:

Kommandos

Datum	Art des Kommandos	Rückkehr-Datum
	5.6.44 bei Wehrkrs. Reitschule IV Oschatz / Aufgelöst 20.9.44 K.O. Oschatz	
6. Sep. 1944	ARREST Geprüft 7.6.44	
9. Sep. 1944	Stalag IV B abg.	

Personalkarte III (archief Arolsen inv 11000020, scan 122338792).

Geachte Heer,
Uw brief van 18-2-1980 goed ontvangen op mijn oude adres, zie boven mijn huidige adres. Ik zal u geen informatie kunnen geven over mijn metgezellen, behalve misschien één van hen die in Toulouse (Haute Garonne) woont. Ik zal erover schrijven. Buiten de tijd dat ik paarden aan het trainen was, kon ik onmiddellijk mijn krijgsgevangen vriend Kowalewski (Frans) vinden die ik als bisschop van de orthodoxe kerk van Parijs vond.
Ik herinner me nog goed de onderofficier Joop Viaene en de collega-paarden-trainers. Er was met name Valmy (trainer van professionele renpaarden), die van Toulouse.
Omdat we in Stalag IV-b waren in het deel van het kamp dat gereserveerd was voor onderofficieren, die vrijwillig wilden werken (Freiwilliger), hadden de Duitsers het idee om ons aan te bieden om paarden te gaan trainen.
De kampcommandant gaf ons zijn erewoord dat we alleen maar bezig zouden zijn met het trainen van deze paarden. We waren ongeveer met vijftien professionele paardentrainers, we vertrokken naar Ober-Sachsen niet ver van Riesa. [10)]
Nous autres français, nous montons long, alors que les allemands montent plus.
Le camarade Joop Viaene avec qui j'avais de bon rapport était un bon cavalier; sa monte plaisait á notre Feldwebel; par contre la monte é la français ne lui pas et il nous embêtait pour nous faire raccourcir les étriers, ce que nous ne faisions pas car on ne peut revenir sur une habitude une technique de monte, facilement.

Wij Fransen, wij bestijgen lang, terwijl de Duitsers korter gaan. Kameraad Joop Viaene met wie ik een goede relatie had, was een goede ruiter; zijn paardrijden beviel onze Feldwebel. Aan de andere kant beviel de Franse manier van opstijgen hem niet en hij irriteerde ons om ons terug te laten gaan naar de stijgbeugels, wat we niet hebben gedaan omdat we niet gemakkelijk terug kunnen komen op een gewoonte, een techniek van bestijgen.

10 De exacte plaats van de ruiterschool wordt niet genoemd in de brief. Oschatz ligt hemelsbreed 12 km ten westen van Riesa en is de bedoelde plaats geweest.

8. Terug naar Stalag IV-b Mühlberg

Op 7 september 1944 ging Joop Viaene vanuit Stalag IV-g Oschatz terug naar Stalag IV-b Mühlberg (NA, collectie 2.13.98 inv. 28 melding 678). Mogelijk was hij op dat moment ziek.
Wat hij in de laatste maanden van de oorlog heeft gedaan en waar hij zich bevond is niet met zekerheid bekend.

Op 29 mei 1945 repatrieerde hij in Weert, waarbij het opgaf in Mühlberg en Oschatz te zijn geweest. Het is daarmee duidelijk dat het bewaard gebleven dagboek -zoals de brief na zijn ontsnapping aan zijn vrouw ook duidelijk aangeeft- onvolledig is en slechts een kort gedeelte van zijn krijgsgevangenschap beslaat.

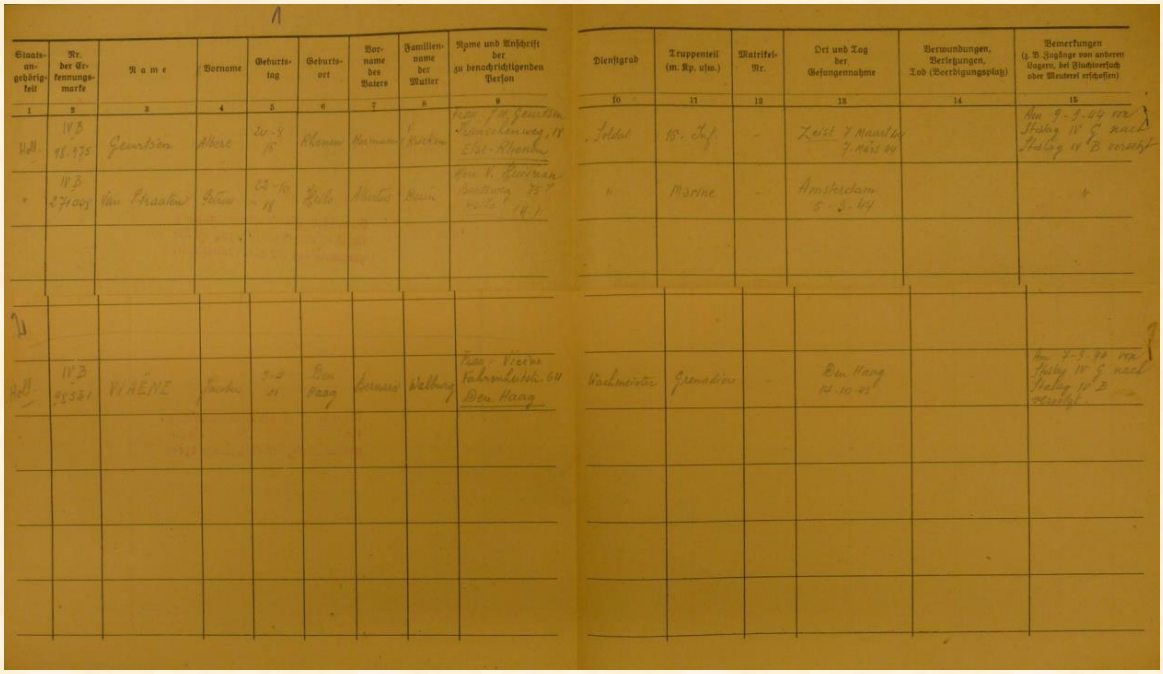

Staatsangehörigkeit	Nr. der Erkennungsmarke	Name	Vorname	Geburtstag	Geburtsort	Vorname des Vaters	Familienname der Mutter	Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Holl.	IVB 98.975	Geurtsen	Albert	24-4 16	Rheum	Hermanus	Kersten	Adr. Fr. Geurtsen Tenschenweg 18 Elst-Rheum
"	IVB 37005	van Praaten	Petrus	23-10 18	Zelle	Martus	Maria	Adr. K. Hartman Gestuwg 75 Zelle (H.)
Holl.	IVB 98531	VIAENE	Joseph	9-4 21	Den Haag	Bernard	Walburg	Fraw. Viaene Fahrenheitstr. 64 Den Haag

Dienstgrad	Truppenteil (m. Kp. usw.)	Matrikel-Nr.	Ort und Tag der Gefangennahme	Verwundungen, Verletzungen, Tod (Beerdigungsplatz)	Bemerkungen (z. B. Zugänge von anderen Lagern, bei Fluchtversuch oder Meuterei erschossen)
10	11	12	13	14	15
Soldat	W. Inf.	–	Zeist 7 Mai 44 7. März 44		Am 9-9-44 von Stalag IV G nach Stalag IV B versetzt
"	Marine	–	Amsterdam 5-5-44		"
Wachmeister	Grenadier	–	Den Haag 14-10-43		Am 7-9-44 von Stalag IV G nach Stalag IV B versetzt

Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98, inv. 28 melding 678

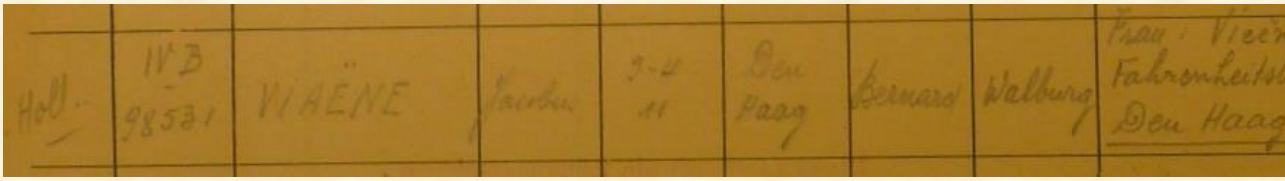

Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98, inv. 28 melding 678, detail.

2857

Ontvangst-Centrum Gerepatrieerde Krijgsgevangenen
WEERT

niet ingevuld

1. Datum aankomst in Centrum : 29 Mei 1945
2. Naam en Voornamen : Vieene Jacobus-Johannes
2a. Wanneer en waar gemeld of gearresteerd ? : Gearresteerd 14 Okt. 1943 in den Haag
3. Geboorteplaats en -datum : den Haag 9 April 1911
4. Beroeps, Reserve of Dienstplichtig : Dienstplichtige
5. Rang en Wapen : Wachtmeester-1 Art. Brig.
6. Datum laatste bevordering : Februari 1931
7. Onderdeel, waarbij ingedeeld op 15 Mei 1940 : Grenadiers-I Regiment.
8. Functie op **dien** datum : Korpstreincommandant.
9. Stamboeknummer :
9a. Diploma's, talenkennis en beroep : Engels en Duitsch.
10. Datum van aanvang krijgsgevangenschap : 14 Okt. 1943
11. Krijgsgevangenkampen, waarin achtereenvolgens verblijf werd gehouden : Muhlberg a. Elbe Oschatz
12. Krijgsgevangennummer : 9.0531
13. Naam en adres naaste familie : Mijn vrouw R. Vieene-Koze Fahrenheitstraat, Haag.
14. Adres tijdens het buitengewoon verlof : Fahrenheitstraat, Haag.
15. Uitbetaald voorschot : fl. 150.-
16. Was de **verzorging** gedurende de krijgsgevangenschap : **goed, middelmatig** of **slecht !** : Slecht
17. Welke **werkzaamheden** werden aan U opgedragen? : Kantoorwerkzaamheden.

Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98 inv. 147

Bij de beantwoording van de vragen **18 t/m. 23** te vermelden: **namen, rangen, leeftijden, adressen.**

18. Zijn U **sterfgevallen** bekend van andere krijgsgevangenen? :

Datum, oorzaak en plaats van overlijden :

19. Zijn U gevallen van ernstige **ziekten** bekend en hoe was de behandeling? :

20. Zijn U gevallen bekend van **ontvluchting** uit krijgsgevangenschap? Persoonlijk

21. Zijn U namen bekend van **ziek achtergebleven** krijgsgevangenen en zoo ja, waar? :

22. Zijn U namen bekend van **door den vijand vrijgelaten** krijgsgevangenen, uit hoofde van hunne politieke gevoelens?

23. Zijn U namen bekend van krijgsgevangenen, die **in vijandelijken dienst** zijn getreden? :

24. Zijn U gevallen bekend van **oorlogsmisdaden** en **overtredingen** van de Conventie van Genève? Wachtm. v. Pol. Vert. Soldaat Tekamp. Haarlem

Zoo ja, dan wordt U verzocht, met het oog op de bestraffing van oorlogsmisdadigers een afzonderlijk uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding van tijd, plaats en omstandigheden der misdaad en de namen, adressen, enz. van de verantwoordelijke personen.

25. Hebt U ernstige klachten, omtrent de gedragingen van Uwe **mede-krijgsgevangenen!** : Bovengenoemde

Zoo ja, dan wordt U verzocht een afzonderlijk uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding van namen, rangen en adressen.

Weert, 29 Mei 1945.

De Wachtm. (rang)

(handteekening)

Datum van vertrek uit ontvangstcentrum :

27 mei 1945